

Demokratizimi: Kushtet dhe faktorët që kushtëzojnë suksesin e tij

Gerti Sqapi

Dorëzuar

Universitetit European të Tiranës

Shkollës Doktorale

Në përmbushje të detyrimeve të programit të Doktoratës në Shkenca Sociale, në profilin Shkenca Politike, për marrjen e gradës shkencore “Doktor”.

Udhëheqës shkencor: Prof. Dr. Tonin Gjuraj

Numri i fjalëve: 57.604

Tiranë, Gusht 2016

DEKLARATA E AUTORËSISË

Nën përgjegjësinë time deklaroj se ky punim është shkruar prej meje dhe nuk është prezantuar asnjëherë para një institucioni tjetër. Punimi nuk përmban material të shkruar nga ndonjë person tjetër përveç rasteve të cituara dhe të referuara.

Tiranë, më 24 Gusht, 2016.

Gerti Sqapi

Dedikuar Familjes sime, për ndihmën, përkushtimin dhe dashurinë e pafundme që më ka dhënë dhe më jep, dhe të cilës unë i jam mirënjohës për çdo arritje timen në jetë. Veçanërisht mamasë time, dhe Eneas së vogël, nipit tim, i cili erdhi në jetë gjatë kohës që unë po e shkruaja këtë punim doktoral.

Falenderime

Një falenderim i veçantë më së pari, shkon për udhëheqësin tim shkencor Prof. Dr. Tonin Gjuraj, për mbështetjen dhe besimin e paçmueshëm që ka treguar ndaj meje çdo ditë që nga dita kur unë fillova studimet doktorale dhe punën si pedagog pranë Universitetit Europian të Tiranës. Mbështetja, kurajo dhe besimi që më ka dhënë ka qënë ndihma më e madhe për mua, dhe për të cilat unë do të jem gjithmonë mirënjohës. Po kështu, edhe ndihma dhe këshillat e tij për këtë punim doctoral kanë qënë të vyera për mua.

Një falenderim dhe një mirënjohje është edhe për mikun dhe kolegun tim Dr. Klementin Mile, debatet, këshillat dhe komentet e të cilit kanë qënë një ndihmë po ashtu e vyer për mua për kryejën e këtij punimi.

Në fund, një falenderim jo më pak i përzemërt është për Universitetin Europian të Tiranës, për atë çka ai ka përfaqësuar dhe më ka dhënë mua, që nga dita që unë kam hyrë pranë tij, për dijet, përvojën, eksperiencën akademike, dhe për të gjitha momentet e bukura që kam kaluar në këtë institucion. Falenderim shkon edhe për kolegët e mi të departamentit, puna krah të cilëve ka qënë krenari dhe nder për mua.

Abstrakt: Synimi i këtij punimi është ofrimi i një kuadri teorik, të mbështetur mbi tri variabla të pavarur, për të shpjeguar suksesin ose jo në arritjen e konsolidimit demokratik në vendet që u përfshinë në të ashtuquajturën valë e tretë e demokratizimit (demokracitë e reja). Demokratizimi (suksesi ose jo në arritjen e konsolidimit të demokracisë) është variabli i varur i këtij punimi. Të shpjeguarit nëpërmjet lenteve teorike se përse sipërmarrjet bashkëkohore të demokratizimit kanë qënë të suksesshme në disa vende dhe në të tjera jo, do të përbëjë edhe busullën kryesore drejt të cilit ky punim orientohet. Kuadri teorik që ofrohet këtu, e vë theksin tek faktorët dhe kushtet strukturore të brendshme të një vendi si variabla në kushtëzimin e produktit të një demokratizimi të suksesshëm. Më konkretisht, hipoteza e këtij studimi është se kushtet dhe faktorët që kushtëzojnë një demokratizim të suksesshëm varen nga forca të brendshme, përkatësisht ekzistenca e *një shteti efektiv*, e *një shoqërie civile të gjallë dhe të dendur*, dhe të niveleve të larta të theksimit të *vlerave të vetë-shprehjes* ndër anëtarët e një shoqërie.

Përkundrejt rrymave të tjera kryesore që kanë dominuar literaturën e demokratizimit në tri dekadat e fundit (veçanërisht qasja e tranzitologjisë), qasja teorike e ofruar në këtë punim (në Kapitullin IV) është një qasje strukturore, pasi edhe vetë tri variablat e pavarur që ne marrim këtu (shtetshmëria, shoqëria civile dhe vlerat e vetë-shprehjes) përbëjnë në vetvete kushte dhe faktorë strukturorë të vendeve dhe shoqërive të caktuara. Në Kapitullin V të këtij punimi, merren në analizë krahasuese katër raste demokratizimi (përkatësisht, dy raste të suksesshme: ato të Spanjës dhe Polonisë, dhe dy raste jo të suksesshme: ato të Rusisë dhe Shqipërisë, ku demokracia nuk ka arritur të konsolidohet dhe funksionon ende me mangësi dhe deficiente serioze), të cilave iu aplikohet kuadri teorik i ofruar në këtë punim.

Fjalë kyçe: shtetshmëri, shoqëri civile, vlerat e vetë-shprehjes, kushte strukturore, konsolidim demokratik.

Abstract: The purpose of this paper is to provide a theoretical framework, based on three independent variables to explain the success or failure in achieving democratic consolidation in countries that were involved in the so-called third wave of democratization (the new democracies). Democratization (success or failure in achieving the consolidation of democracy) is the dependent variable of this study. The explanation through theoretical lens of why contemporary democratization ventures have been successful in some countries and not in others will constitute the main scope of this paper. The theoretical framework that is provided here emphasizes internal structural factors and conditions of a country as variables in the conditioning product of a successful democratization. More specifically, the hypothesis of this study is that the conditions and factors that influence a successful democratization depend on internal forces, namely the existence of an *effective state*, a *vibrant and dense civil society*, and the high levels of emphasis on *self-expression values* among members of society.

Against other leading currents that have dominated the literature on democratization in the last three decades (especially the transitology approach), the theoretical approach presented in this paper (in chapter IV) is a structural approach, since the three independent variables taken here (stateness, civil society and self-expression values) constitute in itself structural conditions and factors of certain countries and societies. In Chapter V a comparative analysis is obtained of four cases of democratization (respectively, two successful cases: those of Spain and Poland, and two not successful cases: those of Russia and Albania, where democracy has not managed to be consolidated and operates with severe gaps and deficits), to which is applied the theoretical framework provided in this paper.

Kyywords: stateness, civil society, self-expression values, structural conditions, democratic consolidation.

Përmbajtja e Lëndës

Kapitulli I: Hyrje.....	1
1.1. Hyrje.....	1
1.2. Qëllimi dhe Hipoteza e Studimit.....	3
1.3. Mbi Demokracinë dhe Demokratizimin.....	7
 Kapitulli II: Demokratizimi në Perspektivat e Ndryshme Teorike.....	18
2.1. Teoria e Modernizimit.....	20
2.1.1 Një Vlerësim Kritik Ndaj Teorisë së Modernizimit.....	25
2.2 Qasja e Sociologjisë Historike.....	30
2.2.1 Një Vlerësim Kritik ndaj Qasjes së Sociologjisë Historike.....	36
2.3 Qasja e Tranzitologjisë.....	40
2.3.1 Një Vlerësim Kritik ndaj Supozimeve të Qasjes së Tranzitologjisë.....	45
 Kapitulli III: Kapitulli Metodologjik.....	54
3.1. Teoria dhe Metodologjia: Dualiteti i Shpjegimeve Strukturaliste dhe Vullnetariste në Studimin e Demokratizimit.....	54
3.2. Qasje Metodologjike dhe Metodatat.....	61
3.3. Variablat e Pavarur dhe Kufizimet e Studimit.....	64
 Kapitulli IV: Një Qasje Alternative e Ridimensionuar për Demokratizimin.....	69
4.1. Shtetshmëria.....	69
4.2. Shoqëria Civile.....	83
4.3. Vlerat e Vetë-Shprehjes.....	95

Kapitulli V: Rastet e Demokratizimit: Spanja, Polonia, Rusia, Shqipëria.....	103
5.1 Shtetshmëria dhe Demokratizimi.....	105
5.2 Shoqëria Civile dhe Demokratizimi.....	123
5.3 Vlerat e Vetë-Shprehjes dhe Demokratizimi.....	136
 Kapitulli VI: Konkluzione dhe Refleksione.....	 146
 Referenca.....	 152

Lista e Tabelave

Tabela 1. Dimensionet dhe Indikatorët e një Sistemi Demokratik.....	13
Tabela 2: Treguesit e dimensioneve të Monopolit mbi Mjetet e Dhunës dhe të Marrëveshjes së Qytetarisë të shtetshmërisë në Poloni.....	113
Tabela 3: Treguesit e Kapacitetit Infrastruktural të shtetit në Spanjë dhe Poloni.....	115
Tabela 4: Treguesit e Kapacitetit Zbatues të Ligjit në Spanjë dhe Poloni.....	116
Tabela 5: Treguesit e dimensioneve të Monopolit mbi Mjetet e Dhunës dhe të Marrëveshjes së Qytetarisë të shtetshmërisë në Rusi dhe Shqipëri.....	119
Tabela 6: Treguesit e Kapacitetit Infrastruktural të shtetit në Rusi dhe Shqipëri.....	122
Tabela 7: Treguesit e Kapacitetit Zbatues të Ligjit në Rusi dhe Shqipëri.....	123
Tabela 8: Treguesit e Anëtarësisë në Organizata të Shoqërisë Civile dhe të Pjesëmarrjes në Aktivitete të Shoqërisë Civile në Spanjë.....	126
Tabela 9: Treguesit e dimensionit të Kapitalit Social në Spanjë dhe Poloni.....	130
Tabela 10: Treguesit e Anëtarësisë në Organizata të Shoqërisë Civile në Rusi dhe Shqipëri....	134
Tabela 11: Treguesit e dimensionit të Kapitalit Social në Rusi dhe Shqipëri.....	136
Tabela 12: Nivelet e Vlerave të Vetë-shprehjes në Spanjë, Poloni, Rusi dhe Shqipëri.....	139

Kapitulli I: Hyrje

“...Që disa nga këto poliarki kanë qënë në një gjendje të “jo konsolidimit të zgjatur” për më shumë se 20 vjet tregon se ka diçka shumë të çuditshme në këtë mënyrë të menduari”.
(Guillermo O’Donnell, 1996: 38)

1.1 Hyrje

Çerek shekulli i fundit i shekullit të njezetë ka qënë dëshmitar i një prej proceseve më të rëndësishme të ndodhur në politikën bashkëkohore: atë të transformimeve demokratike të nisur në disa vende të Europës Jugore (Portugali, Greqi, Spanjë) dhe Amerikës Latine, për t’u shtrirë më tej për të prekur edhe shtete të tjera të botës më gjërë. E nëse më parë, transformimet dhe proceset demokratike ishin fenomene që ishin përjetuar në një numër jo shumë të madh vendesh, kryesisht me vendndodhje në botën perëndimore, pas vitit 1974 ato pershpejtuan gradualisht ritmin duke prekur një numër gjithnjë e më shumë vendesh në atë që, falë Samuel P. Huntington, do të njihej edhe si vala e tretë e demokratizimit. Në një periudhë relativisht të shkurtër kohe, shumë vende të ndryshme ia arritën të përmbysnin regjimet autoritare / totalitare në mjediset e tyre në përpjekje për të vendosur sisteme demokratike. Gjatë viteve të pikut të valës së tretë, fundi i viteve ’1980 - fillimi i viteve ’1990, teksa shihnin tirani apo diktatura të ndryshme që rrëzoheshin njëra pas tjetrës, ishte krijuar një farë besimi tek autorë dhe shkollarë të ndryshëm të asaj kohe se demokratizimi ishte një sipërmarrje që mund të lulëzonte kudo, pavarësisht kushteve apo rrethanave. Si për ta pasqyruar këtë optimizëm dhe eufori të shkollarëve dhe studiusve të demokratizimit, nuk është as e rastit të shohësh pikërisht tek një ndër veprat më të përfaqësuese të zhvillimeve politike të asaj kohe, “*Vala e Tretë: Demokratizimi në Fund të Shekullit të Njezetë*”, autorin e saj të citojë një qytetar egjiptian në vitin 1989 teksa ai komentonte në këtë mënyrë zhvillimet politike të ardhshme në botën arabe: “Tani nuk i shpëton dot demokracisë” (Huntington, 1991: 126). Presupozimi implicit apo eksplicit i shumë studimeve mbi ndryshimin e regjimit, që u përhapën me shumicë gjatë dy dekadave të fundit të shekullit të njezetë, ishte ai se vendet që kishin arritur t’i përmbysnin regjimet autoritare në mjediset e tyre ishin vende në

tranzicion drejt demokracisë. Pra, se produkti final i tranzicionit të regjimit nëpër këto vende do të ishte demokracia liberale.

Megjithatë, zhvillimet politike që pasuan ndryshimet e regjimit në vendet që u përfshinë në të ashtuquajturën valë e tretë e demokratizimit treguan se demokracia nuk ishte aspak një produkt automatik i kolapsit të sundimit autoritar. Trajektoreset e ndryshme politike që morën regjimet në bllokun e ish vendeve komuniste në Europën Lindore dhe ato të ish Bashkimit Sovjetik, në Amerikën Latine, Azi dhe Afrikë treguan se panorama e ndryshimit të regjimit ishte më tepër e zymtë nga ç'ishin shpresat dhe pritshmëritë fillestare të kohës për vendosjen e demokracisë. Duke i përmbledhur këto zhvillime politike, mund të thuhet se një nga karakteristikat kryesore dalluese të vendeve të valës së tretë është diversiteti i regjimeve të tyre politike. Produkti që rezultoi nga përpjekjet për demokratizim tregoi se vala e tretë ishte më pak një histori triumfi e demokracisë liberale se sa një histori lulëzimi e një sërë regjimesh “hibride” ose “ambigüe”, regjime që në gjuhën e studentëve të demokratizimit njihen si “demokraci me mbiemra”: delegative, difektoze, gjysëm-demokraci apo demokraci të pjesshme, demokraci elektorale, demokraci joliberalë, demokraci neopatrimoniale, demokraci autoritare, autoritarizëm konkurrues, autoritarizëm zgjedhor etj¹.

Eksperimentet bashkëkohore në demokratizim kanë rezultuar në disa raste të suksesshme ku sistemet demokratike janë konsoliduar dhe funksionojnë në mënyrë të suksesshme (shembuj më të spikatur sot ndoshta janë Spanja, Portugalia, Polonia, Republika Çeke, Sllovenia, Koreja e Jugut, Kili, vendet baltike etj.). Në raste të tjera produkti i ndryshimit të regjimit nuk ka rezultuar në demokratizime të suksesshme, por pikërisht në zhvillimin e atyre regjimeve hibride apo autoritare të rinovuara që kombinojnë si tipare të demokracisë dhe ato të autokracisë, dhe ku normat dhe parimet bazë të demokracive liberale thyhen dhe dhunohen vazhdimisht. Karakteristikë e këtyre regjimeve është ekzistenca e konkurrencës zgjedhore (shpesh edhe kjo me efekt të limituar apo e kombinuar me përdorimin e mjeteve “të pandershme” nga ana e atyre që janë në pushtet) shoqëruar me thyerje të të drejtave civile dhe politike të qytetarëve, dhunime

¹ Për të përmendur vetëm disa nga mbiemrat që janë përdorur në literaturën e demokratizimit për të cilësuar apo kualifikuar regjimet e ndryshme. Shih David Collier & Steven Levitsky (1997), *“Democracy with Adjectives”*; Andrea Schedler (2002), *“The Menu of Manipulation”*; Fareed Zakaria (1997), *“The Rise of Illiberal Democracy”*; Guillermo O'Donnell (1994), *“Delegative Democracy”*; Larry Diamond (2002), *“Elections Without Democracy: Thinking about Hybrid Regimes”*; Marina Ottaway (2003), *“Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism”*; Steven Levitsky & Lucan A. Way (2002), *“The Rise of Competitive Authoritarianism”*.

të të drejtave të njeriut, shembuj të ngacmimit dhe dhunimit të opozitës politike, me kufizime *de facto* të ushtimit efektiv të pushtetit nga elitat e zgjedhura nga ana e “fushave të rezervuara” apo “prerogativat” ushtarake, nivele të larta korrupsioni, funksionim të dobët të shtetit të së drejtës, apo nga ai që Guillermo O’Donnell e ka quajtur “kurth i qytetarisë së intensitetit të ulët” ku të drejtat e pjesëve të mëdha të popullsisë janë joefektive. Pra, thënë ndryshe, rastet e transformimit të regjimit në këto vende nuk kanë çuar në demokratizime të suksesshme dhe gjenuine në mjediset e tyre. Dhe kjo për një kohë të gjatë tashmë, siç vihet re nga citimi hyrës i këtij punimi, ku autori shigjeton pikërisht atë pjesë të literaturës së tranzicionit, që përkundrejt shpresave dhe pritshmërive fillestare, dështoi të shpjegonte devijacionet e ndyshme që regjimet morën nga përkundrejt shtegut të demokracisë liberale. Disa raste poliarkish, po të shpreheheshim me terma dahl-iane, kanë tanimë edhe mbi dy dekada apo dy dekada e gjysëm që nuk janë konsoliduar dhe tregojnë se edhe në perspektiva afat-gjata mund të vazhdojnë të funksionojnë me mangësi të mëdha në mjediset e tyre.

Kemi treguar deri më tani se produktet e përpjekjeve për demokratizim variojnë në vende të ndryshme që u përfshinë nga një tranzicion regjimi gjatë të ashtuquajturës valë e tretë e demokratizimit. Edhe pse demokracia gjatë kësaj periudhe mund të thuhet se kishte marrë parësi globale dhe ishin krijuar rrethana të favorshme për forcat demokratike nga aktorë dhe faktorë të ndryshëm, përsëri disa vende ia dolën të instalonin dhe konsolidonin me sukses demokracitë në mjediset e tyre, ndërsa të tjera jo. Nga këtu ne mund të shtrojmë tani edhe pyetjet kërkimore të këtij studimi. *Pse disa regjime të mëparshme autoritare/totalitare kanë kryer tranzicione të sukseshme në vendosjen e sistemeve politike demokratike dhe të tjera jo? Pse disa vende ia dolën me sukses dhe të tjerë dështuan, pjesërisht ose totalisht, në ndërtimin dhe konsolidimin e demokracive efektive në mjediset e tyre? Dhe pyetja kërkimore kryesore rreth të cilit ky punim do vërtitet është: cilat janë kushtet dhe faktorët që e kushtëzojnë një demokratizim të suksesshëm?*

1.2 Qëllimi dhe Hipoteza e Studimit

Fokusi i këtij punimi i kushtohet identifikimit dhe analizës së kushteve dhe faktorëve që bëjnë të mundur produktin e një demokratizimi të suksesshëm. Synimi kryesor këtu do të jetë ofrimi i një kuadri teorik të mbështetur mbi tri faktorë (variabla të pavarur) shpjegues për teorizimin e eksperimenteve bashkëkohore të demokratizimeve të valës së tretë. Këtu synohet të ofrohet një kornizë teorike për shpjegimin e proceseve të demokratizimit duke e lidhur atë me një kuptim normativ të demokracisë. Demokratizimi (suksesi ose jo në arritjen e konsolidimit të demokracisë) është variabli i varur i këtij punimi. Të shpjeguarit nëpërmjet lenteve teorike se përse sipërmarrjet bashkëkohore të demokratizimit kanë qënë të suksesshme në disa raste dhe në të tjera jo, do të përbëjë edhe busullën kryesore të këtij studimi. Pavarësisht gamës së presioneve dhe shtrirjes në shkallë globale dhe krijimit të kushteve të favorshme për përhapjen e vlerave demokratike, demokratizimi i regjimeve të vendeve të valës së tretë ka treguar se është një sipërmarrje e vështirë dhe jo të gjitha vendet që kanë nisur një tranzicion regjimi kanë përfunduar edhe në konsolidimin e demokracive në mjediset e tyre². Hipoteza e këtij punimi është: *kushtet dhe faktorët që kushtëzojnë një demokratizim që të jetë i suksesshëm varen nga forca të brendshme, përkatësisht ekzistenca e një shteti efektiv, e një shoqërie civile të gjallë dhe të dendur, dhe niveleve të larta të theksimit të vlerave të vetë-shprehjes ndër masat e anëtarëve të një shoqërie.*

Një kuadër i tillë konceptual që ky punim synon të ofrojë duke e vënë theksin tek faktorët strukturorë të brendshëm si variabla në kushtëzimin e produktit të një demokratizimi të suksesshëm, shkon përkundrajt rrymave kryesore që kanë dominuar literaturën e demokratizimit përgjatë tri dekadave të fundit. Fokusi i kësaj literature mund të thuhet se më së shumti ka qënë tek theksi i tranzicionit si një proces dinamik, i gdhendur dhe i modeluar nga zgjedhjet e aktorëve (agjenti human) në përpjekje për të transformuar regjimet autoritare dhe ndërtuar demokracinë. Në përgjithësi, literatura mbi tranzicionet demokratike është fokusuar mbi proceset politike dhe zgjedhjet e aktorëve në shpjegimin e ndryshimit të regjimit, duke dështuar kështu të investigojnë nëse faktorët strukturorë ndikojnë në rritjen e kohëve të fundit të tranzicioneve drejt

² Po t'i referoheshim një numërimi të bërë nga Barbara Geddes mbi rastet e demokratizimit, që nga viti 1974, i identifikuar nga Samuel Huntington si fillimi i "valës së tretë" së demokratizimit, 85 regjime autoritare kanë përfunduar. Këto tranzicione regjimi kanë rezultuar në 30 demokraci pothuaj mjaft të qëndrueshme; 9 demokraci që zgjatën për një periudhë fare të pakët kohe përpara se të përmbyseshin; 8 raste në të cilat zgjedhje janë mbajtur dhe lidershpi është ndryshuar po ku demokracia shfaqet ose tepër e paqëndrueshme ose ku grupe të rëndësishme janë përjashtuar nga gara; 4 përfunduan në luftë; dhe 34 në regjime të reja autoritare. Shih Barbara Geddes (1999), "What Do We Know for Democratization After 20 Years?".

demokracisë³ (Cituar në Doorenspleet, 2004: 310). Kështu, shumë autorë duke u shkëputur nga traditat e mëparshme të studimeve mbi demokratizimin që bazoheshin kryesisht tek teoria modernizuese dhe qasjet e sociologjisë historike, filuan të mbështeteshin tek qasja e fokusuar tek elitat e O'Donnell dhe Schmitter, sipas të cilëve demokratizimi është “një produkt i veprimeve, jo vetëm kushteve” (O'Donnell & Schmitter, 1986: 176). Gjithsesi një literaturë e tillë – që vë theksin tek proceset, strategjitë dhe zgjedhjet e aktorëve – që ka predominuar studimet e demokratizimit gjatë tri dekadave të fundit ka treguar tashmë se është e pamjaftueshme për të shpjeguar realitetin e shumë eksperimenteve bashkëkohore të demokratizimit që në vende të ndryshme të botës ka mbetur i pjesshëm, i paqartë dhe zhgënjyes për një kohë të gjatë tanimë. Diskutimi i qasjeve kryesore teorike në analizën e demokracisë dhe demokratizimit, si dhe shqyrtimi i fuqisë së tyre shpjeguese në lidhje me proceset e demokratizimit do të jetë pjesë përbërëse e Kapitullit II të këtij punimi.

Me rëndësi për t'u shpjeguar këtu janë edhe kufinj të kohorë dhe hapësinorë në fokusin e këtij punimi. I jemi referuar tashmë shpesh termit “valë e tretë” e demokratizimit, një koncept që është bërë i njohur dhe që ka fituar mjaft popullaritet në literaturën e gjërë të demokratizimit falë Samuel P. Huntington. Autori në fjalë e përshkruan një valë demokratizimi në këtë mënyrë:

“Vala e demokratizimit është një grup kalimesh nga regjimet jo demokratike në regjime demokratike, që ndodh brenda një periudhe të caktuar kohe dhe që i tejkalon ndjeshëm kalimet në drejtimin e kundërt gjatë asj periudhe kohe. Vala zakonisht përfshin edhe liberalizimin apo demokratizimin e pjesshëm të sistemeve politike që nuk bëhen plotësisht demokratike. Në botën moderne kanë ndodhur tri valë demokratizimi” (Huntington, 1991: 32).

Pra, me konceptin e valëve, autori i referohet një periudhe të caktuar kohe gjatë së cilës një numër i caktuar tranzicionesh regjimesh ndodhin. Në veprën në fjalë, Samuel P. Huntington e identifikon fillimin e valës së tretë në vitin 1974 (me përmbysjen e diktaturës së Salazarit në Portugali), por në kohën e botimit të veprës ai nuk vendos kufi mbyllës për valën e tretë të

³ Shih në Dankwart Rustow (1970), “*Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*”; Guillermo O'Donnell & Philippe Schmitter (1986), “*Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*”; Giuseppe Di Palma (1990), “*To Craft Democracies: An essay on Democratic Transitions*”; Adam Przeworski (1991), “*Democracy and the Market*”; Scott Mainwaring (dhe të tjerë) (1992), “*Issues in Democratic Consolidation: The new South American Democracies in Comparative Perspective*”. Cituar në Renske Doorenspleet (2004), “*The Structural Context of Recent Transitions to Democracy*”, fq. 310.

demokratizimit, me shpresën se ajo ende nuk e kishte shteruar forcën e saj dhe se përmbysje regjimesh autoritare ishin ende të mundura. Në këtë punim, do të huazohet koncepti i valës së tretë të demokratizimit për t'iu referuar periudhës kohore të analizës këtu, që do të shtrihet nga viti 1974 deri në vitin 2005. Duhet theksuar se kufinj të vendosur në këtë punim janë thjesht konvencionalë, pa pretenduar aspak gjetjen e një konsensusi në literaturën e demokratizimit për një datë të saktë që shënon fundin e valës së tretë.

Tanimë të vijmë edhe në shtrirje hapësinore të valës së tretë të demokratizimit të rasteve që do të jenë në fokusin e këtij punimi. Eksperimentet e demokratizimit të vendeve që janë larguar së paku nga një regjim i mëparshëm autoritar / totalitar gjatë periudhës në fjalë përfshijnë mbi 85 raste në pesë rajone të ndryshme të botës⁴. Këto rajone janë përkatësisht Europa Jugore, Amerika Latine, vendet post-komuniste, Azia dhe Afrika sub-sahariane. Prirjet dhe oportunitetet për demokratizim që u krijuan gjatë valës së tretë përfshinë një gamë të gjërë dhe heterogjene vendesh që dallonin ndjeshëm midis tyre në shumë aspekte, përfshirë këtu ato historike, politike, kulturore, të traditave të mëparshme ose jo me demokracinë, të kushteve sociale, të zhvillimit ekonomik të tyre etj. Megjithatë, ajo që mund të thuhet se i bashkon vendet e valës së tretë ishte se ato, pavarësisht formave të regjimeve të mëparshme autoritare, kryen në një formë ose tjetër një tranzicion të shpejtë regjimi ose së paku demokratizimi i tyre përfshiu së paku mbajtjen e zgjedhjeve multipartiake. Tipar dallues i valës së tretë ishte se përmbysja e regjimeve të mëparshme diktatoriale në vende të ndryshme u bë në një kohë ku demokracia kishte fituar një parësi globale dhe shihej si alternativë e vetme ideologjike pa rivalë. Siç edhe autorë të ndryshëm kanë vërejtur, “me rënien e komunizmit, për më tepër, demokracia ka arritur çdo rajon të botës për herë të parë në histori.

⁴ Përkatësisht vendet që u përfshinë nga një tranzicion nga regjimi i mëparshëm diktatorial janë gjatë valës së tretë janë: Në *Europën Jugore*: Greqia, Spanja, Portugalia;

Amerika Latine: Argjentina, Bolivia, Brazili, Ekuadori, El Salvadori, Grenada, Guetemala, Haiti, Hondurasi, Kili, Kolumbi, Nikaragua, Panama; Paraguai, Peru, Republika Dominikane, Surinami, Uruguai, Venezuela;

Vendet post-komuniste: Armenia, Azerbajxhani, Bjellorusia, Bosnje-Hercegovina, Bullgaria, Estonia, Federata Ruse, Gjeorgjia, Hungaria, Kazakistani, Kirgistani, Kroacia, Letonia, Lituania, Maqedonia, Moldavia, Polonia, Republika Çeke, Rumania, Sllovenia, Sllovakia, Shqipëria, Taxhikistani, Turkmenistani, Ukraina, Uzbekistani;

Azia: Bangladeshi, Filipine, Fizhi, Indonezia, Korea e Jugut, India, Laosi, Malajzia, Papua Guinea e Re, Pakistani, Samoa, Singapori, Sri Lanka, Tailandë, Tajvani, Timori Lindor, Turqia;

Afrika sub-sahariane: Afrika e Jugut, Angola, Benini, Bregu, i Fildishtë, Burkina Faso, Çadi, Dhibuti, Eritrea, Etiopia, Gabon, Gana, Guinea, Guinea Ekuatoriale, Kameruni, Kenia, Kepi i Gjelbër, Lesoto, Liberia, Madagaskari, Mali, Malau, Mauritania, Namibia, Nigeria, Ruanda, Senegali, Sierra Leone, Somalia, Togo, Uganda, Sudani, Zambia, Zimbabve.

Ajo kishte filluar të shihej si alternative e vetme legjiitime dhe e suksesshme në krahasim me çdo regjim autoritarist të çdo lloji” (Huntington, 1991: 76; Fukuyama, 1992; Shin, 1994: 136).

Megjithatë, siç e kemi theksuar tanimë, edhe pse demokracia në dy dekadat e fundit të shekullit të njëzetë përbënte një trend global, jo të gjitha transformimet politike të regjimeve çuan në instalimin e sistemeve politike demokratike apo efektive në vendet e valës së tretë. Oportunitetet për demokratizim që u krijuan nga kolapsi i regjimeve të mëparshme autoritare, jo gjithmonë çuan në produktin e konsolidimit të demokracisë liberale në mjediset e tyre, madje shpeshherë (psh. rasti i Bjellorusisë, i republikave në Azinë Qëndrore dhe shumë shtete të Afrikës subsahariane) ato çuan në sundime autoritare të rinovuara. Çështja këtu mbetet se përse disa regjime jodemokratike ia dolën me sukses të instalonin sisteme demokratike liberale dhe mirë-funksionuese në mjediset e tyre dhe të tjera jo. Cilat janë kushtet dhe faktorët që shpjegojnë një demokratizim të suksesshëm dhe rrjedhimisht instalimin e një sistemi politik demokratik efektiv dhe gjenuin?

Përpara se të vijmë te këto çështje, na duhet më parë të japim përkufizimin e termave të asaj çka përbën demokracinë si sistem politik dhe demokratizimin. Seksioni në vijim (1.3) merret me shpjegimin dhe përkufizimin praktik të asaj çka do të përbëjnë kuptimin e termave demokraci dhe demokratizim në këtë punim.

1.3 Mbi Demokracinë dhe Demokratizimin

Siç e kemi theksuar deri më tani, demokratizimi përbën variablin e varur të këtij punimi. Demokratizimi mund të kuptohet si transformimi ose zhvendosja e një sistemi politik jo demokratik, pavarësisht llojit të tij, drejt një sistemi demokratik. Pra, ai nënkupton një proces kalimi nga një formë e autoritarizmit drejt një sistemi politik demokratik. Për ta kuptuar më mirë këtë proces, ne na duhet më parë të sqarojmë çështjet konceptuale që kanë të bëjnë me demokracinë dhe me kriteret që nevojiten për ta klasifikuar një sistem politik të caktuar si demokratik. Me fjalë të tjera, këtu na nevojitet një përkufizim normativ dhe koncept operacional i demokracisë, që na lejon ta bëjmë atë të matshëm dhe më pas ta shpjegojmë atë.

Siç edhe Bernhagen na sjell në vëmëndje, në terma të përgjithshëm, konceptet e operacionalizueshme duhet të jenë të aftë të kryejnë dy detyra. E para, operacionalizimet tona duhet të na lejojnë ne t'i bëjmë të matshëm llojet e gjërave që ne jemi të interesuar (në rastin tonë demokracinë dhe indikatorët e saj). Në metodologjinë e shkencave sociale, kjo referohet si *vlefshmëria* dhe përfshin masën në të cilën një koncept tregohet i dobishëm kur përdoret për të ndjekur pyetjet kërkimore me interes (*vlefshmëria e ndërtimit*) (Bernhagen, 2009: 27). Së dyti, konceptet e operacionalizueshme duhet të na lejojnë ne të klasifikojmë, ose “kodojmë”, vendet aktuale në klasifikimin ose shkallën tonë me një gabim minimal (Bernhagen, 2009: 27). Për ta theksuar që në fillim, detyra e parë është në fokusin dhe i shërbën qëllimit të këtij studimi. Këtu do të jepet një përkufizim operacional i demokracisë nëpërmjet zbërthimit të dimensioneve dhe indikatorëve kryesorë të saj, në mënyrë që ato të jenë të kuptueshme, të matshëm dhe ta bëjnë të qartë atë se çfarë po përpiqemi të shpjegojmë. Ndërsa detyra e dytë e sipërpërmendur (të renditurit e vendeve në një shkallë klasifikimi të caktuar), është jashtë fokusit të qëllimit të këtij studimi, ndaj dhe nuk do të ndërmerret. Për ta sjellë edhe një herë në vëmëndje, synimi i këtij punimi është identifikimi i kushteve dhe faktorëve që e bëjnë një demokratizim të jetë i suksesshëm dhe rrjedhimisht instalimin e sistemeve demokratike efektive në mjediset e tyre, dhe jo renditja në vetvete e regjimeve apo vendeve në një shkallë të caktuar klasifikimi.

Tani, të vijmë tek sqarimi i çështjeve konceptuale që kanë të bëjnë me demokracinë si një sistem politik, përpara se të merremi me çështjet e operacionalizimit të termit. Demokracia, siç edhe Lawrence Whitehead na e kujton, është një koncept “esencialisht i kontestueshëm” dhe meqenëse demokracia është si një etiketë deskriptive ashtu edhe një vlerë e dëshiruar, dhe perderisa kufijtë e saktë të jashtëm të konceptit janë në thelb të debatueshme, ka mjaft hapësirë për të pasur mosmarrëveshje mbi aplikimin e veçantë të termit (Whitehead, 2002: 7). Nuk ka ndonjë konsensus të gjërë të ndarë midis autorëve dhe shkollarëve të ndryshëm mbi përkufizimin e demokracisë apo mbi ato se çfarë e përbëjnë një regjim demokratik në vetvete. Përkundrazi, autorët dhe studiuesit nisen nga kritere krejt të ndryshme në kuptimin dhe shpjegimin e asaj çfarë e përbën një demokraci sipas tyre. Shpesh, adoptimet normative dhe teorike që ato i kanë bërë dimensioneve të ndryshme të demokracisë (qofshin këto konceptime minimaliste (proceduriale) ose maksimaliste (substanciale) të termit, ka qënë e orientuar nga qëllimet e studimeve që kanë ndërmarrë. Kështu psh., studiues të ndryshëm tranzitologë dhe konsolidologë e kanë përcaktuar konceptualisht më së shumti demokracinë në funksion të studimeve të tyre të orientuara nga

procesi dhe aksionet e elitave, duke i dhenë termit një kuptim elitist dhe kursimtar në shpjegueshmëri. Kjo, ka çuar në ndarje dhe debate të shumta midis studiuesve, duke i grupuar në ato që favorizojnë konceptimet minimaliste ose procesualiste e deri te ato që përgjatë një vazhdimësie favorizojnë konceptimet me pozicione më maksimaliste ndaj termit.

Megjithatë, nëse do të mund të identifikonim një farë konsensusi midis shkollarëve dhe studiuesve të ndryshëm në lidhje me konceptin e demokracisë, do të binin dakord në përcaktimin se demokracia është një koncept me shumë aspekte (Bernhagen, 2009: 35). Do të ishte e padëshirueshme, në mos e pamundur, që një indikator apo një dimension i vetëm të na përçonte një kuptim të saktë dhe matje të besueshme të asaj çka do të përbënte demokracinë si sistem politik.

Kështu, tradita shumpeteriane e përkufizimit të demokracisë shpesh është kritikuar si e paplotë teorikisht dhe jo shumë e dobishme nga pikëpamja analitike dhe funksionale për të ofruar një kuptim të qartë të demokracisë. Joseph Schumpeter ofroi një përkufizim paradigmatic minimalist dhe elitist të demokracisë, duke e kuptuar atë si një sistem politik ku vendimmarrësit politikë konkurrojnë për t'u zgjedhur me anë të zgjedhjeve të drejta dhe të ndershme, dhe ku konkurrenca përfshin të paktën dy ose më shumë kandidatë (ose parti politike) në garë. Pasi deklaroi se “Demokracia është një metodë politike... një lloj i caktuar i marrëveshjes institucionale për të arritur tek vendimet politiko-legjislative dhe administrative”, Schumpeter ofron përkufizimin e tij të famshëm të “metodës demokratike”: “atë marrëveshje institucionale për të arritur te vendimet politike në të cilën individët fitojnë pushtetin për të vendosur nëpërmjet mjeteve të luftës konkurruese për votat e njerëzve” (Cituar në O'Donnell, 2001: 5). Një konceptim i tillë njëdimensional i demokracisë nga ana e Schumpeter, e ndjekur më pas nga studiues të shumtë që u mbështetën në traditën e tij të përkufizimit të demokracisë, ka ngjallur debate dhe kritika të shumtë. Kështu, janë të shumtë autorët të cilët e kritikojnë konceptin minimalist shumpeterian të demokracisë si të mangët normativisht dhe ç'orientues nga pikëpamja analitike. Aplikimi i një konceptimi minimalist të demokracisë, që karakterizohet para së gjithash nga mbajtja e zgjedhjeve të rregullta me pak pengesa për pjesëmarrjen popullore, mundet shpesh të keqpërdoret për të fshehur mangësi të mëdha në funksionimin e regjimeve të caktuara të cilat dhunojnë shumë norma dhe parime të tjera demokratike. Po kështu, do të ishte edhe ç'orientuese nga pikëpamja analitike pasi nuk do të na lejonte të bënim diferencime midis shkallëve të

ndryshme të demokracisë, përkundrazi mund të na çonte të klasifikonim në të njëjtin lloj regjimi si demokacinë e Britanisë së Madhe ashtu dhe demokracitë difektoze (nëse do të mund t'i quanim të tillë) të Rusisë, Shqipërisë apo Tailandës në ditët e sotme. Përballë sfidave të ndryshme të kohëve të sotme nga shumë regjime (demokratike) të reja që shfaqin mangësi dhe defiqite të mëdha në funksionimin e normave dhe parimeve demokratike brenda tyre, një konceptim i tillë minimalist dhe i paproblematizuar (madje, mund të thuhet edhe të influencuar dhe të limituar në kuptimin e demokracive të botës perëndimore të kohës kur Schumpeter shkruante) është i paplotë teorikisht dhe jo shumë i dobishëm nga pikëpamja analitike për të na ofruar një kuptim të saktë të asaj çfarë e përbën demokracinë si sistem.

Një përkufizim më përfshirës të demokracisë në kërkesa na e jep Robert A. Dahl nëpërmjet konceptit të tij të poliarkisë. Nëse konceptimi i parë shumpeterian paraqet një dimension kyç për konceptimin e demokracisë, Dahl-i në përkufizimin e tij të poliarkisë identifikon tanimë dy dimensione, përkatësisht – *pjesëmarrjen* e qytetarëve në procesin politik dhe *garën* ndërmjet grupeve politike – si dhe jep një listë prej shtatë kushtesh / garancish institucionale që shërbejnë si indikatorë themelorë të demokracisë. Kështu sipas Robert A. Dahl-it, poliarkia konsiston në këto tipare: 1. Kontrolli mbi vendimet e qeverisë rreth politikës është konstitucionalisht i veshur tek zyrtarët e zgjedhur; 2. Zgjedhje të lira dhe të ndershme; 3. Praktikisht të gjithë të rriturit kanë të drejtën e votës në zgjedhjen e zyrtarëve; 4. Praktikisht të gjithë të rriturit kanë të drejtë të garojnë për poste publike; 5. Qytetarët kanë të drejtë të shprehen pa rrezikun e dënimeve të rënda mbi çështje politike të përcaktuar gjerësisht. 6. Informacioni alternativ, [duke përfshirë] burimet alternative të informacionit të cilat ekzistojnë dhe janë të mbrojtura nga ligji; dhe 7. Qytetarët gjithashtu kanë të drejtë të formojnë shoqata apo organizata relativisht të pavarura, duke përfshirë edhe parti politike dhe grupe interesi (Dahl, 1982: 11). Ky përkufizim përcakton disa nga atributet e zgjedhjeve (klauzolat 1 deri në 4) dhe liston disa liri që konsiderohen të domosdoshme për zgjedhjet që të jenë demokratike që janë quajtur si “të drejta politike primare... integrale në procesin politik” (klauzolat 5 deri në 7) (Cituar në O'Donnell, 2001: 11). Këto të drejta politike e bëjnë procesin demokratik më kuptimplotë, pasi ato fuqizojnë dhe zgjerojnë gamën e zgjedhjeve që mund të bëjnë qytetarët në përputhje me dëshirat apo interesat e tyre. Në këtë perspektivë, koncepti i demokracisë (apo poliarkisë në gjuhën e Dahl-it) përmban dy dimensione dhe indikatorë të shumtë. Kjo e bën atë më të pranueshëm nga pikëpamja normative dhe më atraktive për studiuesit që duan ta studiojnë demokracinë në terma

proceduralë. Gjithashtu, virtyt i këtij përcaktimi dahlian të demokracisë është se, ai lejon të bëhen vlerësime apo krahasime relative të ndryshme se deri në ç'shkallë regjimet mund të konsiderohen më pak ose më shumë poliarkike. Megjithatë, siç edhe Guillermo O'Donnell ka vërtur, përkufizimi i poliarkisë është i heshtur rreth temave të rëndësishme por bishtnuese të tilla se nëse, si, dhe shkallën në të cilën shteti i së drejtës shtrihet përgjatë terrenit gjeografik dhe social të vendit (O'Donnell, 1996: 36). Po kështu, koncepti i poliarkisë është i heshtur edhe ndaj një aspekti të rëndësishëm, atij të llogaridhënies, jo vetëm në dimensionin vertikal të tij (që përfaqësohet nga zgjedhjet), por edhe në atë horizontal, me institucionet e ndryshme shtetërore që janë të kufizuara nga ligji në funksionimin e tyre dhe që mund të dënohen në rast se ato i tejkalojnë limitet që u vendos ligji.

Paketa e indikatorëve që ofron Dahl nëpërmjet konceptit të tij të poliarkisë, përbën një bazë të mirë për përkufizimin tonë të demokracisë si një sistem politik. Gjithsesi, paketës së tij që përcakton dimensionin e attributeve të zgjedhjeve (klauzolat 1 deri në 4) dhe dimensionin e të drejtave politike (klauzolat 5 deri në 7), ne këtu do t'i shtojmë edhe një dimension të tretë, përkatësisht atë të konstitucionalizmit liberal dhe shtetit të së drejtës. Ky është një dimension jetësor për demokracinë si sistem politik dhe mbart në vetvete si insitucionalizimin e të drejtave civile dhe parimin e shtetit të së drejtës, që mbron individët nga shkeljet apo aktet e agjencive të ndryshme shtetërore kundra lirisë së tij. Për ta thënë më thjeshtë, parimi i shtetit të së drejtës mund të kuptohet si përmbajtja apo kufizimi i ushtrimit të pushtetit shtetëror; apo një sistem (atë demokratik) që karakterizohet nga fakti se asnjë pushtet brenda shtetit apo regjimit (sigurisht, as në shoqëri sa për këtë çështje) është *de legibus solutus*⁵ (Merkel, 2004: 39; O'Donnell, 2001: 47). Ky parim është thelbësor për ekzistencën dhe garantimin e të drejtave civile të individëve në atë që asnjë person, institucion apo agjenci shtetërore nuk mund t'i shkelë apo dhunojë ato. Ashtu siç edhe Alexis de Tocqueville me mprehtësi do të vërente rreth dy shekuj më parë, në një demokraci kushtetuese, vendimet që kanë të bëjnë me këto të drejta (civile) duhet të vendosen jashtë arritjes të cilës do mazhorancë qytetarësh ose parlamentit... Përndryshe, demokracitë mazhoritare mund të kthehen në “tironi të shumicës” (Cituar në Merkel, 2004: 40). Gjithashtu, parimi i shtetit të së drejtës nga ana tjetër bën të mundur edhe dimensionin horizontal të

⁵ Që është jashtë apo mund ta hedhë poshtë ligjin.

llogaridhënies në një sistem demokratik, që e plotëson dhe e garanton efektivisht paketën e kushteve të zgjedhjeve dhe pjesëmarrjes demokratike të përcaktuara më lart nga Dahl-i.

Pasi kemi sqaruar deri më tani çështjet konceptuale, të vijmë edhe tek ofrimi i një përkufizimi praktik të asaj çka do të përbëjë kuptimin e demokracisë këtu. Në këtë punim, demokracia do të përkufizohet si një sistem qeverisjeje që karakterizohet nga një garë e gjërë dhe kuptimplotë ndërmjet individëve dhe grupeve të organizuara për të gjitha postet efektive të pushtetit qeverisës, që kryhet ndershmërisht, në intervale të rregullta dhe përjashton përdorimin e forcës; ku një nivel “i lartë” përfshirës i pjesëmarrjes politike (i tillë sa asnjë grup social “i rritur” të mos përjashtohet) në zgjedhjen e udhëheqësve dhe liritë politike të qytetarëve garantohen; dhe ku nëpërmjet parimit të shtetit të së drejtës sigurohen liritë civile të qytetarëve dhe dimensionin horizontal i llogaridhënies brenda pushteteve të regjimit⁶. Një përkufizim i tillë mbështetet mbi tri dimensionet themelore dhe në 11 indikatorë (shif tabelën 1), që mund të përdoren në matjen e objektit të dëshiruar, demokracisë si sistem në rastin tonë. Ky përkufizim do të kënaqte kërkesën/konsensusin e autorëve të ndryshëm se demokracia është një koncept me shumë aspekte dhe do të ishte e padëshirueshme, në mos e pamundur që ne ta rrokim kuptimin analitik të saj nëpërmjet një dimensionin të vetëm.

Tabela 1. Dimensionet dhe Indikatorët e një Sistemi Demokratik

⁶ Një përkufizim disi të ngjashëm (por jo identik) të demokracisë tek i cili jam mbështetur, e kanë dhënë Diamond, Linz dhe Lipset (1990) kur shprehën se: “demokracia është një sistem qeverisjeje që plotëson tri kushte thelbësore: garë kuptimplotë dhe të gjërë ndërmjet individëve dhe grupeve të organizuara (veçanërisht partive politike) për të gjitha postet efektive të pushtetit qeverisës, në intervale të rregullta dhe duke përjashtuar përdorimin e forcës; një nivel “të lartë përfshirës” të pjesëmarrjes politike në selektimin e liderëve dhe politikave, të paktën nëpërmjet zgjedhjeve të rregullta dhe të ndershme, të tilla që asnjë grup kryesor social (i rritur) nuk përjashtohet; dhe një nivel të lirive civile dhe politike – liria e shprehjes, liria e shtypit, liria për të formuar dhe për t’iu bashkuar organizatave – të mjaftueshme për të siguruar integritetin e garës dhe pjesëmarrjes politike”. Në Larry Diamond & Juan J. Linz & Seymour Martin Lipset (1990), “*Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy*”, fq. 6-7.

Megjithatë, mbështetja kyesore teorike në plotësimin e këtij përkufizimi me dimensionin e konstitucionalizmit liberal dhe parimit të shtetit të së drejtës është bërë tek autorë të tillë si Guillermo O’Donnell (2001), “*Democratic Theory and Comparative Politics*”; Guillermo O’Donnell (1996), “*Illusions About Consolidation*”; Wolfgang Merkel (2004), “*Embedded and Defective Democracies*”; dhe Wolfgang Merkel & Aurel Croissant (2004), “*Conclusion: Good and Defective Democracies*”.

1. Atributet e zgjedhjeve (dimensioni vertikal i legjitimitetit)	1. Pushteti është konstitucionalisht i veshur tek zyrtarët e zgjedhur 2. Zgjedhje të lira dhe të ndershme 3. Praktikisht të gjithë të rriturit kanë të drejtën e votës 4. Praktikisht të gjithë të rriturit kanë të drejtë të garojnë për poste publike
2. Dimensionin e të drejtave politike	5. Liria e shprehjes 6. Burimet alternative të informacionit 7. Liria për të formuar dhe për t'iu bashkuar organizatave
3. Dimensionin e konstitucionalizmit liberal dhe shtetit të së drejtës	8. Liritë individuale nga dhunimi i të drejtave nga agjentët shtetërorë / privatë 9. Barazia para ligjit 10. Ndarja horizontale e pushteteve 11. Pavarësia e gjyqësorit.

Duhet kuptuar se një përkufizim i tillë i demokracisë që ofrohet këtu, dhe matjes / vëzhgimit që mund t'i bëhet këtij koncepti nëpërmjet dimensioneve dhe indikatorëve të tij, shkon përtej paketës së kushteve që ofron Dahl-i nëpërmjet konceptit të tij të poliarkisë. Por, gjithsesi, përkufizimi që ofrohet këtu nuk është një konceptim maksimalist apo substancial i demokracisë, pasi ai nuk mbart një kuptim të saj që përfshin edhe vlerat dhe të drejtat sociale të qytetarit demokratik, që zvogëlon pengesat e ndryshme strukturore të pjesëmarrjes së tyre, apo theksin që i vihet shpesh nga autorë të ndryshëm edhe produktit të një procesi demokratik, dhe jo vetëm procedurave të vendimmarrjes dhe llogaridhënies. Ndërsa duke qënë një përkufizim më i plotë i paketës së kushteve të ofruara nga Dahl-i, duke përfshirë në vetvete edhe dimensionin e konstitucionalizmit liberal dhe shtetit të së drejtës, koncepti i demokracisë që ofrohet këtu lejon të bëhet një diferencim më i qartë midis demokracive liberale dhe mirëfunksionuese nga njëra anë, dhe nënlojeve të tjera defekte të demokracisë (ato që më lart i kemi quajtur regjime hibride apo “demokraci me mbiemra”) nga ana tjetër.

Shkalla e institucionalizimit dhe zbatimit efektiv në praktikë të këtyre kritereve të demokracisë që ne kemi ofruar këtu, që mund të pasqyrohet nëpërmjet matjes që mund t'i bëhet dimensioneve dhe indikatorëve të saj, na jep mundësinë e klasifikimit të regjimeve në raste demokratizimesh të suksesshme ose jo. Pra, na jep mundësinë të kuptojmë nëse proceset e demokratizimit në vende të caktuara të valës së tretë (që janë në fokusin e këtij punimi) kanë qënë ose jo të suksesshme.

Siç e kemi përmendur edhe më lart këtu, demokratizimi si proces nënkupton transformimin ose zhvendosjen e një sistemi politik jo demokratik (cilido lloj qoftë ai) të mëparshëm drejt institucionalizimit të një sistemi demokratik. Demokratizimi nënkupton një progres drejt një politie të përcaktuar dhe kufizuar nga rregullat, ku aktorët brenda shoqërisë veprojnë brenda kuadrit institucional të demokracisë; ai është një proces që ka të bëjë me emancipimin njerëzor dhe institucionalizimin e zgjedhjes së lirë të qytetarëve, mbrojtjen efektive të drejtave civile dhe politike të tyre, sigurimin e llogaridhënies nga ana e udhëheqësve të tyre, dhe me faktin se parimet e shtetit të së drejtës shtrihen dhe zbatohen përgjatë gjithë terrenit gjeografik dhe social të një vendi të caktuar. Pra, për ta thënë ndryshe, është një proces që nuk ka të bëjë thjesht me ekzistencën e formave demokratike, por edhe me kthimin e tyre në substancë demokratike, që është e aftë të modelojë sjelljen e aktorëve brenda një shoqërie, në përmbajtjen dhe përkushtimin ndaj tyre.

Gjithsesi, duhet theksuar se demokratizimet nuk janë ngjarje apo evente të mirë-kufizuara në vetvete. Konceptimi që ofrohet këtu, ndryshe nga ajo që në mënyrë implicite ose eksplicite (me natyrë teleologjike) nënkuptohet nga qasja e tranzitologjisë kur flitet për “tranzicione demokratike të mbyllura ose të përfunduara”, është se demokratizimi nuk është një proces që shënon një “produkt të mbyllur”, por më tepër duhet kuptuar si një target i lëvizshëm dhe i hapur. Ashtu siç edhe Lawrence Whitehead ka theksuar, “demokratizimi mund të kuptohet më mirë si një proces kompleks, afat-gjatë, dinamik dhe i hapur” (Whitehead, 2002: 18 dhe 27). Demokratizimi duhet të kuptohet si një proces i hapur ku, pavarësisht qëllimeve apo synimeve të deklaruara në një vend, rezultati mund të jetë si ai i dëshiruar: një demokraci e institucionalizuar, politike, liberale etj.; gjithashtu, ky proces demokratizimi i nisur mund të bëhet subjekt i prapakthimeve drejt një forme apo regjimi autoritar te ri; ashtu siç është e mundur të shkohet edhe drejt alternativave të ndërmjetme midis këtyre të dyjave, asaj që në literaturën e

demokratizimit bashkëkohor njihet si “zona gri”, me regjime hibride që kombinojnë forma si të demokracisë dhe të autoritarizmit, dhe që në dritën e eksperiencës së shumë vendeve kanë treguar tashmë për një kohë të gjatë se janë edhe të qëndrueshme në vetvete. Siç edhe Merkel dhe Croissant vërejnë, status quo-ja e demokracive difektoze (“zona gri” e lartpërmendur) është e qëndrueshme dhe madje përbën edhe një ekuilibër vetë-përjetësues të pushtetit për aq kohë sa defektet e veçanta të demokracisë kontribuojnë për forcimin e elitave dhe kënaqjen e interesave të atyre seksioneve të popullsisë që mbështesin regjimin (Merkel & Croissant, 2002: 209).

Për më tepër, proceset e demokratizimit duhet të kuptohen si procese komplekse dhe të vështira, pasi në shpalosjen e tyre ato mbartin me vete një pjesë të mirë të bagazhit historik më vete, si dhe një larmishmëri kushtesh dhe faktorësh sociale, historike, politike, ekonomike dhe kulturore që mund të jenë ose jo të favorshme për suksesin e proceseve të demokratizimit. Aspektet *afat-gjata* dhe *dinamike* të proceseve të tilla janë sigurisht të lidhura ngushtë me kompleksitetin e tyre (Whitehead, 2002: 29), kompleksitet i cili në një masë jo të vogël të tij është rezultat apo pasojë edhe e të kaluarës së veçantë së çdo vendi. Procese të tilla të demokratizimit, si dhe rezultati i tyre në vende të ndryshme, duhen të kuptohen në mënyrë relativisht të hapur (dhe jo në terma të një një “produkti të mbyllur” një herë e përgjithmonë) dhe që nuk ndjekin ndonjë ligjësi lineare të caktuar, me eksperiencën të drejtimeve të regjimeve që kanë marrë devijacione të ndryshme në rrugën e konsolidimit demokratik të tyre. Madje, kjo ka ndodhur edhe në ato raste që arritën të kryenin tranzicione të suksesshme regjimi dhe të konsolidonin demokracinë në mjediset e tyre në një periudhë relativisht të shpejt kohe. Shembulli më i spikatur ndoshta për t’u përmendur këtu, është ai i Hungarisë, e cila edhe pse për shumë autorë arriti ta “përfundonte” konsolidimin e demokracisë dhe ishte një rast demokratizimi i suksesshëm në fundit e viteve ’90 dhe fillimin e viteve 2000, në ditët e sotme shfaq tendenca autoritare dhe rënie në treguesit e demokracisë nën drejtimin e kryeministrit Victor Orban.

Në literaturën e gjërë të studimeve mbi ndryshimin e regjimit, demokratizimi konceptohet si një proces që shpaloset në tri faza kryesore. Në fazën e parë, ndodh *hapja* ose *liberalizimi* i regjimit të mëparshëm autoritar. Kjo është një periudhë fermentimi ku ndarje mund të shfaqen brenda regjimit sundues diktatorial, ku kufizimet fillojnë të hiqen dhe zgjerohen të drejtat individuale dhe të grupeve. Më pas në fazën e dytë, pason një *thyerje* me regjimin e vjetër, një moment kur kemi dhe kolapsin e tij dhe shfaqjen e një sistemi demokratik, me ardhjen në fuqi të një qeverie

të re nëpërmjet zgjedhjeve kombëtare dhe vendosjen e një strukture institucionale demokratike (Carothers, 2002: 7; Karl, 2005: 7). Mbajtja e atyre që njihen edhe si zgjedhjet themeluese, si dhe pranimi i rezultateve të tyre të paqarta thuhet se shënojnë edhe fundin e tranzicionit nga sundimi autoritar dhe vendosjen e qeverisjes demokratike. Në fazën e tretë më pas, kemi *konsolidimin*, proces në të cilën demokracia dhe kuadri i saj institucional përbëjnë kornizën e vetme të rregullave të lojës për (të gjithë) shoqërinë, dhe ku aktorët e saj të ndryshëm politik dhe shoqëria në tërësi mësohen, luajnë dhe i përkushtohen në mënyrë parimore, dhe jo thjesht instrumentale, rregullave të lojës demokratike. Konceptualisht, siç edhe O'Donnell e ka bërë dallimin më vonë, ne kemi të bëjmë me dy tranzicione: njëri është *tranzicioni drejt demokracisë* (ai drejt vendosjes së një qeverisje të zgjedhur demokratike, faza e dytë këtu), ndërsa tjetri është *tranzicioni drejt një regjimi demokratik të institucionalizuar, të konsoliduar* (O'Donnell, 1994: 57). Konsolidimi i demokracisë, çka do të përbënte edhe suksesin e një demokratizimi sipas përkufizimit tonë, ka të bëjë me cilësinë e performancës së saj, ndërsa nisja e një tranzicioni demokratik (faza e dytë) që përkon me zgjedhjen e një qeverie të re me metoda demokratike, jo gjithmonë çon në një konsolidim të një regjimi demokratik.

Këto dy procese (tranzicione) është e rëndësishme të dallohen konceptualisht nga njëri-tjetri për synimet e këtij punimi, pasi, siç do të shohim, faktorët që mund të nxisin nisjen e një tranzicioni apo vendosjen e një qeverie demokratike në një vend, mund të mos jenë të njëjta me kushtet dhe faktorët që kushtëzojnë konsolidimin e një regjimi demokratik dhe rrjedhimisht një demokratizim të suksesshëm. Siç edhe Fuchs dhe Rolles e kanë përshkruar problemin e tranzicionit drejt demokracisë liberale, ky tranzicion bëhet një problem kur arrihet faza finale e këtij procesi, konsolidimi i strukturës së re të vendosur institucionale të demokracisë liberale, e cila është subjekt paqartësie (Fuchs & Roller, 1998: 253). Fokusi i analizës së këtij punimi ka të bëjë pikërisht me këtë fazë të fundit dhe problematike të përmendur këtu, me fazën e institucionalizimit dhe konsolidimit të një regjimi demokratik, dhe me shpjegimin e kushteve dhe faktorëve që e bëjnë produktin e një demokratizimi të suksesshëm. Për ta sjellë edhe një herë në vëmendje pyetjen kërkimore të këtij punimi, ajo ka të bëjë me atë se cilat janë kushtet dhe faktorët që shpjegojnë një demokratizim të suksesshëm dhe rrjedhimisht instalimin e një sistemi politik demokratik efektiv dhe gjenuin?

Teoritë e ndryshme të demokratizimit kanë ofruar një gamë të larmishme idesh, përgjithësimesh dhe variablash për faktorët shkakësorë që ndihmojnë për të shpjeguar tranzicionet e sukseshme të regjimit drejt demokracisë. Pra, se cilat janë ato faktorë dhe variabla kryesorë të cilat kanë gjasa më të mëdha të modelojnë një demokratizim të suksesshëm. Diskutimi i qasjeve kryesore teorike në analizën e demokracisë dhe demokratizimit si dhe shqyrtimi i fuqisë së tyre shpjeguese në lidhje me proceset e demokratizimit do të jetë pjesë e kapitullit në vijim.

Kapitulli II: Demokratizimi në Perspektivat e Ndryshme Teorike

Në shpjegimin e proceseve të demokratizimit janë ngritur teori të ndryshme, që kanë qënë kryesisht të fokusuara në identifikimin e faktorëve dhe shkaqeve që kanë çuar në shfaqjen dhe konsolidimin e regjimeve demokratike. Pra, me identifikimin e atyre faktorëve shkakësorë të cilat e kushtëzojnë produktin e një demokratizimi të suksesshëm. Shpjegimi i kushteve për shfaqjen, rënien ose mbijetesën e atij që mund të thuhet se përbën variablin e preferuar të varur pas valës së tretë të demokratizimit për shumë studiues të politikës së krahasuar: regjimin politik (Altman & Perez-Linan, 2002: 85). Ndërkohë që, thekset shkakësorë që teoricienë apo studiues të shumtë kanë vendosur në shpjegimin e proceseve të demokratizimit dhe demokracisë kanë qënë të shumtë. Ndër variablat më të rëndësishëm mund të përmendim:

- Nivelet e rritjes ekonomike (PBB real)
- Zhvillimi socio-ekonomik; nivelet e modernizimit të një vendi
- Ekonomia e tregut
- Zvogëlimi i pabarazive në të ardhurat (ndarjet klasore të mprehta, polarizimi social, shpërndarja ekstreme e pabarabartë e pasurisë janë armiqtësore për demokracinë)
- Kultura politike, vlerat e vetë-shprehjes
- Mungesa e feudalizmit; Mungesa e një klase pronare të mëdha tokash në shoqëri
- Rritja e borgjezisë (e shprehur me formulimin e famshëm të Barrington Moore: “pa borgjezi, s’ka demokraci”)
- Një klasë e mesme e fuqishme
- Mobilizimi i klasës punëtore kombinuar me mbështetjen e klasës së mesme (pushteti i klasave dhe modelet e aleancave klasore)
- Strukturat e shtetit
- Strukturat e pushtetit ndërkombëtar (sistemi i aleancave ndërkombëtare)
- Shoqëria civile; Kapitali social
- Tipi i regjimit të mëparshëm
- Shtetshmëria

- Eksperiencat dhe traditat e mëpasrshme demokratike të një vendi
- Tiparet e ekonomisë politike sistematike-botërore; Pozita e favorshme në sistemin ekonomik botëror
- Marrëveshjet dhe rregullimet institucionale
- Institucionet e përfaqësimit dhe konkurrencës partiake (roli sistematik që luajnë partitë)
- Shkalla e institucionalizimit të partive politike; sisteme partiake me nivele të ulta fragmentizimi
- Mungesa e frakturave të thella në shoqëri (fraksionalizimi etnik, racor, fetar i dëmshëm për demokracinë)
- Afërsia gjeografike me një fuqi demokratike ose me shtete të tjera demokratike
- Pushtimi nga një fuqi e huaj prodemokratike
- Përvoja e të qënurit koloni britanike
- Feja: vlerat protestante të favorshme për demokracinë liberale; ndërkohë që shoqëritë islamike kanë tendenca të forta antidemokratike
- Influenca ndërkombëtare (efekti demonstrimit ose ortek); zeitgeist (shpirti i kohës ku demokracia nuk ka rivalë të tjerë ideologjikë)
- Shteg-varësia (Ngjarjet që kanë ndodhur ose vendimet që janë marrë në një moment të caktuar të historisë do të influencojnë rrjedhën, shtegun e ngjarjeve të mëpasshme)
- Aktorët që fillojnë dhe kontrollojnë tranzicionin
- Zgjedhjet dhe strategjitë e aktorëve kryesorë (roli i elitave); kontingjenca
- Marrëveshjet e negociuara (paktet midis elitave)⁷

Siç mund të shihet, traditat teorike të vendosura në identifikimin e shkaqeve të ndryshme të demokratizimit variojnë tepër midis tyre. Teori të ndryshme që janë përdorur kanë vendosur thekse të ndryshme shkakësore dhe kanë përdorur metodologji të ndryshme në shpjegimin e proceseve të demokratizimit: ai është parë si një produkt i forcave të brendshme dhe/ose të jashtme (ndërkombëtare); si një produkt i përcaktuar nga faktorë strukturorë ose atyre me në qendër agjentin. Po kështu, analiza e shkaqeve të demokratizimit ndryshon midis autorëve dhe

⁷ Një listë e tillë e variablove që janë përdorur për të shpjeguar produktin e demokracisë si sistem, nuk është e zaturueshme për të gjithë literaturën e demokratizimit. Kjo është një listë variablash të pavarur që janë nxjerrë prej një sërë autorësh të njohur që kanë kontribuar në fushën e demokratizimit dhe analizës së tyre.

veprave të ndryshme edhe në kohë dhe hapësirë. Kështu psh., mund të ishte normale të analizoje shkaqet e demokratizimit një ose dy shekuj më parë në terma të konfliktit social apo atij klasor, i lidhur me përhapjen e kapitalizmit, me luftën e klasave më të ulta të shoqërisë për të drejtat e tyre politike, ekonomike, sociale, si edhe me të drejtën e votës që ishte e kufizuar tek një pjesë relativisht e vogël e shoqërisë. Gjithashtu, të shpjeguarit e nisjes së proceseve demokratike nëpërmjet pushtimit nga një forcë e huaj prodemokratike ka qënë karakteristike e periudhave historike të caktuara të mëparshme (shembujt e aleatëve Perëndimorë menjëherë pas Luftës së Dytë Botërore që diktuan në vendosjen e regjimeve në zonat që kishin në kontroll) dhe për vende të caktuara, por që sot nuk nuk vlejnë më. Pra, një pjesë e këtyre variablave si faktor të demokratizimit e kanë humbur fuqinë e tyre shpjeguese me kalimin e kohës. Kjo, për vetë faktin më së pari sepse shkaqet dhe kushtet që karakterizuan rastet e tranzicioneve të regjimit në periudhën e valës së tretë që kemi përmendur në këtë punim, ndryshojnë në shumë drejtime nga ato që karakterizuan demokratizimet e një ose dy shekujve më parë.

Një analizë në identifikimin dhe lidhjen e mekanizmave shkakësorë të faktorëve kryesorë që janë përdorur nga autorë të ndryshëm për të shpjeguar proceset e demokratizimit do të ndërmerret këtu. Në këtë kapitull, për qëllime kursimatarie, shpjegimi i tyre do të bëhet duke i grupuar në ato që mund të thuhet se kanë edhe tri qasjet kryesorë apo dominuese në shpjegimin e proceseve të demokratizimit gjatë valës së tretë: teoria e modernizimit, qasja e sociologjisë historike dhe teoria e tranzicionit (ose tranzitologjia). Ashtu siç edhe Jean Grugel vëren, shumica e shpjegimeve të demokratizimit mbështeten pikërisht mbi elementët e këtyre tri qasjeve, që shpesh ndahen midis tyre në qasje strukturaliste (modernizimi dhe sociologjia historike) dhe qasje vullnetariste (tranzitologjia) për shkak të pozicioneve të tyre të ndryshme në lidhje me strukturën dhe agjentin (Grugel, 2002: 46). Bashkë me një shpjegim kursimtar të elementëve kryesorë të këtyre tri qasjeve dhe autorëve kryesorë të tyre, një diskutim kritik në lidhje me rëndësinë dhe pamjaftueshmërinë teorike të tyre mbi shpjegimin e proceseve të demokratizimit të regjimeve të vendeve të valës së tretë do të bëhet më poshtë.

2.1 Teoria e Modernizimit

Në fundin e viteve '1950 dhe vitet '1960, teoria e modernizimit shënonte një prirje dominuese në shkencat politike, në një kohë kur sistemet demokratike ishin më së shumti të vendosura në kuadratin perëndimor të globit dhe kryesisht ndër vendet më të zhvilluara. Tipari thelbësor dallues i qasjes moderniste ishte se ajo e shihte lindjen dhe zhvillimin e sistemeve politike demokratike si produktin e një procesi evolucionar ndryshimi dhe zhvillimi të shoqërive njerëzore. Pra, nën optikën e kësaj qasje, demokratizimi shihej si një derivat i progresit të shoqërive njerëzore që karakterizohej nga një sërë faktorësh të ndryshëm dhe procesesh afatgjata. Theksi këtu vihej tek një sërë kushtesh strukturore dhe shoqërore që ishin të favorshme për formësimin dhe qëndrueshmërinë e sistemeve demokratike. Megjithëse konturet e mendimit modernist datojnë shumë kohë më parë, që nga periudha e Iluminizmit dhe idesë së progresit njerëzor të saj, si dhe tek shkrimet e Max Weber dhe Talcott Parsons me shqetësimin e tyre për t'i ndarë shoqëritë në tradicionale dhe moderne, autori që mund të thuhet se është i pari që kodoi qasjen moderniste brenda studimeve të demokratizimit ishte Seymour Martin Lipset, me veprën e tij pionere *"Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Development"*.

Teza e propozuar më së pari nga Lipset, sipas të cilit, ka një marrëdhënie pozitive dhe të favorshme midis zhvillimit socio-ekonomik të një vendi dhe demokracisë, përbën një nga pretendimet kryesore të qasjes moderniste. Kështu, Lipset duke vendosur lidhjen teorike midis këtyre variablave, do të deklaronte se "sa më e madhe mirëqënia e një vendi, aq më të mëdha mundësitë që ai do ta mbështesë demokracinë" (Lipset, 1959: 75). Në këtë mënyrë, theksi që autori vendos në shpjegimin e demokratizimit qëndron në argumentin se sa më të pasur të jenë qytetarët e një vendi, aq më të prirur do jenë ata të përbrendësojnë vlerat dhe normat demokratike, të kundërshtojnë regjimet autoritare që dhunojnë liritë dhe të drejtat e tyre, dhe të mbështesin regjime demokratike në mjediset e tyre. Vetëm në një shoqëri të pasur mund të ekzistojë një situatë, sipas Lipset, në të cilën "masa e popullsisë mund të marri pjesë në mënyrë inteligjente në politikë dhe të zhvillojë vetë-përmbajtjen e nevojshme për t'iu shmangur dorëzimit ndaj apeleve të demagogëve të papërgjegjshëm. Një shoqëri e ndarë midis një mase të madhe të varfër dhe një elite të vogël të favorizuar do të rezultonte ose në oligarki... ose në tirani" (Lipset, 1959: 75).

Megjithëse qasja e ofruar nga Lipset ka prirje të reduktohet shpesh në terma të thjeshtë ndër studiuesit e ndryshëm të demokratizimit, që e lidhin procesin e modernizimit të një vendi të caktuar thjesht me zhvillimin ekonomik në terma të ngushtë të tij, në fakt argumenti që ofrohet nga autori në fjalë është më i gjërë. Kështu, zhvillimi socio-ekonomik i një vendi për Seymour Martin Lipset nënkuptonte një tërësi faktorësh si industrializimi, urbanizimi, pasurimi dhe edukimi, që të gjitha vepronin së bashku në krijimin e kushteve të favorshme për të nxitur qoftë fillimin e tranzicioneve demokratike në vende me regjime autoritare, qoftë stabilitetin demokratik në ato vende ku demokracia ishte e vendosur. Këtë, autori e shpreh në mënyrë eksplicite kur thotë se “të gjitha aspektet e ndryshme të zhvillimit ekonomik – industrializimi, urbanizimi, pasuria dhe edukimi – janë kaq të ndërlidhura ngushtësisht me njëra-tjetrën sa që të formojnë një faktor kryesor i cili ka lidhjen politike me demokracinë” (Lipset, 1960: 41). Veprimi i këtyrë faktorëve së bashku përbën rrugën e modernizimit për ndryshimin social, dhe ku demokratizimi shihet si produkti fundor i këtij procesi ndryshimi. Przeworski dhe Limongi shprehen kështu në lidhje me këtë supozim themelor të qasjes moderniste:

“Modernizimi konsiston në një diferencim gradual dhe specializim të strukturës sociale që kulminon në një ndarje të strukturave politike nga strukturat e tjera dhe e bën demokracinë të mundur. Zinxhiri shkakësor specifik konsiston në sekuenca të industrializimit, urbanizimit, edukimit, komunikimit, mobilizimit, dhe përfshirjes politike, ndërmjet një numri pafund të tjerash: një akumulim progresiv të ndryshimit social që bën gati një shoqëri për të vazhduar në kulminimin e saj, demokratizimin” (Przeworski & Limongi, 1997: 158).

Për këta autorë, modernizimi e manifestonte veten nëpërmjet krijimit të strukturave të përshtatshme që ndryshonin kushtet sociale të një shoqërie, që janë të favorshme për një sistem demokratik. Në këtë mënyrë, autorët që kanë kontribuar brenda qasjes moderniste, e kanë vënë theksin tek proceset e ndryshimit që ndodhin brenda shoqërisë, ato procese evolucionare dhe progresiste që krijojnë kushtet e përshtatshme për kultivimin e vlerave demokratike, mbrojtjen e të drejtave politike të qyterarëve, për krijimin e një sistemi klasor të hapur dhe që në fund çonin në vendosjen e regjimeve demokratike. Demokracia pra, sipas kornizës teorike të qasjes së modernizimit, lulëzon si pasojë e përshtatjes funksionale të saj me shoqëritë industriale të zhvilluara.

Autorë të ndryshëm e kanë lidhur modernizimin dhe proceset e ndryshimit social që e karakterizojnë atë, me lindjen dhe zhvillimin e kapitalizmit. Pra, se një shoqëri moderne, në thelb, është një produkt i kapitalizmit (Grugel, 2002: 47). Nuk është e rastit që ndër autorë të ndryshëm modernistë, pikëfillesë për modernitetin merrren pikërisht shoqëritë perëndimore në periudhën e pas Revolucionit Industrial në fund të shek. XVIII dhe përgjatë shek. XIX, kohë në të cilën marrëdhëniet kapitaliste dhe shoqëria e tregut kishin filluar të lulëzonin dhe thelloheshin në këto vende. Sipas Lipset, kapitalizmi ishte zemra e demokracisë sepse ai prodhonte pasuri (të cilën ai, në mënyrë të paproblematizuar, supozonte se do të vërshte poshtë dhe do të çonte në nivele më të larta të konsumit masiv), çoi në një klasë të mesme të arsimuar dhe prodhoi një numër ndryshimesh kulturore të favorshme për demokracinë, si shekullarizimi i rritur dhe zvogëlimi i identiteteve të dhëna dhe primordial (Cituar në Grugel, 2002: 47). Kështu, sipas autorit në fjalë, ishte zhvillimi kapitalist dhe progresi material që ai prodhonte, ato që krijuan kushtet e përshtatshme për shfaqjen e demokracive. Një mënyrë tjetër se si Lipset bëri lidhjen midis kapitalizmit dhe demokracisë, ishte edhe nëpërmjet zvogëlimit të konfliktit klasor dhe hapjes së sistemit të klasave që bënte të mundur kapitalizmin. Ai do të shprehej se:

“Për shtresën e ulët, zhvillimi ekonomik, i cili nënkupton të ardhura më të larta, siguri ekonomike më të madhe dhe arsimim më të madh, lejon ato në këtë status të zhvillojnë perspektiva më afat-gjata dhe pikëpamje më komplekse dhe gradualiste të politikës. Një besim në gradualizmin reformist shekullar mundet të jetë ideologjia vetëm e një klase të ulët relativisht në mirëqenie. Pasuria dhe arsimimi i rritur gjithashtu i shërbejnë demokracisë duke rritur masën në të cilën shtresa e ulët është e ekspozuar ndaj presioneve të tërthorta, të cilat do të reduktojnë intensitetin e përkushtimit të tyre ndaj ideologjive të caktuara dhe i bën ata më pak receptues në mbështetjen e atyre ekstremiste... Pasuria e rritur nuk është e lidhur vetëm shkakësisht me zhvillimin e demokracisë duke ndryshuar kushtet sociale të punëtorëve, por ajo gjithashtu ndikon rolin politik të klasës së mesme duke ndryshuar formën e strukturës së stratifikimit, duke e zhvendosur atë nga një piramidë të zgjatur me një bazë të gjërë të klasës së ulët, drejt formës së një diamanti me një klasë të mesme të zgjeruar. Një klasë e mesme e madhe luan një rol lehtësues në moderimin e konfliktit perderisa ka mundësi të shpërblejë partitë e moderuara dhe demokratike dhe të penalizojë grupet ekstremiste” (Lipset, 1959: 78).

Një argument të tillë të ngjashëm të ofruar nga Lipset në lidhjen që ekziston midis kapitalizmit, progresit material dhe demokracisë, e kanë ofruar dhe autorë të tjerë. Kështu, Walter Rostow në veprën e tij *“The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto”* do të teorizonte shtegun nga modernizimi ekonomik drejt demokracisë si linear dhe të pashmangshëm (Rostow, 1960). Në këtë vepër, autori identifikon edhe fazat lineare nëpër të cilat kalonin shoqëritë e ndryshme në zhvillimin ekonomik të tyre, faza të cilat në fund çonin në pjekjen e kushteve të nevojshme për demokracinë. Ndërsa autorë si Diamond, Linz dhe Lipset shprehen se, ato regjime që janë “më të avancuara në zhvillimin e tyre kapitalist (madhësia e sektorit të tregut të ekonomisë, autonomia e klasës së tyre sipërmarrëse) janë gjithashtu ato që janë më të ekspozuara ndaj presioneve për demokraci” (Cituar në Lipset, 1994: 3).

Një autor tjetër që mund të përmendnim këtu, në ripohimin e tezave moderniste dhe ritheksimin e korrelacionit që ekziston midis zhvillimit ekonomik dhe rritjes së mirëqënies së shoqërive nga njëra anë, dhe demokratizimit të tyre nga ana tjetër, është edhe Samuel Huntington. Ndoshta këtu, Huntingtoni ka shkuar edhe më larg se autorë të tjerë modernistë, duke i shtrirë argumentet e qasjes moderniste në rrafsh global, ndër të gjitha vendet dhe rajonet e botës. Ndër faqet e veprës së tij *“Vala e Tretë: Demokratizimi në Fund të Shekullit të Njëzetë”*, autori e konsideron zhvillimin ekonomik të vendeve si një ndër faktorët kryesorë që përcaktoi suksesin e demokratizimeve të valës së tretë. Huntington e shpreh këtë kur vëren se “në një masë të madhe, vala e demokratizimeve që filloi në vitin 1974 ishte produkt i rritjes ekonomike të dy dekadave të mëparshme (Huntington, 1991: 81). Sipas tij, gjatë një periudhe afatgjatë, zhvillimin ekonomik i vendeve krijoi kushtet për regjimet e tyre demokratike. Autori ofron edhe lidhjet shkakësore që ekzistojnë midis zhvillimit ekonomik dhe demokratizimit kur ofron hipotezat se, së pari, niveli i mirëqënies ekonomike brenda një shoqërie forcon vlerat dhe qëndrimet civike tek qytetarët e saj; së dyti, zhvillimi ekonomik rrit nivelin e arsimimit në shoqëri; së treti, zhvillimi ekonomik krijon burime më të mëdha në dispozicion të shpërndarjes së të mirave materiale mes grupeve shoqërore çka lehtëson marrëveshjen dhe kompromisin; së katërti, zhvillimi ekonomik nxit hapjen e shoqërive në tregtinë e jashtme, me prirjet ndërkombëtare dhe idetë demokratike; dhe së fundi, por jo për nga rëndësia, zhvillimi ekonomik nxit zgjerimin e klasës së mesme çka është një faktor kyç dhe forcë e rëndësishme për demokracinë (Huntington, 1991: 85-86). Të gjitha këto, ishin variabla të rëndësishme shpjegues dhe një rikonfirmim i tezave moderniste në versionin

global të tyre, çka për Samuel Huntigton ishin kyçe për fillimin e tranzicioneve demokratike dhe për suksesin e tyre gjatë valës së tretë së demokratizimit.

2.1.1 Një Vlerësim Kritik Ndaj Teorisë së Modernizimit

Pretendimi kryesor i teorisë së modernizimit, ai sipas të cilit se ekziston një lidhje shkakësore midis zhvillimit socio-ekonomik dhe demokracisë në një vend të caktuar, ka ngjallur debate të shumta në literaturën e demokratizimit. Po të kontestuarra kanë qënë, edhe përpjekjet që janë bërë brenda kësaj qasjeje për ta teorizuar suksesin e regjimeve demokratike nën rrugën (e fazave) të modernizimit dhe zhvillimit kapitalist të vendeve, ashtu siç kishte ndodhur me shoqëritë e vendeve perëndimore gjatë shek. XVII – XIX. Kështu, përpjekjet e autorëve të ndryshëm brenda kësaj qasjeje kanë qënë në identifikimin e komponentëve të ndryshëm të zhvillimit socio-ekonomik dhe kapitalizmit, të cilat do ta bënin demokracinë si regjim të funksiononte. Prej këtui, nuk është e rastit të shohësh se kritikrat dhe argumentet kryesore kundra teorisë moderniste kanë të bëjnë me faktin se ajo është *ahistorike*, *teleologjike* nga pikëpamja e ndryshimit social që ofron, dhe së tepërmi *etnocentrike* (duke u bazuar kryesisht tek eksperiencave e shoqërive të industrializuara perëndimore).

Teoria e modernizimit është ahistorike në atë që ajo presupozon se, të gjitha shoqëritë mund të replikojnë një tranzicion i cili ka ndodhur në një moment të veçantë në hapësirë dhe kohë (Grugel, 2002: 49). Qasja e modernizimit është ahistorike, këtu, në atë se ajo injoron së tepërmi trashëgimitë historike dhe mënyrat (rrugët) e ndryshme të zhvillimit të vendeve të veçanta. Këto trashëgimi dhe eksperiencia të ndryshme të zhvillimit të vendeve janë të rëndësishme të merren në konsideratë, pasi ato kanë pasojat e tyre të rëndësishme dhe përcaktojnë edhe trajektoret e ndryshme të transformimeve që këto vende mund të marrin. Për më tepër, mund të thuhet se vetë modelet e zhvillimit të vendeve ndryshojnë shumë midis tyre, dhe mund të kenë fare pak ose aspak ngjashmëri. Kështu psh., kritikët e modernizimit kanë sugjeruar se zhvillimi i vonë (ai gjatë shek. XX) ka çuar në fakt në një version malinj të modernitetit të shënuar më tepër nga kapitalizmi autoritar se sa nga demokracia (Cituar në Grugel, 2002: 49). Injorimi i elementëve të veçantë, apo mosnjohja e vështirësive të ndryshme që vendet hasin në zhvillimet e tyre, pra në

terma ahistorike, shpesh e zhvlerëson apo e bën të pafuqishme teorinë e modernizimit përballë trajektoreve të ndryshme politike që vendet marrin.

Prej këtu vijmë edhe tek një kritikë tjetër që i bëhet teorisë së modernizimit, dhe që lidhet shpesh edhe me presupozimin e nënkuptuar implicit të saj, ai sipas të cilit ekziston një model i vetëm i modernitetit (ose rruga e modernizimit) nëpër të cilin vendet kalojnë. Sipas këtij modeli të ndryshimit social, teoria e modernizimit supozon se shoqëritë kalojnë në zhvillimin e tyre nga shoqëri para-moderne dhe tradicionale, në shoqëri moderne kapitaliste dhe të zhvilluara, dhe ku demokratizimi shihet si produkti fundor logjik i këtij procesi ndryshimi. Këtu, kritika ka të bëjë me idenë teologjike të ndryshimit social që kjo teori mbart në veteve, ku kapitalizmi dhe shoqëria e tregut që ky sistem prodhon, shihen si burim i pashmangshëm për demokracinë. Ashtu si edhe Beetham ka sugjeruar, ideja se tregu është pashmangshmërisht mbështetës për demokracinë, siç modernizimi presupozon, është e pambështetshme (Beetham, 1997). Një shoqëri tregu mund të jetë mbështetëse për demokracinë po aq sa edhe mund të mos ndikojë fare në llojin e regjimit të një vendi, ashtu siç rastet e Malajzisë, Singaporit, por edhe ai i Kinës në ditët e sotme na tregojnë.

Në fund, një kritikë tjetër që ka të bëjë me teorinë e modernizimit lidhet me edhe me karakterin etnocentrik të saj. Kështu, për shkak se modernizimi injoron proceset e zhvillimeve të veçanta të botës së tretë dhe është nxjerrë duke u bazuar së tepërmi mbi eksperiencën e botës (shoqërive të industrializuara) perëndimore si një rregull për të gjithë planetin, teoria e modernizimit është në thelb etnocentrike (Grugel, 2002: 49). Sipas kësaj qasje, eksperiencia e vendeve që janë në rrugën të zhvillimit të tyre nga shoqëri tradicionale dhe të prapambetura në shoqëri të zhvilluara, është në thelb e ngjashme me eksperiencat që vendet perëndimore patën kaluar më parë. Kjo do të thotë se konceptet teorike, ashtu si edhe modelet e modernizimit të zhvilluara për ndryshimin social në kontekste të ndryshme kohore dhe hapësinore mund të aplikohen për eksperiencat aktuale pa shumë ndryshime (Blokker, 2005: 4). Premisa bazike këtu mbetet po ajo se “shoqëria e tregut demokratike” është e “aplikueshme universalisht” (Cituar në Blokker, 2005: 4).

Nëse teza kryesore e teorisë së modernizimit se ekziston një korrelacion shkakësor midis zhvillimit socio-ekonomik të një vendi dhe vendosjes së demokracisë do të ishte e vërtetë, atëherë ne do të prisnim fillimin e tranzicioneve demokratike në të gjitha ato vende me regjime autoritare që kanë arritur nivele të larta zhvillimi në mjediset e tyre. Sipas kësaj teorie, sekuenca

e ngjarjeve që do të prisnim është ai, nga vende autoritare të varfëra që zhvillohen dhe bëhen demokratike kur ato arrijnë nivele të caktuara zhvillimi, një “prag” (Przeworski & Limongi, 1997: 158). Pra, kur kemi një nivel të caktuar zhvillimi ekonomik ku modernizimi do ta manifestonte veten në kushte më të mira për shoqërinë në të gjitha elementët e tij – industrializim, pasuri, edukim etj. – atëherë do të ishin dhe gjasat më të mëdha për përmbysjen e regjimeve autoritare dhe nisjen e tranzicioneve demokratike. Pra, ne mund të prisnin që regjimet demokratike të shfaqeshin në mënyrë të rregullt me nivelet e zhvillimit ekonomik të vendeve, ndërsa e kundërta mund të pritej për vendet e pazhvilluara dhe me një nivel të vogël të ardhurash për frymë. Kështu, psh. Samuel Huntington pretendonte se gjatë valës së tretë, nga viti 1976 deri në 1990, vendet në zonën me të ardhura të mesme kishin më shumë gjasa të ndërmerrnin një tranzicion drejt demokracisë. Ai shprehej se: “sapo vendet zhvillohen ekonomikisht dhe lëvizin në këtë zonë, ato hyjnë në perspektivën e demokratizimit” (Huntington, 1991: 79-82)⁸. Gjithsesi, të dhënat tregojnë se pretendimet e teorisë së modernizimit janë teorikisht të cekta, dhe nga pikëpamja empirike shpesh janë të pavlefshme.

Studime të fundit empirike që janë ndërmarrë për të testuar marrëdhënien midis zhvillimit ekonomik dhe demokracisë, tregojnë nuk ekziston ndonjë lidhje e rëndësishme shkakësore midis tyre. Kështu psh., Adam Przeworski, Fernando Limongi dhe autorë të tjerë në studimet e tyre kanë treguar se demokracitë (nisja e tranzicioneve demokratike, ajo që kemi dalluar konceptualisht si faza e dytë në përkufizimin e procesit të demokratizimit më lart këtu, Kapitulli 1.3) mund të shfaqen në cilindo nivel zhvillimi, ashtu sikundër edhe diktaturat mund të mbijetojnë apo të përmbysen për arsye të ndryshme që nuk kanë të bëjnë me zhvillimin ekonomik apo modernizimin e vendeve. Në këtë mënyrë, Przeworski dhe Limongi janë shprehur duke treguar se:

“Në të vërtetë, diktaturat mbijetuan për vite në vende që ishin të pasura. Cilido qoftë pragu në të cilin zhvillimi (ekonomik) supozohet se gjërrmon varrin për regjimet autoritare, është e qartë se shumë diktatura ia dolën të mbijetonin në shëndet të mirë. Edhe duke lënë mënjane ato vende që i marrin më shumë se gjysmat e të ardhurave të tyre nga nafta, diktaturat lulëzuan dhe mbijetuan në Singapor, Taiwan... Spanjë, Argjentinë dhe Meksikë

⁸ Vendet që hynin në zonën me të ardhura të mesme sipas Huntingtonit, ishin ato vende me një PBB për frymë midis 1000 dhe 3000 dollarë në vit. Për autorë të tjerë, kufiri për ato vende që hyjnë në zonën e vendeve me të ardhura të mesme, është ai i atyre me PBB për frymë midis 4000-6000 dollarë në vit.

për shumë vite pasi këto vende i kishin arritur të ardhurat e tyre me mbi 5000 dollarë për frymë...” (Przeworski & Limongi, 1997: 160).

Po kështu, raste të tjera empirikë në ditët e sotme që tregojnë se tezat e modernizimit janë të pavlefshme dhe se demokracia jo domosdoshmërisht është e lidhur me zhvillimin socio-ekonomik, janë edhe India dhe Bostwana. Këto dy vende, në klasifikimet e ndryshme të regjimeve politike, renditen si vende me regjime demokratike madje që kanë qënë edhe të qëndrueshme, edhe pse janë vende që janë të varfëra dhe në pjesën më të madhe të tyre të pazhvillura. Pjesa më e madhe e popullsisë së këtyre vendeve jeton me të ardhura relativisht të ulta, me një nivel arsimimi të ulët, por kjo nuk e ka penguar demokracinë të mbijetëojë në mjediset e tyre. Demokratizimi, pra, mund të fillojë dhe të mbijetojë edhe në shoqëri të pazhvilluara ekonomikisht. Në anën tjetër qëndrojnë dy raste të kundërta, Singapori dhe Malajzia, dy vende të pasura dhe që janë pasuruar në një periudhë afatgjatë, por që ende sot regjimet e tyre nuk klasifikohen si demokraci. Ndër këto vende, por edhe të tjerë që mund të përmenden, Singapori ndoshta përbën rastin ilustrues më kontrastues për t’u përmendur këtu. Kjo për faktin se, ndryshe nga ato vende rentiere që të ardhurat e tyre i nxjerrin duke u bazuar kryesisht tek burimet natyrore që ato zotërojnë dhe ku pasuria përgjithësisht përqëndrohet në duart e pak individëve (pra, një proces zhvillimi që nuk përfshin modernizimin e tyre siç presupozon qasja moderniste), Singapori nga ana e tij është një vend që është i zhvilluar në një kohë të gjatë, ka njohur ritme rritjeje ekonomike të larta prej gati pesë dekadash, dhe është një shoqëri me të ardhura të larta. Pra, për Singaporin mund të thuhet se është një vend i modernizuar. Megjithatë, regjimi politik i tij ende në ditët e sotme nuk klasifikohet si demokraci, por si një regjim hibrid ku kombinohen si tipare të demokracisë dhe të autokracisë. E nëse parashikimet e teorisë së modernizimit (që bazohen pikërisht tek korrelacioni që ekziston midis zhvillimi ekonomik dhe demokratizimit) për vendosjen e demokracisë në Singapor, Malajzi apo edhe në Kinën e sotme, nuk kanë munguar ndër autorë të ndryshëm⁹, parashikimet e tyre kanë rezultuar të pasakta. Ashtu siç edhe Przeworski dhe Limongi e kanë vendosur, “nëse teoria e modernizimit do të kishte ndonjë fuqi parashikuese, duhet të ketë ndonjë nivel të ardhurash në të cilën dikush mund të jetë relativisht i sigurtë se një vend do ta përmbysë diktaturën” (Przeworski

⁹ Shih psh. në Samuel P. Huntington (1991), “*Vala e Tretë: Demokratizimi në Fund të Shekullit të Njëzetë*”, fq. 339; Ronald Inglehart & Christian Welzel (1997), “*Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*”, fq. 161, 190-191; dhe Adam Przeworski & Fernando Limongi (1997), “*Modernization: Theories and Facts*”, fq. 158-163.

& Limongi, 1997: 163). E megjithëtë në praktikë, siç shembuj të ndryshëm empirikë kanë treguar, demokratizimi i vendeve nuk është i lidhur me nivelin e zhvillimi të ekonomik të tyre, cilido qoftë ai. Kështu, lidhja shkakësore midis zhvillimit socio-ekonomik dhe demokratizimit të vendeve nuk qëndron, po ashtu sikundër janë treguar të jenë të pavlefshme edhe pretendime të tjera të teorisë së modernizimit, si psh. ato se tregu dhe kapitalizmi janë pashmangshmërisht mbështetës demokracinë.

Në fakt, siç edhe Inglehart dhe Welzel kanë argumentuar, impakti kryesor që ka zhvillimi socio-ekonomik mbi demokracinë funksionon së pari nëpërmjet tendencës së tij për t'i dhënë jetë ndryshimeve kulturore që vendosin një theks në rritje mbi emancipimin human dhe vlerave të vetë-shprehjes (Inglehart & Welzel, 1997: 170). Pra, theksi i ndikimit që procesi i modernizimit ka mbi shoqëritë e vendeve të ndryshme vihet mbi variablat kulturorë: tek roli që modernizimi luan në ndryshimin e vlerave dhe kulturës politike të një shoqërie, që do të bënte të mundur formësimin e sjelljes kolektive për rrëzimin e regjimeve autoritare dhe do të kanalizonte përpjekjet e masave për vendosjen e demokracisë në mjediset e tyre. Inglehart dhe Welzel, dy autorë të cilët kanë ofruar një version të rishikuar të teorisë së modernizimit duke e vënë theksin tek vlerat civike të vetë-shprehjes si parakushte për demokracinë, e kanë argumentuar në këtë mënyrë: “efekti kryesor i modernizimit nuk është se ai e bën demokracinë më të pranueshme për elitat, por është se ai rrit aftësinë dhe dëshirën e njerëzve të zakonshëm që ata të luftojnë për institucionet demokratike” (Cituar në Wucherpfennig & Deutsch, 2009: 5). Pretendimi i dy autorëve këtu është se ndryshimi i vlerave të masave të popullsisë së një shoqërie ka një impakt shkakësor mbi demokracinë, impakt të cilin ata përpiqen ta shpjegojnë nëpërmjet ndikimit që modernizimi ka në jetësimin e vlerave emancipuese tek qytetarët, dhe se si adoptimi i këtyre vlerave më pas krijon mjedisin e përshtatshëm dhe shtyn kërkesat për demokracinë. Dhe kjo, mund të thonim këtu, është edhe fuqia kryesore shpjeguese që teoria e modernizimit mbart në shpjegimin e demokratizimit: tek ndikimi apo aftësia që “modernizimi” ka për t'i dhënë jetë ndryshimeve kulturore të një vendi, të cilat do të krijojnë mjedisin e favorshëm dhe do të shtynin mekanizmat shkakësorë për vendosjen e demokracisë brenda një shteti.

2.2 Qasja e Sociologjisë Historike

Sociologjia historike është një qasje tjetër që ka kontribuar brenda literaturës së demokratizimit, më autorë të ndryshëm brenda kësaj tradite që kanë qënë të interesuar në adresimin e pyetjeve të mëdha të tipit: çfarë e shkakton demokracinë, çfarë i bën ato të kenë sukses në mjedise të caktuara, apo se si shpjegohen trajektoret e ndryshme të zhvillimit që vendet marrin etj. Ndryshe nga teoria e modernizimit e cila në thelb presupozon se, ka një rrugë të vetme drejt modernitetit, të cilën shoqëri të ndryshme mund ta ndjekin në zhvillimin e tyre pavarësisht kontekstit apo eksperiencave të mëparshme që ato mund të kenë pasur, qasja e sociologjisë historike nga ana e saj tregon ndjeshmëri ndaj trashëgimive të veçanta historike të vendeve, dinamikave të brendshme të shoqërive, formave të strukturave sociale të tyre etj. Shpjegimet e qasjes së sociologjisë historike mbështeten pikërisht në analizën e ndryshimeve që kanë ndodhur brenda shoqërive, në evoluimin dhe dimamikat e strukturave të tyre sociale, të cilat, sipas kësaj qasjeje, përcaktojnë edhe trajektoret apo shtegjet e ndryshme të zhvillimit të tyre. Ashtu siç edhe Randall Collins e ka përcaktuar, “sociologjia historike është një lloj “makrohistorie” në të cilën historia është “instrumenti me të cilin strukturat i zbulohen syrit të pandihmuar” (Cituar në Grugel, 2002: 51). Pra, theksi kryesor i kësaj qasjeje është tek strukturat dhe tek ndërveprimi i tyre në dhënien e shpjegimeve shkakësore për atë se çfarë e kushtëzon një demokratizim të jetë i suksesshëm. Është pikërisht për shkak të fokusit që kjo qasje ka tek *strukturat* në shpjegimin e fenomeneve të ndryshme, që ndonjëherë, brenda literaturës së demokratizimit, ajo emërtohet edhe si qasje strukturaliste. Kështu psh., autorë të ndryshëm që kanë kontribuar brenda qasjes së sociologjisë historike për shpjegimin e proceseve të demokratizimit, e kanë vënë theksin në faktorë (variabla) të tillë si: shteti dhe struktura e tij, shoqëria civile, struktura socio-ekonomike e shoqërisë (pushteti i grupeve / klasave sociale, modelet e aleancave klasore), struktura e pushtetit ndërkombëtar apo natyra e situatës ndërkombëtare etj.

Një pjesë e mirë e përpjekjeve të autorëve brenda qasjes së sociologjisë historike, ka qënë në sjelljen në vëmendje të shtetit në studimin dhe shpjegimin e demokratizimit. Kështu, një fokus i rëndësishëm i autorëve strukturalistë është interesi i tyre se “si marrëdhëniet në ndryshim midis shtetit, i kuptuar në një sens Weberian të “komunitetit njerëzor që (në menyrë të suksesshme) pretendon *monopolin legjitim të forcës fizike* brenda një territori të caktuar” dhe klasave formëson sistemin politik” (Cituar në Grugel, 2002: 51-52) të një vendi. Kështu, shteti në sytë e

autorëve strukturalistë nuk shihet thjesht si një aparat implementues apo zbatues, por si një aktor potencial autonom përballë konstelacionit të ndryshëm të forcave që ekzistojnë brenda shoqërisë. Theda Skocpol e vë në dukje këtë autonomi të shtetit kur thotë se: “shtetet të konceptuara si organizata që pretendojnë kontroll mbi territoret dhe njerëzit mund të formulojnë dhe të ndjekin qëllime që nuk janë thjesht reflektive të kërkesave apo interesave të grupeve sociale, klasave apo shoqërisë” (Skocpol, 1985: 4). Në këtë mënyrë, autorët strukturalistë e shohin shtetin dhe strukturat përbërëse të tij, si aktorë të rëndësishëm për të kuptuar kushtet për demokracinë. Forma e strukturave shtetërore dhe marrëdhëniet e tyre me koncentrimet e tjera të pushtetit janë kështu pra një grumbull i rëndësishëm i kushteve që modelojnë shanset për demokraci (Rueschemeyer & Stephens & Stephens, 1992b: 246). Këtu, pyetja që mund të ngrihej ka të bëjë me raportin, apo se cila është lidhja midis autonomisë së shtetit me demokracinë sipas autorëve strukturalistë. Rueschemeyer, Stephens dhe Stephens e argumentojnë në këtë mënyrë këtë lidhje: “sa më autonom aparati shtetëror dhe menaxherët e tij nga forcat e shoqërisë, aq më të pakta shanset për demokracinë, ose edhe nëse format demokratike ekzistojnë, aq më shumë të ngjarë ka që ato të jenë thjesht formale, një pretendim” (Rueschemeyer & Stephens & Stephens, 1992a: 64). Autominë e aparatit shtetëror, këta autorë e kuptonin në raport me ato që përbënin klasat dominuese të shoqërisë, me borgjezinë dhe veçanërisht me klasën e lartë që ishte pronare e madhe tokash. Sipas tyre, nëse shteti do të ishte thjesht një mjet në duart e klasave dominuese, demokracia do të ishte ose e pamundur ose një formë e thjeshtë (Rueschemeyer & Stephens & Stephens, 1992a: 64). Kështu sipas këtyre autorëve, demokratizimi, që për ta nënkuptonte para së gjithash barazinë politike të qytetarëve, do të shpalohej dhe do të ishte i suksesshëm vetëm nëse do të kishin një *transformim të shtetit* dhe një zhvendosje të *marrëdhënieve të pushtetit* midis klasave dhe grupeve sociale brenda shoqërisë, në mënyrë të atillë që ato do të ishin të balancuara midis tyre. Zhvillimi kapitalist e ndihmon demokracinë sipas këtyre autorëve, por gjithsesi është zhvendosja dhe balanca e pushtetit midis klasave të ndryshme sociale ajo që e përcakton suksesin e saj. Përpara se të shtjellojmë më tej argumentin teorik që japin Rueschemeyer, Stephens dhe Stephens në lidhje me atë se çfarë e shpjegon suksesin e një demokracie, më parë do të ndalemi tek puna e Barrington Moore, pasi ky është pararendës në kohë, dhe vepra e tri autorëve të sipërmendur “*Capitalist Development and Democracy*”, mbështetet dhe ndërton/modifikon argumentet që më parë janë dhënë nga vetë Moore.

Ashtu siç edhe studiues të ndryshëm të demokratizimit kanë vënë në dukje, vepra e Barrington Moore “*Social Origins of Dictatorship and Democracy*”, përbën një gur themeli të rëndësishëm për kuptimin sociologjik/historik të demokratizimit (Grugel, 2002: 52). Në këtë vepër, Moore ndërmerr një analizë krahasuese të tetë vendeve (Britania e Madhe, Franca, Shtetet e Bashkuara, Gjermania, Japonia, Rusia, Kina dhe India) përgjatë shekullit XIX deri në atë të XX, duke u përpjekur të shpjegojë se përse ato udhëtuan në trajektore të ndryshme politike të modernitetit tyre, midis alternativave të mundshme që çonin ose në vendosjen e demokracisë, ose diktaturës fashiste, ose diktaturës komuniste. Siç e kemi vënë në dukje më lart këtu, qasja e sociologjisë historike e vë në pikëpyetje nocionin e një rrugë e vetme drejt modernitetit (e cila, në thelb presupozohet nga teoria e modernizimit), duke identifikuar kështu rrugë apo shtegje të ndryshme që vendet marrin drejt tij. Në këtë mënyrë, fashizmi dhe komunizmi thjesht përbënin versione të ndryshme të modernitetit, që rezultonin nga vetë gama e ndryshme e marrëdhënieve midis aktorëve kolektivë dhe shteteve (Grugel, 2002: 52). Për Barrington Moore, produkti i një regjimi demokratik përcaktohej nga ndërveprimi i marrëdhënieve midis tri klasave të rëndësishme – fshatarsia, klasa e lartë pronare tokash dhe borgjezia. Në thelb, sipas Moore, demokracia ndodh kur:

- “çështja (problemi) e fshatarsisë” zgjidhej nga eliminimi gradual i agrikulturës fshatare dhe rritjes së mundësive për ta transformuar fshatarsinë në klasë punëtore urbane nëpërmjet zgjerimit të qyteteve dhe mundësive të punësimit industrial; dhe
- klasa e lartë pronare tokash mposhte dhe transformohej në përpjekjet e saj për të kontrolluar shtetin nga një borgjezi në rritje (Cituar në Grugel, 2002: 52).

Pra, për Barrington Moore, faktorët kryesorë për shfaqjen e demokracisë ishin reduktimi i masës së përgjithshme në numër të klasës fshatare, fundin e varësisë së saj prej klasës pronare tokash nëpërmjet zgjerimit të mundësive të punësimit që krijonte industrializimi, dhe fuqizimi gjithnjë e më tepër i klasës borgjeze. Ishte pikërisht kjo e fundit faktori kryesor në përcaktimin e demokracisë si formë regjimi, pasi sipas Barrington Moore, borgjezia kishte potencialin të transformonte shtetin dhe të ristrukturonte interesat e klasës së lartë në interesa tregtarë dhe industrialë. Për Moore, klasa e lartë pronare tokash me interesat e saj ishin kundërshtarët kryesorë të demokracisë. Ndërsa në përpjekjet e saj për të kontrolluar shtetin për të mos lejuar cënimin e interesave/privilegjeve të saj, kjo klasë e lartë pronare tokash mund të mposhte vetëm

nga një borgjezi në rritje që do të bënte të mundur transformimin e saj dhe shfaqjen e një regjimit demokratik. Nga këtu duhet kuptuar edhe formulimi i famshëm që i atribuohet Barrington Moore: “pa borgjezi, s’ka demokraci”. Forma të tjera të revolucionit: ato që kombinuan zhvillimin e kapitalizmit në bujqësi dhe industri përgjatë ndryshimeve të drejtuara nga shteti; ose aty ku institucioni i fshatarsisë mbijetoi i paprekur, si nga pikëpamja numerike dhe ajo kulturore, në epokën moderne, duke u kombinuar me burokraci shtetërore që ndaluan shfaqjen e bujqësisë dhe industrisë të orientuar nga tregu, atëherë rruga e modernizimit të tyre sipas Moore, çoi ose në diktatura fashiste, ose në ato komuniste përgjatë shek. XX.

Rueschemeyer, Stephens dhe Stephens në futjen e modelit të tyre të tri strukturave *pushteti i klasave, shteti dhe struktura e pushtetit ndërkombëtar* dhe shpjegimit të ndërveprimit midis tyre në përcaktimin e regjimit politik, nisen nga puna e Barrington Moore, por e modifikojnë atë. Për këta tre autorë, demokracia është para së gjithash një çështje pushteti, dhe ndryshe nga Moore, ato argumentojnë se nuk është vetëm rritja e borgjezisë në vetvete ajo që e garantonte shfaqjen e demokracisë. Përkundrazi, borgjezia mund të përbëntë rrezik ndaj demokratizimit (e kuptuar në terma të barazisë politike) sipas Rueschemeyer, Stephens dhe Stephens, pasi ajo, ashtu sikundër klasa e lartë pronare tokash, do të ishte kundër zgjerimit të së drejtës votës të klasa punëtore, duke e parë këtë të fundit si një potencial të mundshëm ndaj interesave të saj. Pritej që klasa punëtore të ishte ithtarja kryesore e zgjerimit të plotë të të drejtave demokratike; një zgjerim i tillë premonte të përfshinte klasën punëtorë në politi (sistemin politik), ku kjo klasë mund të ndiqte më tej interesat e saj dhe të organizonte vetveten (Cituar në Doorenspleet, 2004: 315). Kështu, për Rueschemeyer, Stephens dhe Stephens, është përpjekja midis klasave dhe balanca e pushtetit midis klasave ajo që e përcakton suksesin e demokracisë, dhe jo vetëm rritja e borgjezisë (apo klasës së mesme) në vetvete. Ato shprehen kështu në lidhje me rëndësinë kryesore të klasës punëtore urbane në procesin e demokratizimit:

“Klasa punëtore e organizuar shfaqej kudo si një aktor kyç në zhvillimin e demokracisë së plotë pothuajse kudo... Në shumicën e rasteve, punëtorët e organizuar luajtën një rol të rëndësishëm në zhvillimin e demokracisë së kufizuar gjithashtu. Rastet e (vendeve të) Amerikës Latinë konfirmojnë përjashtimin të gjeneruar nga korniza teorike pikërisht për shkak se klasa punëtore luajti një rol më të pakët në ngjarjet historike atje: dobësia relative e klasës punëtore sigurisht ka kontribuar në rrallësinë e demokracisë së plotë në rajon dhe

në paqëndrueshmërinë e demokracisë aty ku ajo është shfaqur... Në të gjitha rajonet, gjithsesi, presionet vetëm nga klasa punëtore e organizuar ishin të pamjaftueshme për të sjellë futjen e demokracisë; klasa punëtore kërkonte aleatë... Demokracia mund të vendosej vetëm nëse (1) klasa pronare e tokave ishte një forcë e parëndësishme, ose (2) ato nuk ishin të varur mbi një ofertë të madhe të krahut të punës të lirë, ose (3) ato nuk e kontrollonin shtetin” (Rueschmeyer & Stephens & Stephens, 1992a: 270).

Kështu, për këta autorë, nuk është as rritja e borgjezisë dhe as rritja e përgjithshëm e numrit të klasës punëtore në vetvete ajo që e përcaktonte suksesin e demokracisë. Korrelacioni pozitiv midis zhvillimit (kapitalist) dhe demokracisë si regjim politik, sipas tyre, ndodh kur kemi një balancë të pushtetit dhe një koalicion midis klasës punëtore të organizuar dhe asaj borgjeze (shtresës së mesme në rritje) përballë interesave të klasës pronare tokash dhe përpjekjeve të saj për të kontrolluar shtetin. Klasa e mesme nuk është gjithmonë demokratike, por kur ajo është, bëhet gjithmonë aleati kryesor i klasës punëtore (Cituar në Schneider 1995: 223). Sipas Rueschmeyer, Stephens dhe Stephens, është mobilizimi / organizimi i klasës punëtore në përpjekjen për të kërkuar të drejtat e saj (politike) e kombinuar me mbështjen e shtresës së mesme, ajo që e përcakton suksesin e demokracisë në një vend. Këtë nënkuptojnë ato kur theksojnë se “klasa punëtore kërkonte aleatë...”. Ato shprehen se:

“Së pari është balanca e pushtetit ndërmjet *klasave* të ndryshme dhe *koalicionet e klasave*. Ky është një faktor i një rëndësie kryesore. Ai plotësohet nga dy konfigurime të tjera të pushtetit – struktura, fuqia dhe autonomia e *aparatis të shtetit* dhe ndërmarrëdhëniet e tij me shoqërinë civile dhe impakti i *marrëdhënieve të pushtetit ndërkombëtar* si mbi balancën e pushtetit klasor dhe mbi marrëdhëniet shtet-shoqëri” (Rueschemeyer & Stephens & Stephens, 1992b: 245).

Kështu Rueschemeyer, Stephens dhe Stephens, përveç theksimit të marrëdhënieve të pushtetit klasor dhe balancës së pushtetit midis tyre si shpjegues për shfaqjen dhe stabilizimin e demokracive, theksojnë edhe dy faktorë të tjerë: fuqinë/autonominë e shtetit dhe natyrën e marrëdhënieve të pushtetit ndërkombëtar. Shteti dhe strukturat (aparati) përbërëse të tij, për këta autorë, është aktor i rëndësishëm në procesin e demokratizimit, pasi ai nuk reflekton thjesht strukturën e dominimit të një klase apo grupi të caktuar brenda shoqërisë. Shteti është edhe një

aktor autonom në vetvete dhe që ndërvepron me qëndrat e tjera të pushtetit brenda shoqërisë apo shoqërinë civile. Perderisa shteti nuk është vetëm një aparat i implementimit dhe zbatimit, por gjithashtu edhe arena ku vendimet detyruese kolektive arrihen, ai është i një rëndësie të qartë për kuptimin e kushteve të demokracisë (Rueschemeyer & Stephens & Stephens, 1992b: 246). Faktorët që përcaktojnë autonominë/fuqinë e shtetit sipas Rueschemeyer, Stephens dhe Stephens, përbëhen nga kushte historike të veçanta të secilit vend dhe që nuk janë domosdoshmërisht të lidhura me zhvillimin kapitalist të tyre, por, transformimin e rolit të shtetit dhe të marrëdhënieve shtet - shoqëri, në mënyrë të atillë që të merreshin parasysh edhe interesat e klasave të tjera të nënshtruara brenda shoqërisë, këta autorë e shihnin kyç për shpjegimin e demokratizimit. Në këtë pikë, në ndihmën e transformimit të marrëdhënieve shtet - shoqëri, autorët e shihnin zhvillimin kapitalist të rëndësishëm pasi ai kishte dy pasoja: së pari, ai krijon një shoqëri civile më të dendur, dhe kjo lehtëson problemin e organizimit për veprimin kolektiv; dhe së dyti, ai zhvendos punëtorët e bujqësisë dhe fermerët e vegjël në forcë punëtore urbane, ku ata kanë shanse më të mira për organizim kolektiv (Rueschemeyer & Stephens & Stephens, 1992a: 66). Sipas autorëve, aty ku shtetet e dominojnë shoqërinë civile brenda mjediseve të tyre, atëherë edhe shanset për demokratizimin do të ishin më të pakta. Ndërsa ty ku shtetet ndërveprojnë me shoqëritë civile të tyre, me interesat e klasave apo grupeve të tjera sociale të nënshtruara brenda shoqërisë, atëherë roli i shtetit do të ishte përkrahës për demokratizimin.

Dimensioni i tretë strukturor që Rueschemeyer, Stephens dhe Stephens marrin në shpjegimin e kushteve për demokratizimin, përbëhet nga konteksti i marrëdhënieve të pushtetit ndërkombëtar. Sigurisht, marrëdhëniet e pushtetit për këto autorë, nuk mbeten vetëm brenda kufijve të marrëdhënieve shtet - shoqëri apo midis grupeve/klasave të ndryshme brenda shoqërisë, por shpesh ato i kalojnë kufijtë shtetërorë. Në fakt, siç edhe autorët argumentojnë, shpesh shtetet e derivojnë shumë prej autonomisë së tyre përballë shoqërive të tyre nga përfshirja në marrëdhëniet e jashtme (Rueschemeyer & Stephens & Stephens, 1992b: 246). Dhe ky kontekst i marrëdhënieve të pushtetit ndërkombëtar luan një rol të rëndësishëm në shkallë të ndryshme në influencimin e natyrës së shtetit, të marrëdhënieve shtet - shoqëri, si edhe në vetë balancën e pushtetit të strukturës së klasave brenda shoqërisë. Kjo influencë, për autorët e lartpërmendur, është veçanërisht e vërtetë për ato vende që kanë një varësi ekonomike ose/edhe politike ndaj interesave të vendeve më të zhvilluara. Siç edhe ata theksojnë në lidhje me këtë influencë, “sidoqoftë të modifikuara, impakti i interesave të fuqishme – politike, ashtu edhe ato ekonomike

– përtej kufijve të një vendi, hyjnë gjithashtu në balancën e pushtetit që përcakton shanset për demokraci” (Rueschemeyer & Stephens & Stephens, 1992b: 246). Në veprën “*Capitalist Development and Democracy*”, edhe pse autorët mbeten agnostikë të shprehur nëse “marrëdhënia e përgjithshme midis demokracisë dhe varësisë politike/ekonomike në marrëdhëniet ndërkombëtare” (Rueschemeyer & Stephens & Stephens, 1992a: 73) është gjithmonë apo jo mbështetese për demokracinë, ata gjithsesi theksojnë rëndësinë e rolit të kontekstit ndërkombëtar dhe faktorëve gjeo-politikë në çdo analizë të demokratizimit, si një faktor kyç që përcakton shanset për demokracinë.

2.2.1 Një Vlerësim Kritik Ndaj Qasjes së Sociologjisë Historike

Përpara së të ndërmerrem një vlerësim kritik mbi atë që kemi quajtur këtu si qasja e sociologjisë historike në studimin e demokratizimit, e rëndësishme është të theksohet se, kontributet e ndryshme teorike që janë bërë brenda traditës së qasjes së sociologjisë historike nuk përbëjnë ndonjë teori të unifikuar në vetvete dhe as nuk mbështeten mbi ndonjë metodë të veçantë përbashkuese midis tyre. Më tepër mund të thuhet se, kjo qasje përfshin një gamë të gjërë dhe heterogjene kontributesh teorike brenda saj, të cilat e kanë vendosur theksin mbi faktorë apo variabla (strukturorë) të ndryshëm në shpjegimin e asaj se çfarë e shkakton demokratizimin. Ajo që mund të thuhet se i bashkon kontributet e ndryshme brenda qasjes së sociologjisë historike, është fokusi në analizat shkakësore të tyre tek *strukturat*, tek *proceset në kohë* (historia) dhe tek *mënyrat se si këto procese modelej në strukturat* e ndryshme sociale për të shpjeguar produktin e regjimit politik. Studimet dhe analizat brenda traditës së qasjes së sociologjisë historike në literaturën e demokratizimit, janë të pajisura zakonisht me përdorimin e metodës së krahasimit sistematik dhe atij të kontekstualizuar të vendeve, çka i bën ato të pasura në fuqi shpjeguese dhe jo pak të rëndësishme për mos t’u marrë parasysh nga ana e studiuesve të ndryshëm të demokratizimit. Siç edhe Jean Grugel vëren, fuqia e qasjes së sociologjisë historike është se ajo është me themele të forta dhe të pasura shpjeguese; dhe se ajo siguron mundësinë e krahasimit në kohë dhe në hapësirë midis vendeve dhe rajoneve (Grugel, 2002: 55).

Megjithatë, qasja e sociologjisë historike apo strukturalizmi sikundër njihet me emrin tjetër në literaturën e demokratizimit, ka qënë edhe subjekt kritikash të ndryshme që kanë ardhur nga

qasje të tjera teorike. Në këto pikëpamje, kritikën që i janë bërë kanë qënë në dy drejtime kryesore: së pari, se qasja e sociologjisë historike në pjesën më të madhe të saj ka dalë jashtë mode, si të gjitha shpjegimet strukturaliste; dhe së dyti, se strukturalizmi, në përgjithësi ka dështuar në rizbulimin e rolit të agjentit individual dhe vullnetit (voluntarizmin) në politikë (Grugel, 2002: 55). Kështu, skepticizmi që kishte filluar të akumulohet ndaj shpjegimeve strukturaliste në fundin e viteve '1970 dhe vitet '1980, gradualisht çoi në një zhvendosje metodologjike në studimin e demokratizimit, me korniza të reja teorike që po lindnin dhe që theksonin gjithnjë e më tepër rolin e agjentit në proceset e transformimeve politike përballë ndikimeve / kufizimeve që mund të kishin prej strukturave apo proceseve të ndryshme sociale. Adam Przeworski e ka paraqitur në mënyrë përfaqësuese me një thënie të tij këtë skepticizëm në lidhje me qasjet strukturaliste në shpjegimin e demokratizimit: “në këtë formulim produkti përcaktohet vetëm nga kushtet, dhe historia ecën përpara pa njeri që bën ndonjë gjë ndonjëherë” (Cituar në Grugel, 2002: 55).

Në lidhje me kritikën e parë që i adresohet qasjes së sociologjisë historike, mund të thonim këtu se deri diku ajo qëndron. Një pjesë e mirë e kontributeve / shpjegimeve teorike që janë bërë brenda traditës së qasjes së sociologjisë historike të shtjelluar më lart këtu, e kanë humbur me kalimin e kohës fuqinë e tyre shpjeguese. Për një pjesë të tyre, mund të thonim se janë me tëpër karakteristike për shpjegimin e demokratizimeve të valës së parë përgjatë shek. XIX dhe gjysmës së parë të shek. XX, se sa për demokratizimet e valës së tretë (që kemi përkufizuar në këtë punim, për ato vende që kryen tranzicionin e regjimit në periudhën midis vitit 1974 dhe 2005). Kjo, ndoshta për vetë faktin se konteksti historik dhe kushtet e zhvillimit të vendeve që u demokratizuan përgjatë periudhës së shek XIX - fillim shek. XX dhe atyre që e nisën demokratizimin e tyre në çerekun e fundit të shek. XX, ndryshonin së tepërmi midis tyre, ndaj dhe një pjesë e mirë e shpjegimeve të qasjes së sociologjisë historike për demokratizimin mund të duken si të dala “jashtë mode”. Kështu psh. ndërsa identiteti dhe antagonizmi klasor ishin më të theksuara një apo dy shekuj më parë, dhe ishin faktorë vendimtarë në formësimin e sjelljes kolektive të klasës punëtore në kërkimin e të drejtave të tyre politike dhe/apo ekonomike, në demokratizimet bashkëkohore të valës së tretë ky identitet klasor ka qënë më i zbehtë dhe më pak përcaktues i sjelljes kolektive ndërmjet anëtarëve të një klase të caktuar. Për më tepër, që ndërsa përpjekjet klasore një apo dy shekuj më parë (në demokratizimet e valës së parë) bëheshin kryesisht për të siguruar barazinë politike të të gjithë qytetarëve dhe përfaqësimin e klasës

punëtore në sistemin politik (balancën e pushtetit midis klasave për të cilën, më lart këtu, flisnin Rueschemeyer, Stephens dhe Stephens), në demokratizimet e valës së tretë, që në momentin e nisjes së tranzicioneve të tyre, e drejta e votës ka qënë një e drejtë universale e afirmuar, dhe pothuajse gjithkush mund të zgjidhte pothuajse këdo në sistemin politik. Pra, konteksti dhe kushtet e zhvillimit të demokratizimeve një apo dy shekuj më parë me ato të çerekut të fundit të shekullit të njëzetë ndryshonin së tepërmi midis tyre. Ndaj dhe një pjesë e kontributeve teorike të qasjes së sociologjisë historike të shtjelluara më lart këtu, e kanë humbur me kalimin e kohës fuqinë e tyre shpjeguese.

Po kështu, ne do ta kishim të vështirë t'ia aplikonim kuadrin teorik të qasjes së sociologjisë historike (apo strukturalizmit, siç njihet ndryshe) situatave të tranzicioneve të vendeve post-komuniste, që i nisën demokratizimet e tyre në mënyrë thuajse të papritur edhe pse pa kushte të përshtatshme / të favorshme strukturore në mjediset e tyre. Këtu, kritikën që i adresohen kësaj qasje, janë më tepër mbi baza empirike. Strukturalizmi, me theksin e tij mbi ndryshime afat-gjata historike, dukej i pamundur të shpjegonte/parashikonte fillimin e papritur të demokratizimit në shoqëri të tilla si ato të Europës Qëndrore dhe Lindore dhe në vendet e ish Bashkimit Sovjetik, ku atje në dukje kishte fare pak prova për agjitim klasor ose përpjekje për demokraci, përveç se pak përpara kolapsit të autoritarizmit (Grugel, 2002: 55). Kështu, strukturalizmi me theksin e tij tek roli i strukturave dhe proceseve sociale në shpjegimin e produkteve historike (regjimin politik në rastin tonë), dështonte të kapte apo kuptonte rolin që mund të luante agjenti në procesin e transformimeve demokratike. Pra, të kuptonte rolin autonom që mund të luanin aktorët politikë (agjentin) në procesin e fillimit të transformimeve dhe tranzicioneve demokratike, edhe përballë kufizimeve të ndryshme strukturore që mund të vinin si pasojë e kushteve apo rrethanave jo të favorshme. Roli i agentit, sjelljet e aktorëve politikë në vetvete janë të rëndësishme për t'u kuptuar në shpjegimin e nisjes së tranzicioneve demokratike në vendet që u përfshinë në valën e tretë. Siç e kemi theksuar më lart në kapitullin hyrës, karakteristikë e vendeve që u përfshinë në valën e tretë të demokratizimit ishte nisja e proceseve të transformimeve dhe të tranzicioneve të regjimeve të tyre nga ato të mëparshme autoritare, në një mënyrë relativisht të papritur dhe të shpejtë kohe. Pra, thënë ndryshe, ishin transformime demokratike që po ndodhnin më tepër në mënyrë revolucionare, sesa në mënyrë evolucionare. Dhe pikërisht në kuptimin e situatave të transformimeve të tilla të shpejta dhe revolucionare dështonte kryesisht qasja strukturaliste, çka në fundin e viteve '1970 – vitet '1980 çoi në

“mënjanimin” e saj si paradigmë kryesore në shpjegimin e demokratizimit, dhe lindjen e një paradigme të re shpjeguese me në qendër rolin e agentit dhe voluntarizmin në politikë. Gjenerata e re e teorianëve të demokratizimit argumentonte se agjenti politik mund të bëjë një diferencë të rëndësishme, duke parë mungesën e nivelit të kërkuar të zhvillimit dhe papjekurinë e kapitalizmit, detyrën e paefektshme të koalicioneve të klasave, dhe veprimeve efektive të elitave individuale në tranzicionet e fundit demokratike (Mahdabi, 2008: 143).

Megjithatë, perspektiva teorike strukturaliste mbetet ende e vlefshme, në ditët e sotme, në shpjegimet e demokratizimeve bashkëkohore. Shpjegimet strukturaliste mbeten ende të vlefshme para së gjithash për të kuptuar se përse demokratizimet, të cilat edhe pse nisën pothuajse relativisht në të njëjtën kohë në vende të ndryshme¹⁰, ishin të suksesshme në disa mjedise dhe në të tjera jo. Perspektiva strukturaliste, me fokusin që ajo vendos tek strukturat e ndryshme sociale, tek proceset historike dhe tek mënyrat se si këto procese modelojnë strukturat, duke e kontekstualizuar kështu shpjegimin e demokratizimit për secilin vend, mbetet veçanërisht të vlefshme për të shpjeguar demokratizimet e pjesshme apo ato me probleme (regjimet hibride) që mbeten të përhapura ende në shumë prej vendeve të valës së tretë. Po kështu, shpjegimet strukturaliste janë të afta edhe të hedhin dritë mbi pengesat e ndryshme dhe të thella sociale që mund të hasin demokratizimet në periudha afat-mesme dhe afat-gjata në mjedise të ndryshme. Kuadri teorik që do të ndërtohet më poshtë në këtë punim (Kapitulli IV) në shpjegimin e demokratizimit, mbështetet mbi shpjegime strukturaliste, ndaj dhe ne do t'i kthehemi sërish rëndësisë së perspektivës strukturaliste për kuptimin e demokratizimeve bashkëkohore.

Më parë, do të ndalemi në shtjellimin e asaj që konsideruam më lart këtu si lindja e një paradigme të re në fundin e viteve '1970 – '1980 në shpjegimin e demokratizimit, e cila prodhoi edhe një zhvendosje metodologjike në studimin tranzicionit të regjimit duke e vendosur theksin tek roli autonom i faktorëve politikë (agjentit) dhe voluntarizmin në politikë: qasja e tranzitologjisë.

¹⁰ Psh. në harkun kohor prej 1989-1991, pothuajse të gjitha vendet që ndodheshin nën ombrellën e komunizmit më parë, i kishin përmbysur diktaturat komuniste në mjediset e tyre dhe e kishin nisur tranzicionin demokratik, në një formë ose tjetër, duke mbajtur zgjedhje pluraliste dhe duke vendosur qeveri të zgjedhura nga vota e përgjithshme.

2.3 Qasja e Tranzitologjisë

Siç e përmendëm edhe më lart, praktika e transformimeve të shpejta demokratike që nisën me përmbysjen e regjimeve autoritare në vende të ndryshme në vitet '1970 – '1980 (sidomos pas rënies së murit të Berlinit në fundin e viteve '1980), çoi në lindjen e një gjenerate të re studimesh në shpjegimin e demokratizimit që e zhvendosi fokusin nga strukturalizmi tek voluntarizmi. Kjo zhvendosje apo kthesë teorike u bë për shkak të praktikës së re të demokratizimeve bashkëkohore në të cilën demokracia u zhvillua në vende pa prezencën e të gjithë kushteve strukturore të kërkuara për tranzicionin demokratik (Mahdabi, 2008: 143). Kjo kthesë teorike në një farë mënyre, u bë edhe për t'iu përgjigjur nevojës së shpjegimit të transformimeve dhe tranzicioneve demokratike që po ndodhnin në vende të ndryshme (fillimisht në mesin e viteve '1970 në Portugali, Spanjë, Greqi dhe në disa vende të A. Latinë për t'u përhapur më pas më tej) edhe pa praninë e kushteve të përshtatshme / të favorshme strukturore në mjediset e tyre. “Konceptualisht, vendosja e një demokracia të zbatueshme në një shtet nuk shihej më si produkt i niveleve të larta të modernizimit, e ilustruar nga pasuria e tij, struktura klasore borgjeze, vlerat kulturore tolerante, apo pavarësia ekonomike nga aktorët e jashtëm. Në vend të këtyre, (demokracia) shihet më tepër si produkt i ndërveprimit strategjik dhe marrëveshjeve ndërmjet elitave politike, zgjedhjeve të tyre të ndërgjegjshme midis tipeve të ndryshme të kushtetutave demokratike, dhe sistemeve zgjedhore dhe atyre partiake” (Shin, 1994: 139).

Kështu, modeli që propozojnë tranzitologjistët në shpjegimin e demokratizimit, nuk lidhej më me kërkimin e parakushteve të nevojshëm funksionalë apo strukturorë, por përkundrazi braktis kërkimin e tyre duke e cilësuar rolin që ato mund të luajnë si të mbivlërësuar në përcaktimin e produktit politik (regjimit). Kjo tendencë më së miri ilustrohet nga dy autorë tranzitologë si Terry Lynn Karl dhe Philippe C. Schmitter kur ato deklarojnë se: “kërkimi për shkaqet e demokracisë, nga lidhje të mundshme me faktorë ekonomikë, socialë, kulturorë, psikologjikë apo ndërkombëtarë nuk ka prodhuar deri më tani ndonjë ligj të përgjithshëm të demokratizimit, dhe as ka të ngjarë ta bëjë këtë në të ardhmen e afërt, me shtimin e fundit të rasteve” (Karl & Schmitter, 1991: 270)¹¹. Këtë tendencë të tejkalimit apo anashkalimit të determinizmit të faktorëve socialë dhe strukturorë në kushtëzimin e suksesit të demokracisë, e gjejmë më së miri

¹¹ Me “shtimin e fundit të rasteve”, autorët i referon numrit gjithnjë e më të madh të vendeve që kishin përmbysur regjimet autoritare apo totalitare në mjediset e tyre në fundin e viteve '1980, dhe që kishin nisur demokratizimin e tyre duke u konsideruar si “vende në tranzicion”.

të përfaqësuar edhe tek ajo që mbahet edhe si vepra kryesore themeluese e qasjes së tranzitologjisë, “*Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*”, me dy autorët e saj që theksojnë se demokratizimi është “produkt i veprimeve (të elitave), dhe jo vetëm kushteve” (O’Donnell & Schmitter, 1986, 176)¹².

Demokracia pra, për autorët apo studiuesit e ndryshëm brenda qasjes së tranzitologjisë, nuk ishte më një çështje e pritjes së kushteve të përshtatshme në vende të caktuara, përkundrazi ajo ishte një produkt që mund të gdhëndej pothuajse kudo, mjafton që të gjendeshin gdhëndësit politikë të saj (elitat) dhe momenti i duhur historik. Fokusi i kësaj qasje zhvendoset tek roli i aktorëve politikë, tek proceset, zgjedhjet dhe vendimet strategjike politike që ndërmerreshin nga ana e tyre, të cilat përcaktonin dinamikat e tranzicioneve demokratike. Nëse për shkollën moderniste dhe atë strukturaliste, demokracia ishte një produkt i veçantë e cila kishte ndodhur në vetëm pak zona të globit, dhe se nuk mund të riprodhohej në vende ku mungonin nivelet e kerkuara të zhvillimit socio-ekonomik, ose aty ku struktura klasore apo sociale ishte e pafavorshme për të, për qasjen e tranzitologjisë me në perspektivë agjentin, demokracia mund të krijohej pavarësisht kontekstit strukturor (Grugel, 2002: 57) të një vendi të caktuar. Aktorët politikë të një vendi, me ndërjegjëjen, përkushtimin dhe ndërveprimin strategjik të tyre (prej këtu, përcaktohet edhe elementi voluntarist i qasjes së tranzitologjisë) mund t’i tejkalonin pengesat strukturore dhe të ishin faktorët kryesorë në përcaktimin e dinamikave të tranzicioneve dhe konsolidimit të demokracive.

Në mënyrë të përmbledhur, mund të përmendim këtu pesë presupozime kryesore që janë zhvilluar brenda qasjes së tranzitologjisë, dhe të cilat mund të thuhet se e bënë atë një paradigmë kryesore për studimin e demokratizimit në fundin e viteve ’1980 dhe gjatë viteve ’1990.

Së pari, ashtu sikundër edhe Thomas Carothers e ka cilësuar atë si një supozim ombrellë për të gjitha të tjerat, është se “çdo vend që largohet nga një qeverisje diktatoriale mund të konsiderohet një vend në tranzicion *drejt* demokracisë (Carothers, 2002: 6). Kështu, duke u bazuar tek kjo strukturë konceptuale e qasjes së tranzitologjisë, analistë, promovues të ndryshëm të demokracisë, por edhe akademikë, nisën t’i trajtonin dhe shpjegonin tendencat e ndryshimeve politike që po ndodhnin në vende të ndryshme të globit (nga fundi i viteve ’1980 më tej) si

¹² Argument të ngjashëm gjejmë edhe tek Samuel P. Huntington (1991), “*Vala e Tretë: Demokratizimi në Fund të Shekullit të Njëzetë*” kur deklaron se “... Demokracitë nuk krijohen nga shkaqet, por nga shkaktarët”, fq. 128.

pjesë apo hapa që hidheshin drejt kalimit për në demokraci. Për ato që e përqaftuan qasjen e tranzitologjisë dhe filluan të shihnin çdo tendencë ndryshimi politik nëpërmjet lenteve të saj, praktikisht të gjitha vendet e botës e gëzojnë të drejtën e etiketimit si “vende në tranzicion” drejt demokracisë.

Supozimi i dytë i kësaj paradigme është se, demokratizimi priret të ndjekë apo të shpaloset nëpërmjet asaj që njihet si modeli i tranzicionit që konsiston në tri faza. Në fazën e parë ndodh *hapja*, një periudhë fermentimi demokratik dhe liberalizimi politik në të cili ndarjet shfaqen brenda regjimit sundues diktatorial, me linjën më të spikatur që është ajo midis hardliners dhe softliners (të moderuarve brenda regjimit) (Carothers, 2002:7). Më pas në fazën e dytë, ndjek një *thyerje (breakthrough)* në regjimin e vjetër, një moment kur kemi edhe kolapsin e tij si dhe daljen e sistemit të ri demokratik. Në këtë fazë kemi shfaqjen e pluralizmit politik, formimin ose ringjalljen e shoqërisë civile, si dhe shpalljen/mbajtjen e zgjedhjeve ku rezultati i të cilave është i paqartë (Carothers, 2002: 7; Karl, 2005: 7). Mbajtja e atyre që njihen edhe si zgjedhjet themeluese (founding elections), si dhe pranimi i rezultateve të tyre të paqarta thuhet se shënojnë edhe fundin e tranzicionit nga sundimi autoritar dhe vendosjen e qeverisjes demokratike. Faza e tretë sipas këtij modeli tranzicional, e cila pason tranzicionin drejt një qeverisje të zgjedhur demokratike, përbëhet prej *konsolidimit* të demokracisë. Konsolidimi i referohet atij procesi në të cilën demokracia dhe kuadri i saj institucional përbëjnë kornizën e vetme të rregullave të lojës për (të gjithë) aktorët e rëndësishëm politikë, dhe ku ata dhe shoqëria në tërësi mësohen, i përshtaten dhe luajnë konform këtyre rregullave të lojës etj. Siç edhe Juan Linz e ka përcaktuar, një demokraci e konsoliduar është “ajo në të cilën asnjë prej aktorëve kryesorë politikë, partive, apo interesave të organizuara, forcave apo institucioneve konsideron se ka ndonjë alternativë tjetër ndaj procesit demokratik për të fituar pushtetin, dhe se asnjë institucion apo grup politik ka pretendim për veto ndaj vendimeve të vendimmarrësve të zgjedhur në mënyrë demokratike” (Linz, 1990: 158).

Një supozim i tretë që mund të deduktojmë prej qasjes së tranzitologjisë, të lidhur deri diku edhe me idenë e shpalosjes së demokratizimit në faza apo sekuenca, është ai i besimit mbi rëndësinë vendimtare që kanë zgjedhjet për rrugën e demokratizimit të vendeve që dalin nga regjime autoritare/diktatoriale. Kështu Thomas Carothers ka argumentuar se ndërsa promovuesit e ndryshëm të demokracisë kanë besuar në vënien e shenjës e barazisë midis zgjedhjeve dhe

demokracisë, ato kanë pasur edhe pritshmëri të larta në lidhje me mbajtjen dhe zhvillimin e zgjedhjeve të drejta e të rregullta, duke besuar se ato do të shërbenin për forcimin dhe konsolidimin e institucioneve demokratike të një vendi, do të zgjerohin dhe thellonin pjesëmarrjen politike si dhe llogaridhënien demokratike të shtetit ndaj qytetarëve (Carothers, 2002: 7-8). Siç edhe Rose dhe Shin kanë vërejtur, studime të ndryshme në pikun e valës së tretë të demokratizimit, arritën deri aty sa të trajtonin instituzionalizimin e konkurrimit elektoral si të mjaftueshëm për të konsoliduar demokracinë (Rose & Shin, 2001: 332).

Një supozim tjetër kryesor, i katërti i përmendur deri më tani, që mund të kuptohet prej një pjese të mirë të literaturës së tranzicionit është ai sipas të cilit mënyrat e tranzicionit (modes of transition) nga sundimi autoritar kanë ndikime të rëndësishme mbi stabilitetin, modelimin, si dhe në perspektivat e konsolidimit të demokracive të reja. Në veçanti, kjo literaturë mbi mënyrat e ndryshme të tranzicionit e vendos theksin mbi rëndësinë që kanë *paktet* midis elitave si dhe forma të tjera konsensusit midis tyre që konsiderohen se janë të favorshme dhe nxitëse për procesin pasues të demokratizimit në një vend. Një pakt mund të përkufizohet si një marrëveshje eksplicite, por jo gjithmonë e shtjelluar apo e justifikuar publikisht, ndërmjet një grupi të caktuar aktorësh të cilët kërkojnë të përcaktojnë (ose, më saktë, të ripërcaktojnë) rregullat që rregullojnë ushtrimin e pushtetit mbi bazën e garancive të përbashkëta për “interesat jetësorë” të atyre që hyjnë në to (O’Donnell & Schmitter, 1986: 37). Paktet apo marrëveshjet midis aktorëve të ndryshëm politikë që udhëheqin procesin e tranzicionit shihen si të rëndësishme për të shmangur rezultatet e padëshiruara (dhunën, revoltat nga masat e mobilizuara), reduktojnë kontingjencën dhe paqartësinë e qënësishme që karakterizojnë një proces të tillë dinamik, shpërndajnë përfitimet në mënyrë përpjestimore midis aktorëve politikë në lojë, si dhe mbi të gjitha garantojnë “interesat jetësorë” (mospërrjashtimin nga skena politike) të gjithësecilit: atyre që janë në pushtet dhe sfiduesve në opozitë. Siç edhe O’Donnell dhe Schmitter e kanë përcaktuar, skenari i përgjithshëm i negociimit të një pakti është i qartë: është një situatë ku grupet konkurruese ose konfliktuese janë të ndërvarrura, në atë që ato as nuk mund të bëjnë pa njëri-tjetrin dhe as nuk mund t’i imponojnë zgjidhjen e preferuar njëri-tjetrit për të kënaqur interesat e tyre respektive divergjente (O’Donnell & Schmitter, 1986: 38). Negocimet, përpjekjet për ujdi si dhe marrëveshjet midis palëve shihen si qëndrore në gdhëndjen e demokracisë nga ana e këtyre autorëve. Sipas O’Donnell, Schmitter, Karl dhe Przeworski një produkt demokratik ka më të

ngjarë kur soft-liners brenda regjimit ekzistues autoritar dhe të moderuarit në opozitë hyjnë në pakte që e lundrojnë tranzicionin nga diktatura për në demokraci.

Një supozim i fundit që mund të përmendnim këtu, por jo për nga rëndësia pasi ai është edhe një ndër supozimet kryesore karakterizuese të qasjes së tranzitologjisë, është ai sipas të cilit “kushtet bazë në vendet në tranzicion – niveli i tyre ekonomik, historia politike, trashëgimia institucionale, përbërja etnike, traditat socio-kulturore, apo tipare të tjera “strukture” – nuk përbëjnë faktorë të rëndësishëm as në fillimin dhe as në produktin e procesit të tranzicionit” (Carothers, 2002: 8). Pikërisht, këtu kemi edhe shpërndarjen e qasjes së tranzitologjisë nga qasjet e tjera të demokratizimit që kanë dominuar kryesisht në shkencën politike gjatë viteve ’1950 – ’1970 dhe që e lidhnin vendosjen demokracinë në një vend me ekzistencën e disa parakushteve të përshtatshme socio-ekonomike, strukture apo kulturore që duhet të ndodhen më parë në të. Modeli që propozojnë tranzitologët nuk fokusohet më tek faktorët funksionalë apo strukturorë, përkundrazi ai “braktis kërkimin e “parakushteve funksionale” për vendosjen e demokracisë” (Rustow, 1970: 361), duke e zhvendosur kështu vëmendjen tek roli kryesor që kanë elitat apo aktorët politikë në procesin e demokratizimit. Nga pikëpamja teorike, studimet brenda qasjes së tranzitologjisë filluan të mbështeteshin mbi supozimin se “politika demokratike nuk është thjesht një “superstrukturë” që rritet nga baza socio-ekonomike dhe ajo kulturore; ajo ka një jetë të pavarur të sajën” (Cituar në Shin, 1994: 140). Në këtë mënyrë, duke theksuar autonominë e faktorëve politikë përballë asaj së strukturave shoqërore, qasja e tranzitologjisë filloi ta konsideronte arritjen e demokracisë së qëndrueshme në një vend si një produkt të ndërveprimit strategjik ndërmjet elitave politike, të cilët edhe pse mund të ndodhen përballë kushteve të papërshtatshme ekonomike, sociale, institucionale apo kulturore në vendet e tyre, përsëri janë të aftë të ndërmarrin zgjidhjet apo strategjitë politike të duhura për ta udhëhequr vendin e tyre drejt demokracisë. Kështu, në vitin 1978, Juan Linz, një nga baballarët e tranzitologjisë, do deklaronte se “dinamika e vërtetë e proceseve politike duhet të kërkohet tek zgjedhjet e bëra nga aktorët politikë dhe jo tek strukturat sociale” (Cituar në Kajsiu, 2007: 26). Pra, autorët tranzitologë vënë në dukje rolin autonom që kanë këto variabla politike në periudhë afat-shkurtër dhe afat-mesme, të cilat edhe të vetme (në vetvete) përbëjnë një faktor të fuqishëm ndryshimi edhe kur mund të ndodhen përballë kushteve të vështira socio-ekonomike të një vendi, apo përballë një trashëgimie të vështirë historike / kulturore të lënë nga periudha të mëparshme autoritare/totalitare aspak të favorshme për demokratizimin në mjediset e tyre.

2.3.1 Një Vlerësim Kritik ndaj Supozimeve të Qasjes së Tranzitologjisë

Tranzitologjia ka qënë paradigma kryesore dominuese që ka kushtëzuar studimet dhe konceptimet mbi demokratizimin gjatë dy dekadave të fundit të shek. XX, duke u përpjekur të shpjegojë dinamikat e ndryshimit të regjimeve autoritare/diktatoriale dhe të mekanizmave të ndërtimit të demokracisë në vende të ndryshme. Mund të thuhet se tranzitologët, nëpërmjet kuadrit konceptual të ngritur prej tyre, kanë pretenduar jo vetëm të shpjegojnë, por edhe të ndihmojnë vende të ndryshme duke udhëzuar rrugën e ndryshimit të regjimit të tyre nga ai i mëparshëm diktatorial, në vendosjen e demokracisë në mjediset e tyre. Kështu, tranzitologët duke u mbështetur një kuadër konceptual teorik që ishte ndërtuar mbi bazën e eksperiencës së disa demokratizimeve të mëparshme në Europën Jugore (Spanjë, Portugali, Greqi) dhe në disa vende të Amerikës Latine gjatë fundit të viteve '1970 – fillimit të viteve '1980, pretenduan se ai ishte i vlefshëm edhe për vende dhe rajone të tjera gjeografike të botës, pasi “duke u mbështetur tek një grup konceptesh, presupozimesh dhe hipotezash universale, është e mundur të shpjegohen dhe madje edhe të drejtohen ndryshimet nga regjimet autokratike drejt atyre demokratike” (Cituar në Kajsiu, 2007: 29). Këtu, duhet kuptuar se optimizmi i qasjes së tranzitologjisë nga pikëpamja empirike, vjen më së shumti prej kohës së pas rënies së murit të Berlinit kur diktatura të ndryshme po rrëzoheshin njëra pas tjetrës anekënd, prej këtu vjen edhe presupozimi implicit i saj se demokracia mund të ndërtohej kudo, pavarësisht diferencave të ndryshme kulturore, politike apo ekonomike midis tyre. prej këtu, kritikën që i janë bërë më së shumti qasjes së tranzitologjisë kanë të bëjnë me karakterizimin e saj si një qasje *teleologjike*, *elitiste* dhe *voluntariste* në shpjegimin e proceseve të demokratizimit. Në përputhje me këto kritika, këtu do të argumentohet se, kuadri konceptual i zhvilluar nga tranzitologët nuk vlen më për të shpjeguar realitetin politik të shumë prej atyre vendeve në rajone të ndryshme të botës, të cilët edhe pse të çliruara nga regjime diktatoriale gjatë valës së tretë së demokratizimit, nuk kanë arritur (për një kohë mjaft të gjatë) drejt institucionalizimit të plotë apo mirëfunksionimit të regjimeve demokratike në mjediset e tyre.

Siç edhe kritikët më të mëdhenj të qasjes së tranzitologjisë kanë vënë në dukje, një qasje e tillë në thelb të saj karakterizohet nga një dimension dhe tendencë e fortë teleologjike në vetvete, duke ndërtuar kështu modele shpjeguese për demokratizimin që janë të orientuara më së tepërmi drejt *telos-it* (qëllimit) dhe që anashkalojnë të kuptuarin e kompleksitetit dhe specifikave të

veçanta të këtij procesi në vende të caktuara. Kështu, duke u përqëndruar më së tepërmi drejt qëllimit – që në këtë rast është zhvendosja e shoqërive që dalin nga regjime autoritare drejt modelit të demokracisë liberale – tranzitologët janë përpjekur të parashtrojnë edhe fazat konkrete nëpër të cilat demokratizimi shihet të kalojë, duke e shpjeguar atë si një proces që ecën (thujse) në mënyrë racionale dhe pa i kushtuar shumë vëmendje specifikave të veçanta të kontekstit të secilit vend. Ndryshe nga qasjet e tjera në lidhje me demokratizimin, dimensionin teleologjik është akoma më i dallueshëm në qasjen tranzitologjike, e cila pothuajse e injoron trashëgiminë historike dhe sociale duke parashtruar fazat konkrete nëpër të cilët aktorët politikë duhet të kalojnë për ta zhvendosur një vend nga autoritarizmi drejt një modeli të caktuar të liberal demokracisë (Cituar në Kajsiu, 2007: 27). Një qasje tillë pra, priret t'i shpjegojë ndryshimet apo transformimet politike thujse në terma të një procesi racional, i cili në mënyrë progresive e të vazhdueshme shkon drejt një rezultati fundor teleologjikisht të paracaktuar dhe të dëshiruar: që në këtë rast është konsolidimi i demokracisë në një vend të caktuar.

Këtu, mund të ndaleshim tek dy supozimet e para të qasjes së tranzitologjisë që lartpërmendëm: ai sipas të cilit çdo vend që largohet nga një qeverisje diktatoriale konsiderohet si “në tranzicion” drejt demokracisë, dhe supozimi i dytë, se demokratizimi priret të shpaloset nëpërmjet një modeli tranzicional që konsiston në tri faza: *hapja* ose liberalizimi, *theyrja* me regjimin e vjetër, dhe *konsolidimi* që shënon edhe fazën përmbyllëse të demokracisë me institucionalizimin e regjimit demokratik. Të dyja këto supozime, në më të shumtën e rasteve të vendeve që u përfshinë në valën e tretë të demokratizimit, kanë rezultuar të pasakta dhe të lidhura me idenë e gabuar të asaj që e kemi konsideruar si *telos*-i i qasjes së tranzitologjisë. Mbizotërimi i një sërë regjimesh autoritare apo gjysëm-autoritare (regjimet hibride që kombinojnë si tipare të demokracisë dhe të autokracisë) në shumë prej vendeve të valës së tretë, por edhe gjendja e “jo konsolidimit të zgjatur” të shumë të tjerave prej tyre e ka ngatërruar dhe, shpesh madje edhe, hedhur poshtë *telos-in* e demokratizimit të paradigmës së tranzicionit. Trajektoret apo drejtimitet e ndryshme politike që një pjesë e mirë e vendeve të valës së tretë morën gjatë fundit të shek. XX dhe fillimit të shekullit XXI, kanë treguar se ndryshimi i regjimit është krejt ndryshe nga ai të qënurit një proces teleologjik. Një realitet i tillë i regjimeve politike të këtyre vendeve të valës së tretë, tregon se tranzicioni i regjimit është jo vetëm shumë më tepër kompleks në vetvete duke

prodhuar variacione të ndryshme regjimesh (madje që kanë qënë edhe të qëndrueshme, për një kohë relativisht të gjatë tashmë), por edhe që e ka hedhur poshtë idenë e një “progresi natyral” të orientimit të tyre drejt demokracisë. Siç edhe Steven Levitsky dhe Lucan Way kanë vërejtur:

“Megjithëse disa regjime hibride (Meksika Senegali, Taivani) iu nënshtruan tranzicioneve demokratike gjatë viteve ’90, të tjera (Azerbajxhani, Bjellorusia) lëvizën në një drejtim të dallueshëm autoritar. Përsëri të tjera ose mbeten të qëndrueshme ose lëvizën në drejtime të shumëfishta (Malajzia, Rusia, Ukraina, Zambia, Zimbabve), duke i bërë nënkuptimet njëdrejtimore të botës “tranzicionale” ç’orientuese” (Levitsky & Way, 2002: 52).

Një gjë të tillë ka argumentuar edhe Thomas Carothers kur vë në dukje se: “Për disa vite tashmë, ka qënë e qartë se një numër i madh i regjimeve të reja nuk janë në vetvete demokratike, dhe as më “në tranzicion” drejt demokracisë... Edhe pse modelet më të zakonshme politike të disa prej këtyre vendeve përfshijnë elementë të demokracisë, ato duhen kuptuar si drejtime alternative, dhe jo si stacione në rrugën drejt demokracisë liberale” (Carothers, 2002: 9 dhe 14). Zhvillimet politike në këto regjime, të cilat edhe pse lejojnë shprehjen e pluralizmit dhe hapësira për partitë opozitare dhe shoqërinë civile, i thyjnë vazhdimisht ose i instrumentalizojnë parimet dhe procedurat e demokracisë në mjediset e tyre, e vë në dyshim të madh implikimin e këtij supozimi të parë, dhe në thelb edhe të vetë paradigmës së tranzicionit, se ato janë në rrugën drejt konsolidimit të demokracisë së tyre.

Pikërisht *konsolidimi* (faza e tretë që përmendëm më lart në vendosjen dhe instucionalizimin e regjimit demokratik) përbën edhe fazën më problematike të shpjegimit sipas këtij modeli “tranzicional” të procesit të demokratizimit të vendeve. Shumica e vendeve të përfshira në valën e tretë edhe pse ia dolën me sukses të çliroheshin nga regjimet e tyre të mëparshme diktatoriale dhe ia arritën të vendosnin edhe qeveri të reja të dala nga vota demokratike, ato dështuan të shkonin me sukses edhe drejt krijimit dhe konsolidimit të demokracive të qëndrueshme në mjediset e tyre. Aparati konceptual i qasjes së tranzitologjisë, ndonëse mund të aplikohet me lehtësi në momentin e rënies së regjimeve të tyre diktatoriale, nuk ishte i mjaftueshëm për trajtimin e procesit të konsolidimit demokratik të tyre (Kajsiu, 2007: 28). Shumë nga regjimet e këtyre vendeve vazhdojnë të vuajnë edhe sot pas periudhës së dy dekadave nga kufizime / defiqite serioze në funksionimin e shumë prej elementëve përbërës të demokracisë – si dominimi

i rregullave informale (veçanërisht partikularizmit, korrupsionit, rrjeteve klienteliste) në funksionimin e demokracisë, dobësi relative / nënshtrim të degëve të tjerë të pushtetit përballë atij të ekzekutivit, mungesë llogaridhënie përballë institucioneve apo publikut, mangësi serioze në funksionimin e shtetit të së drejtës, zhvillimin e zgjedhjeve me një legjitimitet të dyshimtë të rezultateve të tyre – gjë që ka bërë që vetë Guillermo O'Donnell, një prej themeluesve dhe ballararëve të qasjes së tranzitologjisë, ta kritikoj këtë nocion të “konsolidimit” të paradigmës së tranzicionit:

“Rastet që nuk kanë “arritur” në institucionalizimin e plotë, ose që nuk duket se po lëvizin në këtë drejtim, shihen si jokonsolidime të regjura, të ngrira, të zgjatura dhe të ngjashme... Që disa nga keto poliarki kanë qënë në një gjëndje të “jo konsolidimit të zgjatur” për më shumë se 20 vjet tregon se ka diçka shumë të çuditshme në këtë mënyrë të menduari” (O'Donnell, 1996: 38).

Pra, siç edhe O'Donnell argumenton, vlefshmëria e këtij nocioni të “konsolidimit” përballë një situate të tillë nuk qëndron më, dhe nuk ka kuptim që të shpjegohen nëpërmjet tij apo modelit “tranzicional” prej nga ku ai rrjedh, zhvillimet politike të vendeve që prej mëse çerek shekulli tashmë nuk kanë arritur të kryejnë institucionalimin e demokracisë në mjediset e tyre. Prej këtui, një prej kritikave kryesore që i bëhet qasjes së tranzitologjisë është se fokusi i saj tek proceset dhe ndryshimet afat-shkurtra, e bën atë të paaftë të kapë apo të ekzaminojë pengesat më të thella që mund të hasë demokratizimi (demokracitë e reja në fazën e konsolidimit të tyre) në periudha afat-gjata. Voluntarizmi i qasjes së tranzitologjisë nuk arrin të shpjegojë në mënyrë adekuate se përse produktet (e procesit të demokratizimit) janë të ndryshme në vende të ndryshme... Ajo nuk dallon midis produkteve – ato janë “demokratike” në një farë mënyre në kuptimin që zgjedhjet mbahen dhe pushtetarët autoritarë detyrohen të largohen në rast humbjeje të tyre – ose të shpjegojë se përse institucionet në dukje demokratike mund të operojnë në mënyra jo demokratike (Grugel, 2002: 61). Pra, me fjalë të tjera se, kur demokratizimi i një regjimi nuk shkon drejt funksionimit në mënyrën e duhur ose funksionon keq, qasja e tranzitologjisë rezulton e paaftë të shpjegojë se përse ndodh kështu.

Po kështu, edhe supozimi i tretë i qasjes së tranzitologjisë – besimi se mbajtja e zgjedhjeve arsyeshmërisht të rregullta do të çojë edhe në thellimin e pjesëmarrjes politike, llogaridhënies demokratike apo në kohë edhe në forcimin/konsolidimin e institucioneve dhe praktikave demokratike të një vendi në “tranzicion” – përsëri mund të thuhet se ka rezultuar i dështuar dhe ndryshe nga ç’pritej. Sigurisht, këtu nuk mohohet rëndësia e qënësishme që kanë zgjedhjet për demokracinë, por mbajtja e tyre në mjediset e këtyre vendeve “tranzicionale” të valës së tretë nuk ka dhënë rezultatet e pritura siç mund të parashikonte qasja e tranzitologjisë. Madje, për të folur edhe për instrumentalizimin e tyre (shpesh, edhe kthimin thjesht në farsë, apo në histori manipulimi), institucionalizimi i procesit zgjedhor në shumë prej demokracive të reja të valës së tretë, nuk ka bërë gjë tjetër veçse u ka dhënë një legjitimitet të brishtë regjimeve të cilat vazhdimisht i thyenin normat dhe praktikat demokratike, dhe as nuk i respektonin liritë civile dhe politike të qytetarëve të tyre. Një pretendim të tillë ka dhënë dhe Larry Diamond kur vëren se në shumë “demokraci” të reja zgjedhjet konkurruese nuk kanë siguruar lirinë, llogaridhënien dhe shtetin e së drejtës duke e lënë kështu fatin e demokracisë të mbetet në balancë. Ai shkruan se “në shkallë të ndryshme por alarmuese të drejtat e njeriut abuzohen në mënyrë flagrante; minoritetet vuajnë jo vetëm diskriminimin por edhe dhunën vrasëse; me pushtetin në mënyrë të thellë, në mos mbretërisht të përqëndruar në degën ekzekutive; dhe partitë, legjislaturat, ekzekutivët dhe sistemet gjyqësore që janë me themel të korruptuara” (Cituar në Encarnacion, 2002: 487). Po kështu, të njëjtin argument se mbajtja e zgjedhjeve konkurruese dhe të rregullta në vendet e valës së tretë nuk e ka garantuar aspak institucionalizimin e demokracisë dhe të komponentëve përbërës të saj në mjediset e tyre, jep edhe Andreas Schedler kur thotë: “megjithëse këto demokraci zgjedhore ia arrijnë “t’i bëjnë zgjedhjet drejtë”, ato dështojnë të institucionalizojnë dimensionet të tjera jetike të kushtetueshmërisë demokratike, të tilla si shteti i së drejtës, llogaridhënia publike, integriteti burokratik, dhe shqyrtimi/diskutimi publik” (Schedler, 2002: 37). Pra, në këto drejtime zgjedhjet mund të themi se nuk kanë qënë dhe aq një mjet i suksesshëm demokratizimi në shumë prej vendeve të valës së tretë, dhe kanë shtyrë (përkundër pritshmërive të larta të qasjes së tranzitologjisë) vetëm pjesërisht drejt ndryshimeve të thella demokratike në këto vende.

Problematic paraqitet edhe ai që e kemi parashtruar më lart këtu si supozimi i katërt që rrjedh prej literaturës së tranzicionit, ai sipas të cilit mënyrat e ndryshme se si kryhet tranzicioni kanë ndikime të rëndësishme në modelimin dhe perspektivat e konsolidimit të regjimeve të reja. Në veçanti, tranzitologët e kanë venë theksin tek *tranzicionet e paktuara dhe të negociuara midis elitave* si ato që krijojnë mjediset më të përshtatshme dhe janë më të favorshmet që e udhëheqin tranzicionin drejt demokracisë dhe konsolidimit të saj. Pra, kjo qasje thekson procesin e ndërveprimit strategjik ndërmjet elitave (rolin e elitave) si variablin shkakësor që prodhon tranzicione të suksesshme drejt demokracisë, duke e nënvlerësuar apo edhe injoruar rolin e shoqërisë civile apo lëvizjeve të gjëra të masave popullore si faktorë kushtëzues për suksesin e demokratizimit. Nga pikëpamja e qasjes së tranzitologjisë, sekuenca dhe kushtet e përbashkëta të vendimeve dhe veprimeve politike specifike, si dhe taktikat e zgjedhura nga ato aktorë të cilët fillojnë dhe marrin përsipër tranzicionet demokratike, janë më të rëndësishme për produktet e tyre se sa parakushtet për demokracinë që ekzistojnë (ose nuk ekzistojnë) (Melville, 1999: 170). Prej këtu, kritika ndaj qasjes së tranzitologjisë ka të bëjë me kuptimin e saj të ngushtë voluntarist dhe elitist në shpjegimin e demokratizimit, çka shpeshherë nuk ka rezultuar e saktë kur i aplikohet realitetit empirik të ndryshimit të regjimeve të shumë prej vendeve të valës së tretë. Mënyrat e ndryshme se si kryhet tranzicioni i regjimit (modes of transition), dhe prej këtu edhe vendimet apo ndërveprimet strategjike të elitave, të vetme nuk i shpjegojnë modelimet apo perspektivat e konsolidimit të regjimeve të tyre të mëpasshme.

Kjo të paktën rezulton nëse i referohemi këtu eksperiencës së vendeve postkomuniste, ku mënyrat e ndryshme se si janë kryer tranzicionet e regjimit (sidomos, duke theksuar këtu tranzicionet e regjimit të paktuara, të cilat tranzitologët i shohin si më të “suksesshmet”) nuk kanë pasur ndonjë ndikim vendimtar për të shpjeguar proceset e mëpasshme të demokratizimit në mjediset e tyre. Kështu, edhe nëse marrim shembullin më të spikatur të një tranzicioni regjimi të paktuar në botën postkomuniste, Moldavinë, ku shpërndarja e pushtetit ishte relativisht e barabartë ndërmjet elitës së vjetër komuniste të vendit dhe opozitës së re sfiduese, do të shohim se kjo mënyrë e tranzicionit të regjimit nuk bëri gjë tjetër veçse “prodhoi” një demokraci të pjesshme dhe (jo)konsolidim tejet të zgjatur (McFaul, 2002: 223-227), të ngjashme me atë të vendeve përreth saj. Raste disi gjithashtu të ngjashme të tranzicioneve të regjimit në mënyrë të paktuar, graduale apo aty ku balanca e pushtetit ndërmjet elitës së vjetër dhe opozitës së saj sfiduese ishte relativisht e barabartë përbëjnë edhe Mongolia, Ukraina, Maqedonia, Shqipëria,

megjithatë edhe në këto vende kjo mënyrë e të kryerit të tranzicionit të regjimit nuk çoi aspak në modelimin e tranzicioneve të “suksesshme” të tyre drejt demokracisë më pas, siç pretendon ky supozim i qasjes së tranzitologjisë, por tranzicionet e tyre në fakt rezultuan të ishin ndër më të gjatët dhe të pambarimtat, apo në rastin më të keq rezultuan edhe në forma të reja të autoritarizmit. Kështu, aplikimi i hipotezave mbi mënyrat e ndryshme të tranzicionit, dhe lidhja e tyre me perspektivat e mëpasshme të konsolidimit të demokracisë në një vend, nuk vlejnë si një model për të shpjeguar proceset e tranzicioneve të regjimeve në botën postkomuniste, dhe as “produktin” e tyre. Në një konkluzion të tillë del edhe Almeida kur vëren se “pas njëzet vitesh, është e vështirë të mbështesësh idenë se mënyrat e tranzicionit ishin variabël i rëndësishëm për të shpjeguar limitet dhe grackat e demokracisë” (Cituar në Karl, 2005: 26).

Sigurisht, këtu nuk po mohohet apo hidhet tërësisht poshtë roli strategjik i elitave politike në proceset e demokratizimit. Në analizën dhe kuadrin konceptual që synon të ndërtojë ky punim në shpjegimin e demokratizimit, argumentohet se orientimet, veprimet dhe vendimet e aktorëve kryesorë politikë janë faktorë të të rëndësishëm në momente kontigjence dhe paqartësie që karakterizojnë fundin e një regjimi jodemokratik dhe nisjen e tranzicionit demokratik. Pra, se elitat politike të një vendi luajnë rol në formën e përmbykses së regjimit të mëparshëm autoritar dhe në mënyrën e nisjes së tranzicionit demokratik (pra, në dy fazat e para që kemi përcaktuar në përkufizimin e procesit të demokratizimit në Kapitullin 1.3, nga *liberalizimi* dhe *thyerja* me regjimin e vjetër deri tek vendosja e një qeverie të zgjedhur në mënyrë demokratike). Po kështu, sikundër këtu nuk mohohet as rëndësia e kontekstit të favorshëm ndërkombëtar apo *zeitgeist*¹³ në ndikimin dhe kririjimin e rrethanave të favorshme për përmbyستن e regjimeve autoritare dhe nisjen e tranzicioneve demokratike në vende të ndryshme. Këto dy faktorë që përmendëm këtu (roli i elitave politike dhe rrethanat e favorshme ndërkombëtare), mund të ndihmojnë në mobilizimin ose stimulimin e forcave demokratike, por nuk mund t’i krijojnë këto forca demokratike brenda vendeve dhe as nuk mund të shpjegojnë perspektivat e mëpasshme të konsolidimit të regjimit demokratik të tyre. Pra, fuqia shpjeguese e tyre shkon deri diku, dhe ato mund të luajnë rol vetëm në fazat e para të transformimit dhe të tranzicionit të regjimit, por jo edhe në konsolidimin dhe mirë-funksionimin e një regjimi demokratik. Siç edhe Huntington ka

¹³ Në literaturën e demokratizimit, *zeitgeist* i referohet “shpirtit të kohës”, dhe shpesh merret si një koncept, por edhe si një variabël shpjegues, për të treguar se rrethanat e përshtatshme ndërkombëtare ku demokracia si sistem politik nuk ka kontestues apo rivalë ideologjikë, luajnë rol të rëndësishëm në formësimin e proceseve demokratike.

vërejtur, “rrethanat që kontribuojnë në vendosjen fillestare të një regjimi demokratik mund të mos kontribuojnë në konsolidimin dhe stabilitetin e tij afatgjatë” (Huntington, 1991: 53). Dhe ky është rasti në fjalë edhe me fuqinë e kufizuar shpjeguese të dy variablave të përmendura këtu. Përndryshe, ne do ta kishim të vështirë të shpjegojmë se përse i njëjti kontekst i kushteve të favorshme ndërkombëtare në fillimin e viteve '90 (pas rënies së Murit të Berlinit, shpërbërjes së ish BS dhe shëmbjes së komunizmit si ideologji) çoi vende si Polonia, Republika Çeke apo Sllovenia në një mënyrë relativisht të shpejtë drejt një regjimi demokratik të konsoliduar dhe mirë-funksionues, dhe nuk çoi në të njëjtin produkt regjimi vende të tilla si Shqipëria, Maqedonia, Serbia apo Rusia, edhe pse tranzicioni i regjimit të këtyre vendeve nisi pothuajse në të njëjtën kohë me ato të vendeve të lartpërmendura. Pra, variabli i kushteve të favorshme ndërkombëtare nuk mund të shpjegojë se përse produktet e regjimit janë të ndryshme, në vende të ndryshme ku përmbysja e regjimit jodemokratik dhe nisja e tranzicionit demokratik kishte ndodhur pothuajse në të njëjtën periudhë kohe. Po kështu, edhe variabli i rolit apo sjelljes së aktorëve politikë ka fuqi të kufizuar shpjeguese në mekanizmin shkakësor të demokracisë dhe nuk mund të kuptohet jashtë kontekstit të kushteve dhe faktorëve strukturorë dhe socialë të një shoqërie.

Këtu, vijmë edhe tek kritika e supozimit të pestë të qasjes së tranzitologjisë, atij disi më “entuziastit” të kësaj qasje sipas të cilit – kushtet strukturore dhe sociale të një vendi nuk përbëjnë faktorë të rëndësishëm në formësimin e produktit të suksesshëm demokratik të një vendi - duke theksuar kështu autonominë e faktorëve politikë përballë autonomisë së strukturave sociale. Përkundrajt këtij supozimi të qasjes së tranzitologjisë, këtu argumentohet se kushtet e veçanta strukturore dhe sociale të një vendi modelojnë në mënyrë të qënësishme produktin e regjimit të tij demokratik. Edhe vetë vendimet, veprimet e aktorëve politikë apo strategjitë që ato përdorin në momentet e transformimit dhe të tranzicionit të regjimit politik nuk mund të kuptohen jashtë kontekstit të faktorëve gjërë socialë ku ata veprojnë. Siç edhe Inglehart dhe Welzel kanë theksuar, “është e vërtetë që sjellja e elitës është gjithmonë faktori më i afërt në sjelljen e ndryshimit të regjimit, por kjo nuk jep njohuri lidhur me forcat më të gjëra sociale që nxitën elitat të veprojnë ashtu siç ato veproun” (Inglehart & Welzel, 1997: 218). Faktorë strukturorë dhe socialë të një vendi të tilla si - ekzistenca e një shteti efektiv, e një shoqërie civile

të gjallë dhe të dendur, dhe theksimit në rritje të vlerave të vetë-shprehjes ndër masat e anëtarëve të një shoqërie që garantojnë presionin e nevojshëm për mosdevijimin nga rruga demokratike – për nga ekzistenca dhe karakteri i tyre ndikojnë zgjedhjet dhe veprimet e aktorëve politike, përmbajtjen ose jo nga ana e tyre ndaj rregullave të lojës, si dhe kushtëzojnë edhe vetë mënyrën e funksionimit të institucioneve. Kjo shpjegon, psh., se përse në një rast zgjedhjet bëhen të rëndësishme për shfaqjen e demokracive të reja, dhe në të tjera ato (zgjedhjet) përdoren nga oligarkia e re si një mekanizëm për vetë-prezervimin e tyre (Melville, 1999: 171) pafund në pushtet. Të keshë liderë demokratë të tillë si Havel, Landsbergis, Goncz etj., patjetër që e ndihmon apo e lehtëson procesin drejt vendosjes së demokracisë, por perspektiva e vendosjes së demokracive të suksesshme dhe mirë-funksionuese në Republikën Çeke, Lituani dhe Hungari pas viteve '90 (ku këto liderë në fjalë, ishin në pushtet), nuk mund të kuptohet thjesht si pasojë e rolit që ata luajtën. Argumenti i qasjes së tranzitologjisë do të ishte fare i dobët nëse shpjegimi nga ana i saj i produkteve të ndryshme të regjimit në vende të ndryshme (pra, pse demokratizimi është i suksesshëm në disa vende dhe në tjera shkon keq apo funksionon me probleme) bëhet nëpërmjet supozimeve të tilla se, lidërshipi ishte i duhur në Çeki, Lituani, Hungari apo Slloveni, dhe jo i duhur në Shqipëri, Maqedoni, Rusi apo vende të tjera që ende në ditët e sotme klasifikohen si regjime hibride apo si demokraci (keqfunksionuese) apo si jokonsolidime të zgjatura. Dështimi kryesor i qasjes së tranzitologjisë - dhe prej këtui edhe ngulmimi i disa autorëve për ta braktisur atë si një paradigmë në shpjegimin e demokratizimit pasi “ajo ishte një produkt i një kohe të caktuar, kulmi i valës së tretë të demokratizimit, që tashmë kishte kaluar” (Carothers, 2002; 20) – vjen pikërisht si pasojë e neglizhimit nga ana e saj e faktorëve strukturorë dhe socialë që ndikojnë proceset e demokratizimit. Aparati konceptual i kësaj qasjeje dështon të kapë apo të ekzaminojë pengesat e thella strukturore dhe sociale që mund të hasë demokratizimi në vende të ndryshme në periudha më afat-mesme apo afat-gjata pas rrëzimit të regjimeve diktatoriale, dhe si i tillë ai ka rezultuar i paafët të shpjegojë se përse produktet e ndryshimit të regjimit të vendeve që u përfshiin në valën e tretë variojnë së tepërmi midis tyre – pra, se përse demokracia arriti të konsolidohej në disa vende dhe në të tjera jo.

Kapitulli III: Kapitulli Metodologjik

3.1 Teoria dhe Metodologjia: Dualiteti i Shpjegimeve Strukturaliste dhe Vullnetariste në Studimin e Demokratizimit

Një paraqitje e shkurtër e dallimeve teorike dhe metodologjike midis qasjeve strukturaliste dhe atyre vullnetariste në shpjegimin e proceseve të demokratizimit do të ndërmerret këtu. Siç mund ta kemi vërejtur edhe më lart (Kapitulli II) në shpjegimin që i bëmë qasjeve të ndryshme mbi demokratizimin, shpjegimet “strukturaliste” dhe “vullnetariste” ndryshojnë së tepërmi midis tyre qoftë për nga roli i ndryshëm potencial shkakësor që ato i atribuojnë strukturave sociale apo atij të agjentit human si variabla në përcaktimin e produktit (transformimit të regjimit), qoftë nga pikëpamja metodologjike. Pra, fokusi i tyre është mbi objekte të ndryshme shpjegimi, ndaj edhe kriteret e komponentëve të tyre metodologjikë duhen dalluar. Diferencat midis qasjeve strukturore dhe atyre vullnetariste mund të qartësohen duke i dalluar këto qasje sipas katër kriterëve: në *variablat primarë shpjegues të tyre*, në *fokusin kohor*, në *përdorimin e krahasimit* dhe në *nivelet e ndryshme të analizës* që ato përdorin (Mahoney & Snyder, 1999: 7-8). Paraqitja e debatit dhe dallimeve midis shpjegimeve strukturaliste dhe atyre vullnetariste këtu, do të behet me synimin e marrjes së vendimeve metodologjike për synimet e këtij punimi: ofrimi i një kuadri teorik për shpjegimin e suksesit ose jo të demokratizimeve të vendeve që u përfshinë në valën e tretë (në periudhën që kemi caktuar midis viteve 1974-2005). Për ta risjellë edhe një herë në vëmendje, pyetja kërkimore kryesore e këtij punimi është: *cilat janë kushtet dhe faktorët që e kushtëzojnë një demokratizim të jetë i suksesshëm?*

1. Së pari, dallimi kryesor midis shpjegimeve strukturaliste dhe vullnetariste ka të bëjë me konceptimin e tyre të ndryshëm të rolit të agjentit human: masa në të cilën veprimi njerëzor (zgjedhjet e aktorëve politikë) shihen si autonome prej strukturave dhe marrëdhënieve sociale, apo si një pasojë e tyre. “Qasjet vullnetariste i conceptualizojnë strukturat si kufizues të jashtëm, të cilat mund t’i hasin ose mund të mos i hasin kur ato ndjekin qëllimet e tyre. Qasjet

strukturaliste, nga ana tjetër, i konceptojnë strukturat si të kudondodhura, marrëdhënie “gjeneruese” që përcaktojnë identitetet dhe interesat e aktorëve” (Mahoney & Snyder, 1999: 5). Prej këtui, qasjet vullnetariste e konceptojnë rolin e agjentit human si të “nënsocializuar” prej strukturave sociale, si një variabël që mund të shpjegohet apo të veprojë jashtë ndikimit të tyre. Në qasjet vullnetariste, veprimi njerëzor kuptohet si një forcë jashtë nga dhe e shkëputur nga marrëdhëniet sociale “objektive” (Mahoney & Snyder, 1999: 5). Nëse do të merrnim shembuj tipik të shpjegimeve vullnetariste të transformimit të regjimit, mund të citonim O’Donnell, Schmitter dhe Di Palma, disa prej autorëve kryesorë të qasjes së tranzitologjisë. Sipas O’Donnell dhe Schmitter, për të shpjeguar tranzicionet drejt demokracisë nuk mund të “mbështetemi në kategori relativisht të qëndrueshme ekonomike, sociale, kulturore për të identifikuar, analizuar dhe vlerësuar identitetet dhe strategjitë e atyre që mbrojnë status quo-në (regjimin e vjetër autoritar) dhe atyre që përpiqen ta transformojnë atë...” (O’Donnell, 1986: 4); ndërsa Di Palma, në po të njëjtën linjë, vëren se “nuk janë kushtet strukturore, por zgjedhjet e aktorëve njerëzore ato që arrijnë konsolidimin demokratik” duke e vënë theksin kështu, tek zgjedhjet e aktorëve politikë, marrëveshjet midis elitave në “gdhëndjen e demokracisë”, dhe duke e injoruar rolin e faktorëve strukturalorë (Cituar në Kitschelt, 1992: 1032). Kështu pra, qasjet vullnetariste e vënë theksin në ndërveprimin e qëllimtë dhe vlerësimet subjektive të aktorëve si variabla primare në shpjegimin e transformimit të regjimit. Ato bazohen mbi supozimin se gjatë tranzicioneve të regjimit, aktorët janë të çrrënjësuar nga pikëpamja sociale në kuptimin që ato nuk hasin praktikisht asnjë pengesë strukturore, duke injoruar në këtë mënyrë masën në të cilën “e mundshmeja” (një regjim demokratik në rastin tonë) është e kushtëzuar nga strukturat sociale (Mahoney & Snyder, 1999: 4 dhe 8). Në qasjet vullnetariste, faktorët strukturalorë shihen thjesht si pengesa të jashtme, të çlirëta në impaktin e tyre, dhe të cilat nuk ndikojnë në mënyrë vendimtare arrijtjen e synimeve apo interesave autonome nga ana e aktorëve.

Në kontrast me qasjet vullnetariste, qasjet strukturaliste nga ana e tyre i shohin identitetet dhe interesat e aktorëve si të përcaktura nga strukturat dhe nga marrëdhëniet sociale, duke pasur kështu një konceptim të “mbisocializuar” të rolit të agjentit human prej strukturave sociale. Qasjet strukturaliste e shohin veprimin njerëzor si të gjeneruar (apo prodhuar) prej marrëdhënieve sociale objektive, kushteve strukturore që ndodhen, të cilat ndikojnë interesat e aktorëve dhe përcaktojnë sjelljen e tyre. Siç edhe Mahoney dhe Snyder theksojnë, “qasjet strukturore mbështeten pikërisht mbi kushtet objektive si variabla kryesorë shpjegues. Ky

prioritizim i kushteve objektive rrjedh nga supozimi se aktorët (sjellja e tyre) përcaktohet nga marrëdhëniet sociale...” (Mahoney & Snyder, 1999: 8). Në këtë perspektivë, janë strukturat (kushtet objektive që ndodhen në një mjedis të caktuar) ato që kanë impakt shkakësor mbi sjelljen e aktorëve politikë, duke drejtuar apo limituar kështu edhe sjelljen e tyre. Kështu psh., nëse do të merrnim një shembull të një shpjegimi strukturalist të transformimit të regjimit, sjellja, identitetet apo interesat e aktorëve politikë nuk do të merreshin si variabla primare shpjegues për ndryshimin e regjimit, por përkundrazi theksi do të vihej tek forcat strukturore apo marrëdhëniet sociale që i nxisin elitat të veprojnë në mënyra të caktuara. Psh. tek Huntington, Inglehart dhe Welzel mund ta gjejmë një shpjegim të tillë kur thonë se: “është e vërtetë që sjellja e elitës është gjithmonë faktori më i afërt në sjelljen e ndryshimit të regjimit, por kjo nuk na jep njohuri lidhur me forcat më të gjëra sociale që i nxitën elitat të veprojnë siç edhe ato bëjnë”... janë preferencat e masave apo impakti i kulturës së masave (vlerat e vetë-shprehjes) pro demokracisë ato që influencojnë sjelljen e elitës në favor të vendosjes së këtij regjimi (Cituar në Inglehart & Welzel, 1997: 218). Kështu pra, sjellja e aktorëve shihet si e gjeneruar prej strukturave apo marrëdhënieve sociale që ekzistojnë në një mjedis të caktuar, dhe produkti i transformimit të regjimit i modeluar prej këtyre faktorëve strukturorë.

Në bazë të këtij dallimi të parë midis shpjegimeve strukturaliste dhe atyre vullnetariste mbi rolin që ato i atribuojnë faktorëve të ndryshëm si variabla primare shpjegues, vijmë edhe tek vendimi i parë metodologjik për synimet e këtij punimi. Kuadri teorik që ky punim synon të ofrojë (në Kapitullin IV) për shpjegimin e proceseve të demokratizimit të vendeve që u përfshinë në të ashtuquajturën vala e tretë, mbështetet mbi faktorë strukturorë si variabla primare shpjegues të proceseve të demokratizimit në mjediset e tyre. Këtu do të argumentohet se, faktorët që modelojnë/kushtëzojnë perspektivat e konsolidimit demokratik në vende të ndryshme të valës së tretë varen nga kushtet strukturore të brendshme të tyre: përkatësisht nga ekzistenca e një *shteti efektiv*, e një *shoqërie civile të gjallë dhe të dendur*, dhe niveleve të larta të theksimit të *vlerave të vetë-shprehjes* ndër anëtarët e shoqërisë. Këto janë edhe tri variablat e pavarur mbi të cilat do të ndërtohet kuadri teorik i këtij punimi, për të shpjeguar se përse demokratizimi i regjimit ka rezultuar të jetë i suksesshëm në disa raste të vendeve (si Spanja, Polonia, Republika Çeke, Sllovenia etj.), të cilat kanë arritur ta konsolidojnë dhe të kenë një demokraci mirë-funksionuese në mjediset e tyre, dhe në raste të vendeve të tjera ku demokratizimi ka rezultuar jo i suksesshëm, problematik, sipërfaqësor, i tejzgjatur, dhe me regjimet politike të tyre që shpesh

kanë marrë devijacione të ndryshme përkundrejt shtegut të demokracisë liberale. Tri variablat mbi të cilën do të ndërtohet kuadri teorik i këtij punimi për shpjegimin e demokratizimit, përkatësisht ekzistenca e shtetit efektiv, e një shoqërie civile të gjallë dhe të dendur, dhe ekzistencës së vlerave të vetë-shprehjes në një shoqëri të caktuar, janë dukuri strukturore brenda një vendi pasi përbehen nga kushte objektive apo marrëdhënie sociale të cilat ndodhen aty, nuk ndryshohen nga vullneti i disa individëve brenda një nate apo një kohe relativisht të shkurtër, por përkundrazi janë dukuri apo procese që duan periudha relativisht të gjata kohe të zhvillohen.

2. Këtu vijmë edhe tek dallimi i dytë midis shpjegimeve strukturaliste dhe atyre vullnetariste në shpjegimin e transformimit të regjimit: atij të *fokusit kohor*. Qasjet strukturore theksojnë shkaqet afat-gjata, të largëta në kohë. Ky fokus kohor në terma afat-gjatë rrjedh nga supozimi se agjenti human (veprimi njerëzor) gjenerohet nga marrëdhëniet sociale para-ekzistuese (Mahoney & Snyder, 1999: 8). Prej këtui, shpjegimet strukturaliste të tranzicioneve të regjimit dhe të konsolidimit të demokracive në mjedise të ndryshme, mbështeten në shkakësinë e faktorëve strukturalorë të largëta në kohë të cilat i paraprijnë, sipas tyre, aktorëve që ndërmarrin transformimin dhe ndikojnë/formësojnë sjelljen e tyre. Ndërsa qasjet vullnetariste nga ana e tyre, në kontrast, fokusohen në shkaqet afat-shkurtra, të afërta në kohë. Ky fokus afat-shkurtër në kohë i qasjeve vullnetariste rrjedh nga supozimi se marrëdhëniet sociale para-ekzistuese nuk e shpjegojnë sjelljen e aktorëve (Mahoney & Snyder, 1999: 8). Në këndvështrimin e shpjegimeve vullnetariste, sjelljet që aktorët politikë bëjnë nuk ndikohet prej shkakësive strukturalore apo marrëdhënieve sociale ekzistuese, por theksi vendoset tek proceset afat-shkurtëra në kohë si psh. ndërveprimi strategjik midis tyre, paktet, marrëveshjet që ato bëjnë për “gdhëndjen” e demokracisë etj. Kështu psh., nëse do të merrnim shembullin e një shpjegimi vullnetarist të transformimit të regjimit nga O’Donnell dhe Schmitter, ato shprehen se: “ato ndërhyrje [strukturalore] janë më të lirshme dhe impakti i tyre më i papërcaktuar... Nga kjo perspektivë, tranzicionet e regjimit janë kohë të veçanta ku impakti shkakësor i faktorëve strukturalorë është përkohësisht i çlirët” (O’Donnell & Schmitter, 1986: 5; Mahoney & Snyder, 1999: 6).

Përpara se të vendosnim (vendimi i dytë metodologjik këtu) theksin kohor të shkakësisë së variablave strukturalorë tek të cilët ky punim bazohet për shpjegimin e demokratizimit, një sqarim lidhur me variablin e varur duhet bërë. Në konceptimin që i kemi bërë procesit të demokratizimit

duke e përshkruar atë si një proces prej tri fazash (fazën e hapjes dhe më pas thyen me regjimin e vjetër; fazën e dytë, ajo e tranzicionit drejt një qeverisje të zgjedhur demokratike, dhe më pas në fazën e fundit ka të bëjë me atë të institucionalizimit dhe konsolidimit të regjimit demokratik¹⁴), kemi thënë se fokusi i analizës dhe shpjegimi i variablit të varur të këtij punimi ka të bëjë me fazën e fundit të përmendur këtu. Pra, me shpjegimin e suksesit ose jo në arritjen e konsolidimit të regjimit demokratik në vendet që u përfshinë nga një tranzicion regjimi gjatë periudhës së valës së tretë. Ky dallim konceptual midis fazave të ndryshme të procesit të demokratizimit është i rëndësishëm të bëhet, pasi siç edhe e kemi përmendur më lart në këtë punim, faktorët që mund të jenë nxitës për nisjen e një tranzicioni apo vendosjen e një qeverie demokratike në një vend (faza e dytë), mund të mos jenë të njëjta me kushtet dhe faktorët që kushtëzojnë edhe konsolidimin e regjimit demokratik (faza e tretë). Këtu vijmë edhe tek dallimi në fokusin kohor midis shpjegimeve strukturaliste dhe atyre vullnetariste. Shpjegimet vullnetariste, duke qënë se fokusin në shkaqet afat-shkurtra në kohë dhe faktorët vullnetaristë, janë më të përshtatshme për shpjegimin e kohës së rrëzimit të regjimeve diktatoriale apo të ritmeve të nisjes së tranzicioneve demokratike, por dështojnë në shpjegimin apo parashikimin e konsolidimit të regjimeve demokratike. Qasjet strukturaliste nga ana e tyre kanë pak për të thënë mbi ritmin apo kohën e nisjes së tranzicioneve demokratike (Kitschelt, 1992: 1029), por janë më të afta të shpjegojnë perspektivat e konsolidimit demokratik të regjimeve duke qënë se mbështeten te theksi i ndikimit të faktorëve apo shkaqeve afat-gjata në kohë. Kjo është edhe arsyeja se përse në literaturën e demokratizimit, qasjet strukturaliste shpesh përshkruhen si fataliste në shpjegimet e tyre, ndërsa qasjet vullnetariste si të karakterizuara nga optimizmi naiv në shpjegimin e produktit të demokratizimit (Mahoney & Snyder, 1999: 26).

Kuadri teorik i këtij punimi do të mbështetet mbi faktorë strukturorë për shpjegimin e suksesit ose jo në arritjen e konsolidimit demokratik të një regjimi. Ato që kemi përmendur deri më tani si variablat e pavarur të këtij punimi (ekzistenca e një shteti efektiv, e një shoqërie civile të gjallë dhe të dendur, dhe theksimi i vlerave të vetë-shprehjes në një shoqëri të caktuar), përbëjnë variabla strukturorë shpjegues. Ekzistenca apo ndryshimi i këtyre faktorëve apo kushteve objektive (po të shpreheshim me gjuhë strukturaliste) në një shoqëri të caktuar kërkon periudha relativisht të gjata kohe, ndaj edhe efekti shkakësor i tyre në kushtëzimin e produktit të

¹⁴ Shih në faqet 15-16 të këtij punimi.

demokratizimit merret në terma afat-gjatë. Efekti strukturor i ndikimit të tri variablave të pavarur të këtij punimi, merret si kushtëzues (probabilistik) për arritjen e suksesit të konsolidimit të një regjimit demokratik. Kjo do të thotë se, në rast se këto faktorë nuk ekzistojnë në kushtet e duhura apo nuk ndryshojnë në vendet që kryen tranzicione regjimi gjatë periudhës së valës së tretë, atëherë kjo kushtëzon apo zvogëlon edhe shanset për arritjen e konsolidimit të demokracisë (apo të një demokratizimi të sukseshëm) në mjediset e tyre. Prandaj, edhe fokusi kohor i shkakësisë së variablave të këtij punimi, ashtu si në shpjegimet strukturaliste, vihet tek ndikimet relativisht afat-gjata në kohë të kushteve objektive apo marrëdhënieve sociale që ekzistojnë në një shoqëri në formësimin e produktit të një regjimi demokratik.

3. Dallimi i tretë midis qasjeve strukturore dhe atyre vullnetariste në shpjegimin e transformimit të regjimit ka të bëjë me *përdorimin e krahasimit*. “Ndërtimi i teorisë në shkencat sociale përfshin një tension midis kërkimit të përgjithësimeve shkakësore midis shumë rasteve dhe kapjes së tipareve dalluese të secilit rast. Ky tension ka ushqyer së tepërmi debatin mbi meritat e analizave idiografike, të cilat janë sensitive për veçantinë e rasteve, si të kundërta me analizat nomotetike, të cilat zhvillojnë përgjithësime për shumë apo të gjitha rastet e një fenomeni” (Mahoney & Snyder, 1999: 8-9). Siç edhe Mahoney dhe Snyder e kanë bërë dallimin, qasjet vullnetariste nga ana e tyre kanë një afinitet me metodën krahasuese idiografike. Ky afinitet i ka rrënjët në konceptimin e transformimit të regjimit si ngjarje kontingjente, të “nënpërcaktuara” për të cilat perceptimet subjektive të aktorëve janë shpjegimi kryesor (Mahoney & Snyder, 1999: 9). Qasjet vullnetariste e vënë theksin shpjegues tek veçantia e rasteve në shpjegimin e transformimit të regjimit, tek kontingjenca e ngjarjeve që ndodhin, çka i bënë ato më pak të prirura të bëjnë përgjithësime kur përdorin krahasimin midis rasteve. Ndërsa “qasjet strukturore, në kontrast, kanë afinitet me metodën krahasuese nomotetike. Strukturat sociale, ndryshe nga agjentët e nënsocializuar, janë impersonale, jokontingjente, dhe kanë veti shkakësore që janë relativisht uniforme në kohë dhe hapësirë” (Mahoney & Snyder, 1999: 9). Impersonaliteti dhe jokontingjenca e strukturave sociale i orienton qasjet strukturore drejt zhvillimit të përgjithësimeve shkakësore të cilat shpjegojnë, psh., se përse vendet që kanë tipare strukturore të ngjashme të përjetojnë produkte të transformimit regjimit (demokratizim) të ngjashëm midis tyre

(Mahoney & Snyder, 1999: 9). Kjo pra, i bën qasjet strukturore të jenë më të prirura të japin përgjithësime të shpjegimeve të tyre, kur ato krahasojnë rastet midis tyre.

Kuadri teorik i këtij punimi, duke qënë se mbështetet mbi faktorë strukturore (të karakterizuara nga impersonaliteti dhe jokontingjenca) në shpjegimin e suksesit ose jo të konsolidimit të regjimeve demokratike të vendeve, ka afinitet më tepër me metodën krahasuese nomotetike. Ajo do të mbështetet tek vetitë strukturore të vendeve (përkatësisht, ekzistenca ose jo e një shteti efektiv, e një shoqërie civile të gjallë dhe të dendur dhe ekzistencës së vlerave të vetë-shprehjes) për të shpjeguar produktin e demokratizimit të tyre, dhe si e tillë ajo është e prirur të bëjë përgjithësime. Megjithatë, një kornizë e tillë konceptuale e ngritur mbi këto faktorë apo dukuri strukturore, na jep mundësinë të kuptojmë edhe kushtet e veçanta në të cilan ndodhen vendet. Mund të thuhet se, përgjithësimet që ajo jep nuk e shmangin kuptimin e kushteve të veçanta të vendeve të ndryshme (thellësinë e kuptimit të rasteve), por se favorizon shkakësinë e tri faktorëve strukturore si variabla kryesorë shpjegues për produktin e një demokratizimi të suksesshëm.

4. Këtu vijmë edhe tek dallimi i katërt midis qasjeve strukturore dhe atyre vullnetariste në shpjegimin e faktorëve shkakësorë të transformimit të regjimit: ai në *nivelin e analizës*. Ky është një problem që haset pothuajse gjithmonë nga studiuesit e demokratizimit kur ato vlerësojnë rëndësinë e faktorëve e tyre shpjegues në nivele të ndryshme të analizës. Siç edhe Mahoney dhe Snyder e bëjnë ndarjen, “në studimin e transformimit të regjimit, konceptime themelore të ndryshme të agjentit dhe strukturës kontribuojnë në prioritizimin e faktorëve shkakësorë në nivele të ndryshme të analizës. Qasjet strukturore theksojnë variablat në nivel makro. Qasjet vullnetariste, në kontrast, theksojnë variablat në nivel mikro” (Mahoney & Snyder, 1999: 9). Në studimin e transformimit të regjimit dhe të demokratizimit, pesë nivele të ndryshme analize mund të thuhet se përdoren më zakonisht. Këto konsistojnë në nivele analize: *makro-strukturore* (variablat që veprojnë në nivel sistemik ndërkombëtar apo kombëtar si psh. pozicionin në sistemin botëror apo kultura kombëtare e një vendi); *strukturor të brendshëm* (si psh. grupet sociale apo klasat të përcaktuara nga faktorë të tillë si pozita socio-ekonomike); *institucionale* (që përfshin organizimin e brendshëm formal si dhe rregullat dhe procedurat e tyre me variabla të tillë si rregullat kushtetuese, sistemet partiake, partitë politike etj.); si dhe dy nivelet e fundit të

analizës që përfshijnë *grupet sociale* (që përfshin grupet e përcaktuara subjektivisht, si lëvizjet sociale, fraksionet ideologjike etj.); dhe nivelin e *leadershipit* (rolin specifik të liderëve politikë të një vendi) (Mahoney & Snyder, 1999: 9-10).

Ato që kemi përmendur si faktorët strukturorë (variablat e pavarur të këtij punimi) mbi të cilat do të shpjegohet suksesi ose jo i demokratizimit, janë variabla që veprojnë në nivel analize *makro-strukturore të brendshme*. Fuqia shpjeguese e variablave të tillë si, ekzistenca ose jo e një shteti efektiv, e një shoqërie civile të gjallë dhe të dendur dhe theksimit së vlerave të vetë-shprehjes ndër anëtarët e një shoqërie (pra, e një sindrome të një kulture civike brenda anëtarëve të një shoqërie në nivel makro), qëndron në nivel strukturor brenda një shteti, duke e mohuar kështu rolin autonom shkakësor të faktorëve në nivele të tjera analize. Kjo do të thotë se roli i faktorëve apo variablave të tjerë, që veprojnë në nivele të tjera analize, nuk shihet si vendimtar këtu për kushtëzimin e produktit të një demokracie të konsoliduar. Në përputhje me premisat konceptuale të një qasjeje strukturaliste, kuadri teorik i këtij punimi do të mbështetet mbi variabla që veprojnë në nivel makro-strukturor të brendshëm, për të shpjeguar suksesin ose jo në arritjen e një demokracie të konsoliduar.

3.2 Qasja Metodologjike dhe Metodat

Qasja metodologjike e këtij studimi mund të cilësohet si *post-pozitiviste*. Kjo do të thotë që në terma të pozicionimit ontologjik, aplikohet qasja e realizmit kritik, sipas të cilit realiteti social ekziston në mënyrë objektive, por njohja e tij nuk është lehtësisht e arritshme. Kjo është arsyeja pse në këtë studim variablat kryesorë të përdorur janë ndarë (më poshtë këtu, në nënkapitullin vijues 3.3) në dimensione, pasi vetëm për këto dimensione mund të formulohen indikatorë, dhe jo për vetë variablin të marrë si tërësi. Në terma epistemologjikë, post-pozitivizmi nënkupton që dija për objektin e studimit influencohet nga studiuesi. Kjo gjë shprehet edhe prej kufizimeve, që përmban ky studim. Kështu, të dhënat e përdorura në këtë punim mund të cilësohen si dytësore, në kuptimin që ato janë mbledhur dhe përdorur më parë nga studiues të tjerë, për qëllime të tjera, me metoda të tjera dhe në kontekste të tjera. Kjo nuk i bën të pavlefshme të dhënat e studimit, por e detyron studimin të evitojë formulimin (pozitivist) të ligjeve natyrore, ose thënë ndryshe,

shkakësore. Në këto kushte, ajo çka një studim i tillë mund të arrijë është formulimi i ligjeve probabilistike (pra, kushtëzuese). Pra, efekti strukturor i ndikimit të tri variablave të pavarur të këtij punimi merret si kushtëzues (probabilistik) për arritjen e suksesit të konsolidimit të një regjimit demokratik. Kjo do të thotë se, në rast se këto faktorë nuk ekzistojnë në kushtet e duhura apo nuk ndryshojnë në vendet që kryen tranzicione regjimi gjatë periudhës së valës së tretë, atëherë kjo kushtëzon apo zvogëlon edhe shanset për arritjen e konsolidimit të demokracisë së tyre.

Teoria e propozuar në këtë punim nisat nga premisat e dy teorive që operojnë brenda perspektivës strukturaliste: teoria moderniste dhe qasja e sociologjisë historike. Teoria e zhvilluar në punim merr në konsideratë variablat kulturorë të teorisë moderniste, por përjashton ndikimin e variablave të tjerë (ato ekonomike, sociale, arsimore etj.), ndërkohë që nga ana tjetër merr në konsideratë variablat e shtetit dhe të shoqërisë civile, por duke i rikonceptuar dhe ridimensionuar ato; pra, duke u fokusuar te dimensionet e tjera të shtetit dhe të shoqërisë civile. Ky projekt i ndërtimit të teorisë që ka për synim punimi, është i lidhur ngushtë me metodologjinë post-pozitiviste që e orienton atë. Kështu, koncepti i strukturës, i cili është një koncept shumë i rëndësishëm i punimit (faktorët strukturorë – shteti, shoqëria civile dhe vlerat e vetë-shprehjes – pra, variablat e pavarur), nuk merret si një entitet me fuqi përcaktuese, as si një entitet statik, por si kushtëzues dhe dinamik. Në këtë punim, dimensionet e variablave të pavarur nuk integrohen me njëri-tjetrin, pasi kështu i jepet mundësi teorizimit dhe investigimit të ndikimit të secilit prej komponentëve në variablin e varur. Në këtë mënyrë, mund të thuhet se teoria këtu fiton më shumë kompleksitet dhe ndjeshmëri më të madhe empirike. Kjo teori ndërtohet në bazë të analizës cilësore dhe sasore të të dhënave, në funksion të shpjegimit të faktorëve që e kushtëzojnë produktin e një demokratizimi të suksesshëm.

Metodat e përdorura në këtë punim për mbledhjen dhe analizën e të dhënave janë:

(a) Analiza strukturore – pra, ekzaminimi i dimensioneve të ndryshme ose i elementeve strukturore që përbëjnë një faktor (variabël), për të zbuluar ndërlidhjet dhe rëndësinë relative të tyre në konstituimin e faktorit dhe në shpjegimin e demokratizimit. Në këtë punim, analiza

strukture është përdorur për të analizuar dimensionet e shtetit, të shoqërisë civile dhe të vlerave të vetë-shprehjes. Dimensionet e këtyre variablave dhe indikatorët përkatës të tyre shtjellohen më hollësisht në pikën 3.3 të këtij punimi.

(b) Rasti studimor – një fenomen ose ngjarje, e zgjedhur, e konceptualizuar dhe analizuar empirikisht si manifestim i një klase më të gjerë fenomenesh ose ngjarjesh (Della Porta & Keating, 2008: 226). Por, në lidhje me këtë përkufizim duhet theksuar së pari se, “rasti studimor nuk është thjesht një njësi analize ose një vëzhgim, i kuptuar si një lloj e dhëne. Ai nuk është një kategori të dhënash, por një kategori teorike” (Della Porta & Keating, 2008: 226). Së dyti, “rasti nuk kufizohet në hapësirë në mënyrë a priori. Kufizimi i rastit, në hapësirë ose jo, është produkt i konceptualizimit teorik të përdorur nga studiuesi” (Della Porta & Keating, 2008: 227). Megjithatë, përdorimi i metodës së rastit studimor në këtë punim nuk përkon me funksionin përshkrues (konfigurativ-ideografik), as me funksionin interpretues (konfigurativ i disiplinuar), as me funksionin e gjenerimit të hipotezave (heuristik). Rasti studimor në këtë punim do të përdoret për vlerësimin e teorisë që do të ndërtohet. Rastet studimore që do të merren në këtë punim janë rastet e demokratizimit të Spanjës, Polonisë, Rusisë dhe Shqipërisë. Këto raste janë përzgjedhur për arsye specifike që do të trajtohen në kapitullin V të këtij punimi.

(c) Analiza krahasuese. Në këtë punim do të krahasohen rastet studimore të marra në shqyrtim. Ajo çka i bashkon këto raste studimore dhe mundëson krahasimin midis tyre, pavarësisht dallimeve të ndryshme, është prania e tri variablave të pavarur në procesin e demokratizimit të këtyre vendeve. Pra, analiza krahasuese që do të ndërmerret në këtë studim informohet nga studimi i rasteve specifike të demokratizimit dhe nga prania e faktorëve strukturorë brenda tyre, për të shpjeguar suksesin ose jo në arritjen e një demokracie të konsoliduar.

(d) Ilustrimi historik. Përveç rasteve studimore dhe analizës krahasuese të tyre, në këtë punim përdoret edhe informacioni historik për të ilustruar dhe për t'i dhënë forcë argumenteve të ndryshëm. Këto informacione historike janë përzgjedhur nga literatura e studimeve relevante e autorëve të ndryshëm, që kanë kontribuar brenda fushës së demokratizimit.

3.3 Variablat e Pavarur dhe Kufizimet e Studimit

Siç e kemi vënë në dukje deri më tani, projekti ndërtimit të teorisë së këtij studimi mbështetet mbi tri faktorë (variabla të pavarur), për shpjegimin e suksesit ose jo në arritjen e një demokracie të konsoliduar, në vendet që u përfshinë në një tranzicion nga një regjim i mëparshëm autoritar në periudhën midis viteve 1974-2005. Këto tri variabla kanë të bëjnë përkatësisht me ekzistencën e një shteti efektiv, e një shoqërie civile të gjallë dhe të dendur, dhe e një kulture civike të pasqyruar nëpërmjet vlerave të vetë-shprehjes ndër anër anëtarët e një shoqërie. Siç edhe mund të dallohet, këtyre variablave që ne i kemi cilësuar si faktorë strukturorë (shteti, shoqëria civile, kultura civike) u kemi dhënë vlera empirike në terma cilësorë. Pra, në këtë studim këto faktorëve strukturorë i kemi shndërruar në variabla duke i dhënë vlera cilësore të tilla si: shtet efektiv, shoqëri civile e gjallë dhe e dendur, dhe një kulture civike që pasqyohet nëpërmjet sindromës së vlerave të vetë-shprehjes. Në këtë mënyrë, kuadri teorik që ngrihet në këtë punim është një studim cilësor që mbështetet mbi një model korrelacioni që ndërtohet mbi këto tri variabla strukturorë, për të shpjeguar produktin e një demokratizimi të suksesshëm (suksesi në arritjen e konsolidimit të regjimit demokratik). Si i tillë, kuadri teorik i këtij punimi vuan nga disa kufizime që mund të thuhet se i karakterizojnë në përgjithësi studimet që përdorin metoda cilësore.

Një nga këto kufizime të studimeve cilësore në analizën apo në shpjegimin e produktit të demokratizimit, e përmendin edhe Mahoney dhe Snyder. Sipas tyre, në kontrast me analizat korrelacionale kuantitative të cilat mbështeten mbi metoda statistikore (në veçanti, në analizat e regresionit) për të gjetur faktorët shkakësorë dominant dhe kështu të arrijë edhe kursyeshmërinë, studimet cilësore të ndryshimit të regjimit nga ana e tyre që mbështeten mbi një model korrelacional shkakësor, i mungon një metodë për të gjykuar ndërmjet variablave (të pavarur) të shumëfishtë që bashkëvariojnë me produktin e regjimit (Mahoney & Snyder, 1999: 23). Pra në një farë mënyre, në studimet cilësore (si i tillë, edhe ky studim) ne do ta kishim shumë të vështirë, në mos të pamundur të specifikonim apo gjykonim peshën specifike të secilit variabël të pavarur, apo të përcaktonim se cili prej tyre është më shumë i rëndësishëm dhe cili më pak, në shpjegimin e produktit të regjimit (arritjen e konsolidimit të regjimit demokratik në rastin tonë). Në këtë punim, të tri prej faktorëve strukturorë që i kemi marrë si marrë si variabla të pavarur të

këtij studimi, u jepet e njëjta peshë apo e njëjtë rëndësi në kushtëzimin për arritjen e suksesit të konsolidimit të regjimit demokratik.

Në një farë mënyre, këtë kufizim që studimet cilësore kanë në përgjithësi, e shpreh edhe Rueschemeyer kur vëren se, kornizat teorike që kërkojnë të mbledhin së bashku faktorët shkakësorë dhe strukturorë për të qartësuar apo shpjeguar problemet (fenomenet) e caktuara, nuk janë të aftë të specifikojnë (saktësisht) ndërmarrëdhëniet e tyre, ashtu si edhe kushtet dhe pragjet e efekteve të tyre për të lejuar për shpjegime apo parashikime (Rueshemeyer, 2010: 4). Pra, ne nuk jemi të aftë të specifikojmë këtu saktësisht se cili prej variablave tonë të pavarur (apo edhe dimensionet e tyre të veçanta) ka më shumë ose më pak ndikim në kushtëzimin e produktit të regjimit të një demokratizimi të suksesshëm. Po kështu, ne nuk jemi të aftë të specifikojmë saktësisht këtu, pragjet që duhet të kalojnë vlerat e indikatorëve apo dimensioneve të caktuara të variablave të pavarur të këtij studimi, për të përcaktuar nëse këto të fundit ekzistojnë ose jo në kushtet e duhura. Këtu mund të themi se, sa më të larta të jenë vlerat e indikatorëve të dimensioneve që ne marrim në shqyrtim këtu, aq më shumë mundësi ka që ne të themi se variablat e pavarur (faktorët strukturorë) ekzistojnë në kushtet e duhura për të kushtëzuar shanset për arritjen e konsolidimit të demokracisë në një vend të caktuar. Psh., nëse do të merrnim variablin e shtetshmërisë dhe e analizojmë atë në katër dimensione kryesore, dhe nga gjetjet empirike të indikatorëve që ne kemi për këto dimensionë rezulton se ato ekzistojnë në nivele 10/10, 10/10, 8/10 dhe 8/10, atëherë do të thonim se variabli në fjalë ekziston në kushtet e duhura. Kjo bëhet, për mos ta lënë nivelin e studimit të këtij punimi vetëm në nivel konceptual, por për t'i shtuar atij edhe një dimension empirik.

Në këtë punim, janë përdorur si të dhëna cilësore, ashtu edhe ato sasiore, të studiuara në çdo rast përmes metodave të lartpërmendura. Të dhënat sasiore që përdoren (në Kapitullin V të këtij punimi, kur merren në analizë krahasuese edhe rastet studimore të demokratizimit) janë nga burime dytësore, dhe shërbejnë pikërisht për të kuantifikuar dimensionat e tri variablave të pavarur që ne marrim këtu: shteti, shoqëria civile dhe vlerat e vetë-shprehjes. Përdorimi i të dhënave sasiore të tilla, për të kuantifikuar dimensionet e variablave të pavarur, nëpërmjet të cilave shpjegohet kushtëzimi i arritjes së një demokracie të konsoliduar, bëhet këtu për t'i dhënë një dimension empirik këtij punimi, por edhe për t'i bërë më të besueshme të dhënat e paraqitura

këtu. Kombinimi i të dhënave si cilësore, ashtu edhe atyre sasiore, të cilat janë marrë nga burime dhe banka të dhënash autoritare, i bën më të besueshme paraqitjet e matjeve dhe rezultateve të tyre këtu, duke na ndihmuar kështu të hedhim më mirë dritë mbi fenomenin (objektin) e studimit tonë që është demokratizimi. Burimet e të dhënave dytësore që ne i referohemi për mbledhjen e të dhënave për kuantifikimin e dimensioneve të variablave të pavarur, përbëjnë burime autoritare në fushën e mbledhjes së të dhënave, të cilave iu referohen edhe shumë studiues dhe autorë të njohur të demokratizimit. Disa nga këto burime dhe banka të dhënash, të cilat shqyrtohen më konkretisht më poshtë këtu, janë: Bertelsmann Transformation Index, Worldwide Governance Indicators, World Values Surveys, si dhe nga Arritjet e Kapitalit Social të vendeve.

Tani, do të ndalemi konkretisht edhe në dimensionet e variablave të pavarur të këtij punimi, në indikatorët përkatës dhe burimet e të dhënave që merren për analizën e tyre.

Variabli i parë i pavarur që merret në këtë punim, ai i shtetshmërisë, merret dhe analizohet në terma të katër dimensioneve. Përkatësisht, këto katër dimensione janë: *monopoli mbi mjetet e dhunës* (që përfshin qëndrueshmërinë politike dhe rendin publik); *marrëveshjen rreth qytetarisë* (që përfshin konsensusin midis qytetarëve brenda një territori të caktuar për supremacinë dhe ligjshmërinë e shtetit); *kapacitetin infrastrukturor të shtetit* (që do të matet nëpërmjet dy indikatorëve: efektivitetit qeverisës dhe kontrollit të korrupsionit) dhe *kapacitetin zbatues të ligjit*. Në kapitullin V ku merren në analizë edhe rastet studimore për vlerësimin e teorisë së këtij studimi, të dhënat për matjen e indikatorëve të këtyre dimensioneve do të merren si vijon: për dy dimensionet e para do të merren të dhënat e indikatorëve të monopolit mbi përdorimin e mjeteve të dhunës dhe të identitetit shtetëror nga Bertelsmann Transformation Index; për matjen e dimensioneve të kapacitetit infrastrukturor të shtetit dhe të kapacitetit zbatues të ligjit do të përdoren të dhënat e indikatorëve të efektivitetit qeverisës dhe kontrollit të korrupsionit (për dimensionin e tretë) dhe indikatorit të zbatimit të ligjit (për dimensionin e katërt) nga Worldwide Governance Indicators.

Variabli i dytë i pavarur i këtij studimi, shoqëria civile, do të analizohet në tre dimensione kryesore. Së pari, është dimensionin e *anëtarësisë në organizata të shoqërisë civile*; së dyti, është dimensionin e *pjesëmarrjes në aktivitete të shoqërisë civile*; dhe i fundit ka të bëjë me dimensionin

e kapitalit social. Të dhënat për matjen e këtyre dimensioneve në kapitullin V të këtij punimi, ku merren rastet studimore në analizë, merren përkatësisht nga indikatorët e World Values Survey për dimensionin e parë (të anëtarësisë në organizata të shoqërisë civile) dhe të dimensionit të dytë (atë të pjesëmarrjes në aktivitete të shoqërinë civile); dhe nga gjetjet e renditjes së vendeve për Arritjen e Kapitalit Social për të matur dimensionin e tretë (pra, atë të kapitalit social).

Vijmë këtu tek variabli i tretë i pavarur i studimit, ai i vlerave të vetë-shprehjes, që këtu do të analizohet në terma të pesë përbërësve. Përbërësit e vlerave të vetë-shprehjes që merren në këtë studim janë: *liria dhe pjesëmarrja, vetë-shprehja publike, toleranca e diversitetit, besimi ndërpersonal* dhe së fundi, ai i *kënaqësisë në jetë*. Të dhënat për matjen e këtyre përbërësve do të merren nga të dhënat e indikatorëve të ndryshëm nga World Values Survey¹⁵ dhe nga gjetjet e tyre. Ndryshe nga se operohet me dimensionet e variablave të tjerë të pavarur (ato të shtetit dhe shoqërisë civile) të këtij studimi, ku ato nuk merren si të integruar me njëri-tjetrin pikërisht për t'i dhënë mundësi teorizimit dhe investigimit të ndikimit të secilit prej tyre në variablin e varur (demokratizimin), në rastin e përbërësve të vlerave të vetë-shprehjes ato merren të integruar me njëri-tjetrin. Kjo bëhet për shkak se, ashtu sikundër edhe Inglehart dhe Welzel e kanë shprehur, ato përbëjnë një sindromë koherente që reflekton një kulturë civike që ekziston në nivel qëndrimesh të masave të shoqërisë. Të gjitha këto qëndrime përbejnë një dimension të vetëm që shprehet nëpërmjet vlerave të vetë-shprehjes (variablit të tretë të pavarur këtu), që në shoqëri të ndryshme manifestohet në nivele më të larta, dhe në shoqëri të tjera në nivele më të ulta (Inglehart, 1988; Inglehart & Welzel, 2003).

Pasi përmendem variablat e pavarur dhe dimensionet dhe indikatorët përkatës që merren për matjen e tyre, mund të shprehim një tjetër kufizim të këtij studimi. Kemi theksuar më lart se, të dhënat e përdorura në këtë punim janë kryesisht të dhëna dytësore, në kuptimin që ato janë mbledhur dhe përdorur më parë nga studiues të tjerë, për qëllime të tjera, me metoda të tjera dhe në kontekste të tjera. Vështirësia kryesore këtu, ka konsistuar në mbledhjen e të dhënave të rëndësishme për matjen e dimensioneve përkatës të variablave të pavarur. Në disa raste, të

¹⁵ Përkatësisht, të dhënat për këto përbërës të vlerave të vetë-shprehjes merren nga këto indikatorë të bankës së të dhënave të World Values Survey: për tolerancën e diversitetit (v58) dhe (v60); për vetë-shprehjen publike (v118); për lirinë dhe pjesëmarrjen (v106-v107); për besimin ndërpersonal (v27); dhe për kënaqësinë në jetë (v65).

dhënat/matjet për dimensione të ndryshme të variablave të pavarur janë bërë në kohë të ndryshme për vendet (Spanjën, Poloninë, Rusinë dhe Shqipërinë), që ne marrim si raste studimore në funksion të analizës krahasuese në kapitullin V të këtij punimi. Kjo, sigurisht përbën një kufizim të këtij studimi nisur nga fakti i mungesës së të gjitha të dhënave, për matjen e të gjitha dimensioneve të variablave të pavarur, në të njëjtën kohë, për të gjitha rastet studimore që ne marrim në analizë këtu. Kjo nuk i bën të pavlefshme ato të dhëna apo gjetje për matjen e dimensioneve që disponohen, por nga ana tjetër mund të thuhet se, vështirësia në mbledhjen e të dhënave, ka justifikuar se përse janë përdorur ato dimensione për të matur variablat (e pavarur). Gjithsesi, nëse do të përdornim një argument në mbrojtje këtu se përse janë përdorur të dhëna/gjetjet në kohë të ndryshme për dimensionet e ndryshme të të njëjtit variabël të pavarur, mund të thonim se këto janë dimensione të faktorëve strukturorë që ekzistojnë brenda një shoqërie, dhe si të tilla ato nuk luhaten apo nuk ndryshojnë shumë në vlerat e tyre në perspektiva afat-shkurtra, përkundrazi, duan relativisht kohë të gjata që të shënojnë ndryshime të rëndësishme në vlerat e tyre.

Gjithashtu, nëse do të jepnim një argument tjetër mbrojtës lidhur me vështirësinë e mbledhjes së të dhënave të rëndësishme për matjen e dimensioneve të variablave, atëherë kjo do justifikohet edhe me qëndrimin e pozicionimit ontologjik (realizmi kritik) të qasjes metodologjike të këtij punimi, që shprehet me faktin se realiteti apo objekti i studimit (variablat e pavarur në rastin tonë) nuk është lehtësisht i matshëm, i arritshëm. Në një farë mënyre mund të thuhet se, janë përzgjedhur indikatorët dhe dimensionet më të mirë të mundshëm të disponueshëm, për të matur variablat e pavarur (nëse ato ekzistojnë ose jo në kushtet e duhura, pra, nëse kemi një shtet efektiv, një shoqëri civile të gjallë dhe të dendur, dhe nivele të larta të theksimit të vlerat e vetë-shprehjes ndër anëtarët e një shoqërie të caktuar), dhe mbi bazën e ndikimit të tyre shpjegohet/kushtëzohet arritja e suksesit të konsolidimit të një regjimi demokratik në vendet e valës së tretë së demokratizimit.

Kapitulli IV: Një Qasje Alternative e Ridimensionuar për Demokratizimin

4.1 Shtetshmëria

“...Pa shtet, asnjë demokraci moderne nuk është e mundur”.

(Linz & Stepan, 1996: 17)

Ekzistenca e një shteti efektiv ose shtetshmërisë, siç shpesh do t'i referohemi ndryshe këtu, nënkupton legjitimitetin e shtetit të njohur prej *demos-it* që ka në përbërje, dhe kapacitetin e tij për të ushtruar funksionet e tij themelore. Këtu, koncepti i përgjithshëm i shtetshmërisë përkufizohet në terma të *kapacitetit të shtetit për të imponuar ligje dhe rend brenda territorit të tij, për të ndërtuar dhe implementuar politika, dhe të pretendojë legjitimitetin si njësi politike* (Andersen & Moller & Skaaning, 2014: 1207-1208). Në kuadrin teorik shpjegues për demokratizimin që ofrohet këtu, shtetshmëria merret si një variabël konceptual (i pavarur) që është një konkretizim i strukturave (kushtet objektive që ndodhen në një mjedis të caktuar) në shoqëri të ndryshme. Në këtë kuptim, ashtu siç edhe Nettl sugjeron në esenë e tij e tij pionere “*The State As a Conceptual Variable*”, shteti mund të merret si “një variabël veprues që nxjerr në pah diferenca dhe ndërprerje të rëndësishme midis shoqërive, duke bërë kështu të mundur dallime sistematike kualitative apo edhe kuantitative midis tyre...” (Nettl, 1968: 562). Pra, shteti mund të trajtohet si një variabël që nxjerr në pah ose reflekton realitete të ndryshme empirike, duke na bërë ne të mundur kështu evidentimin e dallimeve midis tyre, por edhe shpjegimin mbi bazën e këtyre dallimeve (realiteteve) që ekzistojnë në shoqëri të ndryshme. Siç e kemi theksuar më lart në këtë punim, apo nisur edhe nga përkufizimi që u dha këtu, variabli i shtetshmërisë merret dhe analizohet në terma të katër dimensioneve, që janë përkatësisht: monopoli mbi mjetet e dhunës, marrëveshjen rreth qytetarisë, kapacitetin infrastrukturor të shtetit dhe kapacitetin zbatues të ligjit. Në analizën që i bëhet shtetit këtu si variabël i pavarur, këto dimensione nuk merren si të integruar me njëri-tjetrin pikërisht për t'i dhënë mundësi teorizimit dhe investigimit të ndikimit të secilit prej tyre në variablin e varur të këtij punimi (demokratizimi).

Përpara se të shpjegojmë nga pikëpamja teorike këtu rolin e shtetit (dhe dimensioneve përbërës së tij), si një kusht i domosdoshëm për kushtëzimin e produktit të suksesit të konsolidimit demokratik, një pikënisje në lidhje me ato çfarë përbejnë tiparet kryesore të konceptit të shtetit, na duhet. Një pikë të mirë për ta filluar analizën këtu në lidhje me përkufizimin dhe tiparet kryesore të shtetit, na e jep Max Weber:

“Karakteristikat formale primare të shtetit modern janë si vijon: Ai zotëron një rend administrativ dhe ligjor që është subjekt i ndryshimit nga legjislacioni, ndaj të cilit aktiviteti korporativ i organizuar i stafit administrativ, i cili gjithashtu është i rregulluar nga legjislacioni, është i orientuar. Ky sistem i rregullit pretendon autoritet detyrues, jo vetëm mbi anëtarët e shtetit, qytetarët, shumica e të cilëve e kanë marrë anëtarësinë nga lindja, por gjithashtu në një masë të madhe, edhe mbi të gjitha veprimet që zënë vend në zonën e juridiksionit të tij. Është kështu një shoqatë detyruese me bazë territoriale. Për më tepër, sot, përdorimi i forcës cilësohet si legjitim vetëm për atë që ose lejohet nga shteti, ose përshkruhet nga ai si i tillë... Pretendimi i një shteti modern për të monopolizuar përdorimin e forcës është atë thelbësor për të atë që edhe karakteri i tij i juridiksionit detyrues dhe organizatës së vazhdueshme” (Cituar në Linz & Stepan, 1996: 17).

Ky përkufizim dhënë nga Weber, na jep ne si pikënisje këtu disa elemente thelbësorë karakteristike të shtetit modern, dhe mbi bazën e të cilëve ne fillojmë analizën teorike të marrëdhënies që ekziston midis dimensioneve të shtetit dhe regjimit politik demokratik (demokratizimit). Së pari, shteti është një shoqatë/organizatë detyruese në vazhdimësi që pretendon autoritet detyrues mbi subjektet e tij; dhe së dyti, sipas Weber, shteti modern pretendon monopolin e përdorimit të forcës brenda territorit të juridiksionit të tij. Kështu, shtetin mund ta konceptojmë si një instrument të dominimit social, ose siç shprehet ndryshe O'Donnell, shteti është “një set marrëdhëniesh sociale që vendos një rend të caktuar, dhe që së fundi e mbështet atë me një garanci shtrënguese të centralizuar, mbi një territor të caktuar” (O'Donnell, 1993: 1356). Ai përbëhet prej një game institucionesh shtrënguese dhe administrative - të tilla si policia, ushtria, gjykatat, strukturat burokratike të specializuara – të cilat udhëhiqen në veprimet e tyre nga norma ligjore të cilat janë të formalizuara në një sistem ligjor. Në këtë kuptim, siç edhe O'Donnell thekson, sistemi ligjor është gjithashtu një dimension përbërës i shtetit dhe i rendit që ai vendos dhe garanton mbi një territor të caktuar... Ky është një rend në kuptimin që ai

garanton se marrëdhëniet e shumëfishta sociale janë të angazhuara mbi bazën e normave dhe pritshmërive të qëndrueshme (nëse jo domosdoshmërisht të aprovuara) (O'Donnell, 1993: 1336) nga të gjithë.

Tani të ndalemi më specifiku tek ai që kemi cilësuar si dimensionin e parë të shtetit, monopolin mbi përdorimin legjitim të forcës, dhe efektin që ai ka mbi suksesin e demokracisë si një sistem qeverisjeje. Në një kuptim të drejtpërdrejtë, ky dimension i parë përbërës i shtetit ka të bëjë me qëndrueshmërinë e brendshme politike dhe garancinë e ushtrimit të autoritetit të shtetit përgjatë gjithë territorit të tij. Ky është një kusht i domosdoshëm, një *sine qua non*, për garantimin qoftë të zhvillimit fillestar, qoftë të stabilizimit apo konsolidimit të një regjimi demokratik. Siç e kemi përmendur edhe më lart në këtë punim (Kap. 1.3), kur ofruam një përkufizim praktik të demokracisë dhe dimensioneve përbërës të saj, demokracia është një sistem qeverisjeje ku qytetarët kanë të drejta (zgjedhore, politike, civile) që janë të mbrojtura dhe të garantuara. “Për të mbrojtur të drejtat e qytetarëve dhe për të shpërndarë shërbime të tjera bazike që qytetarët kërkojnë, një qeverisje demokratike ka nevojë të jetë e aftë të ushtrojë efektivisht pretendimin e saj ndaj monopolit të përdorimit legjitim të forcës në territor” (Linz & Stepan, 1996: 11). Pra, demokracia përbën një rend të caktuar që bazohet tek mbrojtja e lirive dhe të drejtave të qytetarëve, të cilat mund të garantohen në mënyrë efektive vetëm në kushtet e një shteti efektiv, i cili zotëron monopolin e përdorimit legjitim të mjeteve të dhunës si dhe *de facto* aftësinë për të bërë që të gjithë subjektet/qytetarët e tij të pajtohen apo sillen konform rregullave. Të drejtat politike dhe civile, që demokracia presupozon, nuk mund të jenë efektive dhe as të qëndrueshme nëse nuk mbështeten nga pushteti i zyrtarëve shtetërore. Në ato që njihen si shtete të dobta, joefektive, apo ato të cilët e ushtrojnë në mënyrë të pamjaftueshme kapacitetin për të ushtruar monopolin mbi mjetet e dhunës në shumë pjesë të territorit të tyre, qytetarëve nuk mund t’u garantohet në mënyrë efektive mbrojtja e të drejtave të tyre. Kështu, nëse marrim disa shembuj si ai i Shqipërisë në rastin krizës së vitit 1997, ku banda apo grupe të ndryshme kriminale vepronin në pjesë të tëra të territorit të vendit dhe ku kapaciteti i shtetit për ta kontrolluar atë u lëkund rëndë; apo ato të shumë vendeve të ndryshme afrikane, ku kapacitetet kontrolluese të shteteve janë tepër të dobta apo edhe kolapsuese në territoret e tyre (psh. Somalia, Sierra Leone, Ruanda, Zambia përgjatë viteve ’90), dhe ku mbizotërojnë grupe të ndryshme të jashtëligjshme,

terroriste apo grupe që udhëhiqen nga normat e tyre zakonore duke zëvendësuar kështu autoritetin e shtetit, atëherë nuk mund të flitet as për mbrojtje dhe garantim të të drejtave civile apo politike që demokracia presupozon, dhe as për një zhvillim të mundshëm të një regjimi demokratik.

Një shtet funksional me kapacitetin efektiv për të kontrolluar territorin dhe për të garantuar rendin publik të brendshëm është një parakusht për një demokratizim të suksesshëm. Nëse do të shpreheshim ndryshe me fjalët e Robert A. Dahl, “në mungesë të një shteti, forma tepër të padëshirueshme të shtrëngimit me shumë mundësi do të vazhdonin të përsëriteshin” (Cituar në Andersen & Moller & Skaaning, 2014: 1203). Është ekzistenca e një autoriteti të tillë detyrues me kapacitetin efektiv për të zotëruar monopolin e përdorimit legjitim të forcës brenda territorit të tij, së bashku me implementin e një sistemi juridik të caktuar, ai që e bën një qeverisje demokratike të mundur. Pra, shteti i parë në këtë dimension të parë tij, është një instrument thelbësor dhe i domosdoshëm për garantimin dhe stabilizimin e regjimi politik demokratik. Siç edhe Linz dhe Stepan kanë theksuar, logjikisht dhe empirikisht, ky argument çon në një konkluzion të njëjtë me atë se, mungesa e një organizate me atributet e shtetit modern (me ushtrimin efektiv të pretendimit mbi monopolin e përdorimit legjitim të forcës në territor) përjashton qeverisjen demokratike mbi të gjithë territorin e shtetit, edhe pse mund të mos përjashtojë mundësinë e ushtrimit të autoritetit politik të segmentarizuar në zona të caktuara (Linz & Stepan, 1996: 18).

Këtu vijmë në vlerësimin e rëndësisë së një tjetër dimensionit përbërës të shtetshmërisë, *marrëveshjen e qytetarisë*, e cila në thelb ka të bëjë me çështjen e legjitimitetit dhe potencialit integruar të shtetit. Marrëveshjen e qytetarisë mund ta përkufizonim si, mungesën e “diferencave të thella rreth kufijve territorialë të komunitetit politik (politi-së) të shtetit dhe diferencave të thella të asaj se kush e ka të drejtën e qytetarisë në atë shtet” (Linz & Stepan, 1996: 16; Andersen & Moller & Skaaning, 2014: 1207). Ky është gjithashtu, një kusht minimal dhe i domosdoshëm për shpалosjen dhe procesit të demokratizimit në një vend, i cili në thelb përfshin idenë se njerëzit brenda një territori të caktuar e pranojnë supremacinë e një shteti (autoriteti politik që pretendon bindjen e tyre në mënyrë legjitime) dhe bashkësinë me qytetarë të tjerë. Dimensionin e marrëveshjes së qytetarisë është një komponent thelbësor i shtetshmërisë, i cili gjatë dekadave të

fundit ka fituar një ndjeshmëri dhe rëndësi gjithnjë e më të madhe nga pikëpamja teorike nga autorë të ndryshëm, si një faktor kyç i cili në mënyrë të drejtpërdrejtë e kushtëzon produktin e procesit të demokratizimit. Në 1970, Rustow do të argumentonte se “shumica dërmuese e qytetarëve në një demokraci në ndërtim e sipër, nuk duhet të kenë dyshime ose rezerva mendore rreth asaj se cilit komunitet politik ato i përkasin... Në mënyrë që një demokraci të funksionojë, “kufijtë [e një vendi] duhet të jenë të qëndrueshëm, dhe përbërja e qytetarisë të jetë e vazhdueshme” (Rustow, 1970: 350-351). Kështu, për Rustow, kufijtë e vendosur qartësisht dhe të padiskutuar të territorit të shtetit dhe të marrëveshjes së plotë të asaj se kush e përbën komunitetin politik të tij, janë “parakusht për demokracinë”, dhe duhet të arrihen përpara se procesi i demokratizimit të shpaloset në një politiki të caktuar.

Në të njëjtën linjë, duke i bërë jehonë këtij dimension të shtetshmërisë, si një faktor kyç kushtëzues për procesin e demokratizimit, argumentojnë edhe Linz dhe Stepan ku theksojnë se: “kriteri i një procesi demokratik presupozon ligjshmërinë e njësisë në vetvete. Nëse njësia në vetvete nuk konsiderohet e duhura ose e ligjshme – nëse synimi apo shtrirja e saj nuk është e justifikueshme – atëherë nuk mund të bëhet e ligjshme thjesht me procedura demokratike” (Linz & Stepan, 1996: 26). Për këta autorë, legjitimiteti i njësisë politike (shtrirjes territoriale të shtetit dhe asaj se kush duhet të përfshihet në komunitetin politik të tij) nga anëtarët të cilët e përbëjnë atë, i paraprijnë procesit të krijimit të institucioneve demokratike, dhe nuk mund të jenë thjesht një pasojë e saj. Kjo pasi sepse, siç edhe autorët argumentojnë, vetë përkufizimi i demokracisë përfshin marrëveshje nga qytetarët e një territori, sidoqoftë i specifikuar, mbi procedurat që do të përdoren për të gjeneruar një qeveri që mund të bëjë pretendime legjitime mbi bindjen e tyre. Prandaj, nëse një grup i rëndësishëm (i madh) nuk pranon pretendime mbi bindjen e saj si legjitime, për shkak se njerëzit nuk duan të jenë pjesë e njësisë politike, sado në mënyrë demokratike të jetë e ndërtuar ajo, kjo përbën një problem serioz për tranzicionin demokratik, dhe akoma më shumë problem serioz për konsolidimin demokratik (Linz & Stepan, 1996: 27). Pra, çështja këtu ka të bëjë me atë se demokracia në thelb kërkon pranimin dhe legjitimitetin e *demos*-it për liderët që ata zgjedhin dhe rregullat e lojës që ekzistojnë në politiki, por më së pari që kjo të ndodhë, duhet të njihet ligjshmëria e vetë njësisë politike dhe që qytetarët t’i njohin dhe respektojnë prerogativat dhe kufijtë e saj. Problemi i shtetshmërisë i përcaktuar këtu në lidhje me këtë dimension të *marrëveshjes së qytetarisë* – aty ku ka diferenca të thella rreth kufijve territorialë të komunitetit politik (politi-së) të shtetit dhe diferencave të thella të asaj se kush e ka

të drejtën e qytetarisë në atë shtet – është një problem i spikatur që ka prekur shumë vende në Europën Lindore, ish republikat e Bashkimit Sovjetik, apo shtete afrikane ku sfidat e nacionalizmave konkurrues apo grupeve etnike që luftojnë me njëri-tjetrin brenda shtetit territorial, duke vënë në pikëpyetje edhe ligjshmërinë e tij, ndikojnë në mënyrë të drejtpërdrejtë mundësitë e ndërtimit të demokracisë në mjediset e tyre. Ndoshta, rasti më i spikatur (por jo i vetmi) në ditët e sotme për t’u përmendur, është ai i Ukrainës, ku lufta e zhvilluar ndërmjet grupit dominues etnik dhe atij “minoritar” rus apo filorus që është në përmasa të konsiderueshme, e kanë vënë në pikëpyetje seriozisht çështjen e legjitimitetit të kufijve territorialë të komunitetit politik të shtetit atje. Ky problem i shtetshmërisë në Ukrainë ka ndikuar drejtpërsëdrejti edhe shanset e funksionimit të demokracisë duke e përballur atë me probleme serioze, dhunim apo thyerje të të drejtave civile, politike, apo edhe të të drejtave të njeriut, mosfunksionim të shtetit të së drejtës etj. Ekzistenca e një shteti sovran dhe legjitim, i njohur si i tillë prej *demos*-it të tij, është një parakusht i rëndësishëm për mundësinë e ndërtimit, dhe akoma edhe më shumë, për mundësitë e konsolidimit të një demokracie moderne. Ashtu siç edhe Linz dhe Stepan shprehen, në përpjekjen e tyre për t’i kushtuar një vëmendje të veçantë teorike këtij problemi (dimensioni) të shtetshmërisë – *marrëveshjes së qytetarisë* - si një faktor kyç kushtëzues për procesin e demokratizimit, “shkalla në të cilën banorët e pranojnë shtrirjen dhe synimin e një njësie territoriale si një entitet të duhur (të përshtatshëm), për të marrë vendime legjitime rreth ndërtimit të mundshëm të së ardhmes së saj, është një variabël kyç për teorinë e demokracisë” (Linz & Stepan, 1996: 127). Ndërsa Jack Snyder argumenton se, demokratizimi në kontekste të vendeve ku legjitimiteti i shtetit (njësisë politike) si i tillë dhe i kufijve të anëtarësisë në komunitetin politik vihen në dyshim nga një pjesë e mirë e banorëve që bëjnë pjesë në të, krijon “kushte pjellore për nacionalizmin dhe konfliktin etnik” që mund të “drejtojë pjesëmarrjen politike popullore në një qorrsoak të gjatë antidemokratik” dhe se një “përpjekje e tillë e parakohshme, pa rend për t’u demokratizuar... mund t’i bëjë përpjekjet e mëpasshme të demokratizimit më të vështira dhe edhe më të dhunshme nga ç’do të kishin qënë ndryshe” (Cituar në Mazzuca & Munck, 2014: 1229).

Në lidhje me këtë dimension të rëndësishëm të shtetshmërisë - *marrëveshja e qytetarisë* – dhe ndikimit që ai ka mbi procesin e demokratizimit të vendeve, një sqarim konceptual duhet bërë. Këtu, marrëveshja e qytetarisë nuk përkufizohet dhe nuk merret në terma të ekzistencës ose jo të një identiteti gjenuin kombëtar që mund të ekzistojë në një vend të caktuar ose jo. Marrëveshja e

qytetarisë nuk barazohet domosdoshmërisht me një identitet të fortë kombëtar, të ri ose të vjetër, ashtu sikundër edhe *shteti* nuk barazohet me *kombin* (Cituan në Andersen & Moller & Skaaning, 2014: 1209-1210). Në thelb, marrëveshja e qytetarisë që merret këtu, ka të bëjë me ka të bëjë më çështjen e legjitimitetit (të ushtrimit të pushtetit shtetëror) të vetë shtetit në një territor të caktuar të njohur (pra, të miratuar) si të tillë nga *demos*-i që ka në përbërje, dhe me potencialin integruës të tij. Pra, ideja e shtet-kombit ose e një identiteti të fortë kombëtar nuk është domosdoshmërisht kusht për shpalosjen e procesit të demokratizimit apo për konsolidimin dhe mirëfunksionimin e një regjimi demokratik. Edhe në kontekstet e komb-shteteve, të cilat janë multikulturore dhe ndonjëherë kanë komponentë të ndryshëm multi-etnikë (kombësi të ndryshme) në përbërje të tyre, gjithsesi, përsëri menaxhojnë të gjenerojnë një identifikim dhe besnikëri të fortë nga ana e qytetarëve të tyre, tipikisht nëpërmjet integritetit politik (Cituan në Andersen & Moller & Skaaning, 2014: 1210). Shembujt më të spikatur të këtyre rasteve për t'u përmendur në ditët e sotme janë Belgjika, Kanadaja dhe Zvicra, të cilat edhe pse kanë popullsi me etni të ndryshme në përbërje të tyre, përsëri kanë arritur ta menaxhojnë me sukses dimensionin e marrëveshjes së qytetarisë, dhe të kenë demokraci mirë-funksionuese dhe të suksesshme në mjediset e tyre. Po kështu, mund të thuhet edhe në rastin e Spanjës, e cila ndonjëherë është përballuar me vështirësi të ndryshme me nacionalizmat konkurrues të minoriteteve katalanas dhe bask brenda vendit, “çështja e legjitimitetit të shtetshmërisë spanjolle (në dimensionin e marrëveshjes së qytetarisë) mund të thuhet se është menaxhuar arsyeshmërisht me sukses” (Linz & Stepan, 1996: 17). Ndryshe mund të thuhet për ato vende ku një marrëveshje e ngulitur e qytetarisë dhe prej këtu edhe çështja e legjitimitetit të shtetit dhe kufijve të tij nuk është zgjidhur në mënyrë të qartë dhe të vendosur, të cilat hasin probleme të shumta në ndërtimin dhe funksionimin e demokracisë në mjediset e tyre, me thyerje të të drejtave civile dhe politike të grupeve, apo deri edhe në vendosje edhe të një sundimi të drejtpërdrejtë jodemokratik. Shembuj për t'u përmendur këtu janë i Ukrainës i lartpërmendur; rasti i Bosnje-Hercegovinës, e cila në ditët e sotme vijon të mbetet një demokraci e brishtë, pasi kryesisht çështja e legjitimitetit të shtetshmërisë atje më shumë garantohet nga organizmat dhe institucionet ndërkombëtare se sa nga ndonjë marrëveshje gjenuine e qytetarisë; apo rastet e shumë vendeve të ndryshme afrikane të cilat karakterizohen nga një legjitimitet i dobët i shtetshmërisë nisur nga frakturat e ndryshme etnike, kulturore, sociale, politike që ekzistojnë brenda tyre, dhe ku realiteti i ndërtimit të demokracisë ka rezultuar të jetë tejet i vështirë, për të thënë në shumë raste edhe i pamundur.

Një tjetër dimension vital i shtetshmërisë që merret në analizë këtu, për të ndërtuar variablin e një shteti efektiv dhe ndikimit që ai ka në kushtëzimin e suksesit apo dështimit të procesit të demokratizimit, ka të bëjë me *kapacitetin infrastrukturor të shtetit*. Kapaciteti infrastrukturor që ne përmendim këtu, në thelb ka të bëjë me efikasitetin administrativ të shtetit – dhe mund ta përkufizonim si: ekzistencën e një aparati (apo seti burokracish) shtetëror efektiv dhe të qëndrueshëm, me struktura institucionale legjitime të afta për ty kryera detyrat e tyre arsyeshmërisht me sukses, të vendosin me efikasitet ligjshmërinë dhe t'i orientojnë vendimet e tyre në terma të mirës publike (O'Donnell, 1993: 1356-1357). Një përkufizim i tillë i dhënë mbi kapacitetin infrastrukturor të shtetit, nuk ka të bëjë të bëjë me madhësinë apo peshën relative të aparatit burokratik shtetëror që mund të ekzistojë në vende të ndryshme. Siç edhe O'Donnell e vendos, një shtet i fortë (në terma të kapacitetit infrastrukturor të tij) pavarësisht nga madhësia e burokracisë së tij, është një shtet që vendos në mënyrë efektive ligjshmërinë e tij dhe që nuk perceptohet nga shumica e popullsisë vetëm si një arenë për ndjekjen e interesave partikulariste (O'Donnell, 1993: 1358). Dhe këtu argumentohet se, një dimension i tillë i shtetshmërisë, i dhënë në terma të kapacitetit të strukturave shtetërore për të kryer me efektivitet detyrat e tyre dhe të qeverisin me mjete ligjore përgjatë gjithë territorit, është thelbësor për funksionimin e demokracisë, pasi vetëm nëpërmjet tij mund të garantohet institucionalizimi i paketës së plotë së të drejtave zgjedhore, politike, dhe dimensionit i shtetit të së drejtës dhe llogaridhënies horizontale (që ne kemi përfshirë në përkufizimin e demokracisë të ofruar në këtë punim. Shih në faqet 11-13). Siç edhe Chang dhe Bratton ndryshe janë shprehur, kur e cilësojnë këtë dimension të shtetshmërisë si një kusht të domosdoshëm për demokracinë: “demokratizimi kërkon një set strukturash që forcojnë ligjin dhe rendin, respektojnë të drejtat njerëzore, i përgjigjen kërkesave popullore, qeverisin me mjete kushtetuese, dhe kontrollojnë korrupsionin e zyrtarëve” (Bratton & Chang, 2006: 1076-1077). Pra, një demokraci funksionuese dhe e konsoliduar mund të shfaqet vetëm në mjedise ku kapaciteti infrastrukturor i shtetit është efektiv.

Shtetet me aparate strukturash inefektive, shtetet e menaxhuar në mënyrë të dobët (të keqe), ose shtetet të cilat i përgjigjen vetëm nevojave të një pakice pothuajse në mënyrë të pashmangshme përjetojnë korrupsion, aplikime me të meta të ligjit, privatizimin e pushtetit dhe një qytetari të intensitetit të ulët (Grugel, 2002: 83). Mungesa e agjencive shtetërore efektive, me kapacitetet të

nënvilluar infrastrukturor të tyre, apo e kontrollit që këto agjenci ushtrojnë në veprimet e tyre në përfundimin e roleve publike duke ndjekur rregulla universaliste dhe të orientura drejt së mirës publike, i minon rregullat e lojës së demokracisë, duke i dhënë shpesh atyre që janë në pushtet një avantazh mbi sfiduesit e tyre në opozitë. Kjo sepse, mënyra e funksionimit të këtyre agjencive shtetërore shpesh e fshin dallimin që duhet të ekzistojë midis sferës private dhe asaj publike (drejt së cilës këto agjenci janë të supozuara të performojnë), midis rregullave joformale dhe atyre formale, duke e bërë kështu sanksionimin e ligjshmërisë së tyre jo efektiv përgjatë territorit, për të mos thënë në shumë raste edhe joekzistues, duke minuar kështu institucionalizimin e demokracisë. Siç edhe O'Donnell ka argumentuar, shtetet me “burokraci të dobta krijojnë, ose përforcojnë, sisteme të pushtetit lokal (atë që kemi cilësuar si privatizim të pushtetit), të cilat priren të arrijnë ekstreme të sundimit të dhunshëm, personalistik – patrimoniale, apo në disa raste edhe sulltaniste – që janë të hapura ndaj të gjitha llojeve të praktikave të dhunshme dhe arbitrare. Në shumë demokraci të reja, efektiviteti i rendit kombëtar i mishëruar në ligjin dhe autoritetin e shtetit vanitet sapo kalohen qendrat urbane kombëtare” (O'Donnell, 1993: 1358). Duke iu referuar rasteve të shumë vendeve në Amerikën Latine, autori e përvijon më tej këtë argument të tij, në lidhje me krizën e kapacitetit infrastrukturor të shtetit dhe ndikimit të tij negativ mbi procesin e tyre të demokratizimit. O'Donnell vëren:

“konsideroni ato rajone ku pushtetet lokale (si ato formalisht publike ashtu edhe ato *de facto*) vendosin qarqe pushteti që veprojnë sipas rregullave të cilat janë inkonsistente, nëse jo antagoniste, me ligjin që supozohet se rregullon territorin kombëtar. Këto janë sisteme të pushtetit privat (ose më mirë të themi, të pushtetit të privatizuar, perderisa disa nga aktorët kryesorë mbajnë pozicione shtetërore), ku disa të drejta dhe garanci të ligjshmërisë demokratike janë efektivisht afër zeros” (O'Donnell, 1993: 1359).

Thënë me fjalë të tjera, në ato vende ku strukturat apo aparatet shtetërore në të cilat mbizotëron patrimonializmi, personalizmi, klientelizmi, korrupsioni apo ndjekja e interesave partikulariste nga ana e atyre që i drejtojnë ato, komplementohet efektiviteti i sanksionimit të ligjshmërisë, dhe në mënyrë të drejtpërdrejtë kërcënohen edhe normat, procedurat dhe demokratshmëria e procesit politik në ato mjedise. Kjo sepse, fenomeni i kapjes së strukturave shtetërore, apo përdorimit të administratës publike si burim patronazhi në favor të ndjekjes së qëllimeve partikulariste (psh. për avantazh elektoral) nga ana e atyre që janë në pushtet, e minon në vetvete legjitimitetin e

këtyre institucioneve, duke penguar kështu edhe standardizimin dhe depersonalizimin në ndjekjen e rregullave dhe praktikave të lojës, që një sistem demokratik presupozon. Kështu psh., nëse marrim rastin e zgjedhjeve apo të të drejtave zgjedhore të cilat janë një shtyllë kryesore mbi të cilat një sistem demokratik ngrihet, kombinimi i institucionalizimit të tyre (si rregulla formale) në një mjedis të caktuar, së bashku me patronazhin, me ndjekjen e interesave partikulariste apo rregulla të tjera informale (që veprojnë jashtë dhe janë në kundërshti me rregullat dhe praktikat formale, dhe kështu edhe me ligjin), e bën të pavlefshme në vetvete, dhe për të mos thënë në shumë raste të tjera, edhe inefektive garën demokratike. Për aq kohë sa një sistem demokratik është, për nga përkufizimi, një sistem në të cilin kandidatët dhe partitë konkurrojnë për pushtetin nën barazinë e kushteve, aftësia e atyre që janë në pushtet për t'u mbështetur mbi patronazhin (e administratës shtetërore) për të fituar mbështetjen e votuesve, që është, përdorimi i burimeve publike për avantazh partizan, në mënyrë direkte e kërcënon demokratshmërinë e një procesi politik (Mazucca & Munck, 2014: 1235; Shih edhe në O'Donnell, 1996: 44). Në këtë rast, siç edhe Peter Evans argumenton, shteti dhe strukturat administrative të tij pushojnë së qënuri në një autonomi të ngulitur (Cituar në Ilyin & Khavenson & Meleshkina & Stukal & Zharikova, 2012: 10) nga ana e aktorëve politikë që i mbajnë këto pozicione shtetërore. Përdorimi i strukturave shtetërore për qëllime të ngushta përfitimi politik apo ekonomik duke aksesuar në burimet e tyre, ka ndihmuar në fragmentizimin apo edhe delegjitimimin e këtyre strukturave, duke shkaktuar kështu një shtetshmëri të dobët dhe ineficiente në mjediset e tyre.

Këtu, në një farë mënyrë, ne i kthehemi një argumenti kryesor që kanë dhënë autorë të ndryshëm (strukturalistë) brenda qasjes së sociologjisë historike, ndoshta Theda Skocpol mbi të gjitha, e cila thekson se, autonomia e shtetit dhe kapaciteti (infrastrukturor) i shtetit janë për t'u konsideruar si ndër variablat kryesorë shpjegues në analizën e ndryshimit politik, duke përfshirë këtu edhe shfaqjen e shtetit të së drejtës (ose mungesën e tij) (Skocpol, 1985: 9; Gelman, 2004: 1024). Në këtë mënyrë, autorët strukturalistë e shohin shtetin dhe strukturat përbërëse të tij (dhe autonominë e tyre përballë konstelacioneve të ndryshme politike), si faktor të rëndësishëm për të kuptuar kushtet për demokracinë. Forma e strukturave shtetërore dhe marrëdhëniet e tyre me koncentrimet e tjera të pushtetit janë kështu pra, një grumbull i rëndësishëm i kushteve që modelojnë shanset për demokraci (Rueschemeyer & Stephens & Stephens, 1992b: 246). Kështu, nëse në të kaluarën (një ose dy shekuj më parë), autonomia e shtetit dhe strukturave të tij mund të çënoheshin nga fakti se mund të reflektonin thjesht strukturën e dominimit të një klase apo

grupi të caktuar brenda shoqërisë (psh. klasën kapitaliste), në ditët e sotme në shumë demokraci të reja, autonomia dhe kapaciteti i strukturave shtetërore kërcënohen nga ana e aktorëve politikë të cilët i uzurpojnë ato, i qeverisin në një formë pushteti/dominimi të privatizuar, në ndjekje të interesave të tyre të ngushta partikulariste etj. Në këtë sens, duhet kuptuar edhe argumenti më lart i Evans kur thekson se, shteti dhe strukturat administrative të tij pushojnë së qënuri në një autonomi të ngulitur. Ndërsa, faktorët që mund të përcaktojnë zhvillimin e autonomisë së shtetit përballë forcave të tilla, sipas autorëve të ndryshëm strukturalistë, përbëhen nga kushte të veçanta historike të secilit vend, duke përfshirë këtu traditën, kulturën, ideologjinë etj. Jean Grugel e vëren këtë kur thotë: “mënyra se si shteti sillet pas tranzicionit, varet po aq sa mbi peshën e së kaluarës sa edhe mbi imperativin për ndryshim. E kaluara vazhdon të formësojë kulturën, ligjshmërinë, përbërjen, drejtimin dhe ideologjinë e shtetit” (Grugel, 2002: 85).

Kështu pra, e kaluara së bashku me kulturat e mëparshme autoritare apo jo-demokratike në shoqëri të ndryshme, vazhdojnë të kenë ndikimet e tyre në modelimin dhe në mënyrën e funksionimit të strukturave të shtetërore në vendet e tyre, duke penguar në këtë mënyrë edhe shanset për konsolidimin e demokracisë. Këtë konstatim, jep edhe O'Donnell kur përvijon analizën e tij: “shtetet janë të mpleksura (të ndërthurura) në mënyra të ndryshme dhe komplekse me shoqëritë e tyre respektive. Kjo ngulitshmëri do të thotë se, karakteristikat e secilit shtet dhe secilës shoqëri e influencojnë në mënyrë të thellë karakteristikat se cila demokraci ka të ngjarë (nëse do) të konsolidohet – ose thjesht të zgjasë ose eventualisht të rrëzohet” (O'Donnell, 1993: 1356). Sistemi i marrëdhënieve sociale, së bashku me mungesën ose jo të traditave të mëparshme të shtet-ndërtimit, e pengon së tepërmi zhvillimin e kapaciteteve infrastrukturore të shteteve në mjedise të ndryshme, duke vënë kështu edhe pengesa serioze për funksionimin e demokracisë. Këtë vëren edhe Grugel, kur i referohet shembujve të rasteve të vendeve të Amerikës Latine. Në këto vende: “traditat e delegimit dhe *macizmit* vazhduan të pandërprera. Përgjatë rajonit, kjo traditë pengoi konsolidimin e demokracisë dhe frenoi zhvillimin e shtetit, duke e përqëndruar pushtetin në duart e një njeriu. Ajo përkrahu gjithashtu kulturat e (bërjes së) nderit, duke e kufizuar kontestimin dhe duke përkrahur marrëdhëniet patrimoniale shtet – shoqëri. Gjithsesi, është e vështirë të imagjinosh ndryshim radikal sepse këto kultura janë të ngulitura thellë brenda elitave dhe shoqërisë në mënyra të ngjashme” (Grugel, 2012: 86). Po kështu, edhe shumica e vendeve të botës post-komuniste u përballën me kriza dhe defiçite në ndërtimin e strukturave shtetërore efektive në mjediset e tyre, si pasojë e një trashëgimie dhe dominimi të praktikave dhe

strukturave informale (patrimonializëm, klientelizëm, korrupsion, politizim të aparatit shtetëror, modele të aksesit të privilegjuar, “kapje të shtetit”), që vazhdojnë ende në ditët e sotme, dhe që përbëjnë shpesh edhe burimet kryesore për elitat/aktorët politikë të tyre të konkurrojnë për pushtetin. Kjo ka bërë që procesi i demokratizimit në këto vende mos të jetë i suksesshëm, madje në shumë raste edhe i dështuar, për aq kohë sa strukturat shtetërore nuk e sanksionojnë me efektivitet ligjshmërinë në mjediset e tyre, fshijnë dallimin që duhet të ekzistojë mes sferës private dhe publike të tyre (pra, të jenë të orientuara në veprimet e tyre në përformimin e roleve publike duke ndjekur rregulla universaliste dhe të orientura drejt së mirës publike), dhunojnë të drejtat politike dhe civile të qytetarëve, dhe minojnë demokratshmërinë e një procesi politik të ndershëm mes palëve konkurruese, duke e bërë kështu edhe inefektive garën demokratike mes tyre. Nëse do t’i referoheshim një klasifikimi të elaboruar nga Elklit dhe Svensonn në lidhje me garën zgjedhore që zhvillohet në këto vende, mund t’i fusnim ato në kategorinë “zgjedhje të lira, por të pandershme” (Elklit & Svensonn, 1997: 37)¹⁶.

Ato vende të cilat kanë pasur një traditë të mëparshme shtet-ndërtimi apo shtetshmërie, e cila ka shërbyer për formimin e një baze infrastrukturore, për legjitimimin (në kuptimin për një njohje të autoritetit dhe të autonomisë së tyre) e strukturave shtetërore dhe të traditave të qeverisjes, kanë njohur edhe një proces më të suksesshëm demokratizimi në mjediset e tyre në raport me vende të tjera. Kështu psh. vende si Polonia, Hungaria, Republika Çeke apo vendet baltike, kanë përjetuar një eksperiencë shtet-ndërtimi gjatë periudhës midis dy luftërave botërore, e cila ka shërbyer në funksion të legjitimitit të autoriteteve shtetërore, ligjbërjes dhe traditave të qeverisjes atje. “Kjo eksperiencë promovoi formimin e një baze infrastrukturore dhe traditave të qeverisjes, ashtu edhe në modelimin e limiteve të komuniteteve politike. Në polititë që kanë pasur një eksperiencë të shtet-ndërtimit të pavarur në kufijtë e tyre bashkëkohorë, kushtet për zhvillimin e shtetit ishin më të favorshme se sa në vende të tjera” (Ilyin & Khavenson & Meleshkina & Stukal & Zharikova, 2012: 8). Dhe në këto vende, procesi i demokratizimit pas rrëzimit të regjimeve komuniste, ka qënë relativisht i shpejtë dhe i suksesshëm në konsolidimin e demokracisë, pasi ato nuk u përballën në mënyrë të qënësishme me kriza apo defiçite të strukturave shtetërore në terma të kapacitetit infrastrukturor të tyre. Ndryshe mund të thuhet për

¹⁶ Për një lexim të mëtejshëm të tipareve apo teknikave të ndryshme që vendet që klasifikohen si regjime hibride apo demokraci me probleme (demokratizimet e valës së tretë) përdorin për të manipuluar zgjedhjet, shih në Andrea Schedler (2002), *“The Menu of Manipulation”*, fq. 36-50.

vende të tjera, të cilat përballën me një krizë dhe mangësi të kapaciteteve infrastrukturore të shtetit në mjediset e tyre. Kështu psh. Bratton dhe Chang, ndër të tjerë, kanë argumentuar dhe testuar në një studim të tyre se, regjimet e lira apo demokratike në Afrikë kanë lulëzuar vetëm në shtete me kapacitete të forta. “Ndër 11 vendet që aktualisht mund të numërohen të lira në Afrikë, të gjitha janë të ngritura mbi themelet e shtetit me kapacitete mbi mesatare për të krijuar rendin politik, të qeverisin nëpërmjet mjeteve ligjore dhe për të kontrolluar korrupsionin... Një demokraci funksionuese nuk është shfaqur kurrë në asnjë shtet të dobët afrikan” (Bratton & Chang, 2006: 1071). Krizë të kapaciteteve të dobta infrastrukturore të shteteve kanë përjetuar edhe shumë republika të ish BS, apo vende të tjera postkomuniste në E. Lindore dhe Juglindore, vende të cilat ende përballen me tranzicione të stërgjatura dhe me demokraci jo-funksionuese në mjediset e tyre prej mëse çerek shekulli tashmë.

Një dimension i fundit, por jo për nga rëndësia e tij, që merret në ndërtimin e variablit të shtetshmërisë këtu, ka të bëjë me *kapacitetin zbatues të ligjit*. Dimensioni i zbatueshmërisë së ligjit që ne marrim këtu, në thelb, ashtu si edhe kapaciteti infrastrukturor i shtetit që ne lartpërmendëm, ka të bëjë gjithashtu me efikasitetin dhe performancën administrative të shtetit dhe strukturave përbërëse të tij, por jo domosdoshmërisht duhet ngatërruar apo i mbivendoset kapacitetit infrastrukturor të tij. Këtu, kapacitetit zbatues të ligjit i referohemi si masa në të cilën rregullat, kontratat dhe ligjet e një vendi zbatohen nga institucionet shtetërore, veçanërisht nga policia dhe gjykatat, si dhe me mundësinë e ndodhjes së krimit dhe dhunës në shoqëri. Siç e kemi edhe më lart këtu, ligji është një dimension i rëndësishëm përbërës i shtetit, dhe i rendit që ai vendos dhe garanton mbi një territor të caktuar. Pra, këtu ligjin, ne e marrim si një “pjesë” përbërëse dhe përkufizuese të shtetshmërisë. Ashtu siç edhe Guillermo O’Donnell thekson, “ligji, (duke përfshirë modelet e përbrendësimit [të mësuarit] që pritshmëritë e zbatimit të rregullt të tij çojnë) është një element përbërës i shtetit: është “pjesë” e shtetit i cili siguron cilësimin e rregullt themelor të rendit social ekzistues në një territor të caktuar” (O’Donnell, 1993: 1357). Kështu, sanksionimi dhe zbatimi i ligjit është një komponent i rëndësishëm dhe i pareduktueshëm i shtetshmërisë, të cilën ne e kemi marrë si një prej variablave të varur të këtij studimi, dhe mbi të cilën ne shpjegojmë produktin e demokratizimit (suksesin ose jo në arritjen e konsolidimit të regjimit demokratik) në vende të ndryshme. Këtu argumentohet se, shfaqja e një produkti

demokratik të konsoliduar në vende të ndryshme kushtëzohet nga ekzistenca e një shteti efektiv me kapacitete të larta të zbatimit efektiv të ligjit përgjatë territorit të tij.

Një demokratizim i suksesshëm kërkon që strukturat shtetërore, veçanërisht institucione të tilla si policia dhe gjykatat, të sanksionojnë me efektivitet zbatimin e ligjit dhe kontratave në një shoqëri, si dhe marrëdhëniet e ndryshme funksionale të anëtarëve të saj. Kapaciteti zbatues i ligjit i strukturave të ndryshme shtetërore e kushtëzon së tepërmi llojin apo cilësinë e demokracisë që shfaqet në një vend të caktuar. Ky dimension i shtetshmërisë, kapaciteti zbatues i ligjit, është edhe një nga shtyllat kryesore mbi të cilat demokracia mbështetet dhe qëndron. Ashtu siç edhe O'Donnell e përcakton, është sistemi ligjor (dhe zbatimi i ligjeve) ato që garantojnë efektivitetin e të drejtave dhe garancive ku individët dhe grupet mund të mbështeten kundër sundimtarëve (në pushtet), aparatit shtetëror, dhe të tjerëve në majë të hierarkisë ekzistuese sociale dhe politike (O'Donnell, 1993: 1360). Një sistem demokratik në vetvete presupozon ekzistencën e të drejtave civile dhe politike të qytetarëve në politi, dhe garantimin me efektivitet të këtyre të drejtave nga ana e agjencive të ndryshme shtetërore. Ndryshe nga një sistem autoritar ku, zbatimi i ligjeve dhe të drejtave të qytetarëve nuk është efektiv, apo ligjet mund të jenë shpesh subjekte të anulimit apo të veprimit arbitrar nga ana e agjencive të ndryshme shtetërore, demokracia kërkon që autoritetet publike t'i përmbahen dhe t'i zbatojnë sipas procedurave të vendosura, ligjet dhe të drejtat e ndryshme të qytetarëve, edhe përkundrajt apo nëse ato bien ndesh me autoritete të tjera publike. Kështu pra, në një sistem demokratik, vetëm zbatimi me efikasitet i ligjeve të miratura nga ana e agjencive të ndryshme shtetërore, garanton efektivitetin e të drejtave civile dhe politike të qytetarëve dhe grupeve të ndryshme që janë në përberje të një politie.

Nëse ligjshmëria, apo zbatimi i ligjeve dhe i rendit nga ana e agjencive të ndryshme shtetërore nuk është efektiv, apo është i përhapur në mënyrë të ç'rregullt (zbatim selektiv) dhe jo mbi të gjithë territorin ku shteti sundon, atëherë kjo të ndikojë edhe llojin apo cilësinë e demokracisë që shfaqet në një vend të caktuar. Guillermo O'Donnell e thekson këtë kur thotë se, “një shtet që është i paaftë të zbatojë ligjshmërinë e tij mbështet një demokraci të qytetarisë me intensitet të ulët” (O'Donnell, 1993: 1361). Në këto demokraci me të meta, apo që vazhdojnë të zgjasin pafund si demokraci jo të konsoliduara, disa prej të drejtave politike të qytetarëve respektohen (psh. individëve mund t'u garantohet e drejta për të votuar, për t'u shprehur lirisht, për të marrë

pjesë apo për t'iu bashkuar organizatave të ndryshme etj.), megjithatë të drejta të tjera të tyre mund të dhunohen sistematikisht nga moszbatimi apo nga inefektiviteti i agjensive shtetërore që të veprojnë sipas ligjit. Kështu psh., në shumë regjime hibride apo në demokraci që vazhdojnë të funksionojnë me mangësi të mëdha në mjediset e tyre, të drejtat zgjedhore dhe politike të pjesëmarrësë së paketës së poliarkisë respektohen, por ku komponentët liberalë dhe të shtetit të së drejtës (që ne kemi përfshirë në përkufizimin e demokracisë të ofruar në këtë punim. Shih në faqet 11-13) dhunohen vazhdimisht. Siç edhe O'Donnell e ka përshkruar, një situatë në të cilën një individ mund të votojë lirisht dhe ta ketë votën e tij të numëruar në mënyrë të ndershme, por nuk mund të presë një trajtim siç duhet nga policia apo gjykatat, e vendos në pikëpyetje të madhe komponentin liberal të asaj demokracie dhe e kufizon në mënyrë të rëndë qytetarinë (O'Donnell, 1993: 1361) dhe të drejtat që ajo mbart. Një dhunim i tillë i të drejtave dhe garancive të qytetarisë nga moszbatimi apo inefektiviteti i (agjensive të) shtetit për të vepruar sipas ligjit, nga ana tjetër nxit edhe mosbesimin e qytetarëve tek institucionet politike, si dhe bën edhe inefektive dimensionin e llogaridhënies së të zgjedhurve përballë zgjedhësve. Kjo nga ana e saj, sjell edhe kufizime në funksionimin siç duhet të demokracisë apo në shanset e konsolidimit të demokracisë në një mjedis të caktuar. Në ditët e sotme, shumë demokratizime të valës së tretë (duke përfshirë këtu vende si Rusia, Shqipëria, Moldavia, apo republika të ndryshme të ish Bashkimit Sovjetik), vazhdojnë të përballen me pengesa të mëdha dhe serioze në rrugën e demokratizimit të tyre, si pasojë e kapaciteteve të ulta të zbatimit të ligjit nga ana e shteteve të tyre. Moszbatimi apo mos sanksionimi efektiv i ligjshmërisë përgjatë gjithë territorit nga ana e agjensive të ndryshme shtetërore të tyre, ka çuar edhe në minimizimin apo kufizimin e disa prej të drejtave të qytetarisë (poliarkisë) në mjediset e tyre; ka prodhuar nivele të ulta llogaridhënie politike, madje në shumë raste edhe inekzistente; mungesë besimi të qytetarëve te institucionet politike, çka i ka bërë demokratizimet e këtyre vendeve të funksionojnë me mangësi të mëdha dhe serioze prej mëse dy dekadash e gjysmë tanimë.

4.2 Shoqëria Civile

“Shoqëria civile, si burim i influencës dhe kontrollit të institucioneve politike përfaqësuese, është zemra e një demokracie liberale”.
(John Louis Cohen. Cituar në Clarke & Forewalker, 2001:71)

Një shoqëri civile e gjallë dhe e dendur është variabli i dytë i pavarur që merret në ndërtimin e kuadrit teorik të këtij punimi, për të shpjeguar produktin e një demokratizimi të suksesshëm në vende të ndryshme të valës së tretë. Nga pikëpamja teorike, këtu argumentohet se ekzistenca e një shoqërie civile të fortë, ku sa më e dendur është anëtarësia dhe pjesëmarrja e qytetarëve në jetën asosacionale, dhe ku sa më të forta të jenë normat e kapitalit social që karakterizojnë ndërveprimin social në këto rrjete asosacionale, kushtëzon produktin e një demokracie të suksesshme dhe të konsoliduar. Pra, aty ku një shoqëri civile e gjallë dhe e dendur, e përkufizuar në këtë mënyrë, ekziston në një vend të caktuar, demokratizimi atje do të jetë më i suksesshëm dhe i qëndrueshëm; ndërsa aty ku shoqëria civile e përkufizuar në këto terma do të jetë e dobët ose e vakët, demokratizimi në atë mjedis do të haset me mangësi dhe probleme. Tri dimensionet mbi të cilat ne analizojmë variablin e një shoqërie civile të gjallë dhe të dendur këtu janë: dimensionin *anëtarësisë në organizata të shoqërisë civile*; së dyti, është dimensionin *i pjesëmarrjes në aktivitete apo lëvizje të shoqërisë civile*; dhe i fundit ka të bëjë me dimensionin e *kapitalit social*. Mbi bazën e këtyre tri dimensioneve të shoqërisë civile, në ndërtojmë këtu edhe lidhjen teorike që ekziston midis jetës asosacionale dhe demokratizimit.

Së pari, një përkufizim i termit të shoqërisë civile mbi të cilin ne te nisnim analizën tonë na duhet. Këtu ne nisemi nga një përkufizim i dhënë nga Larry Diamond, sipas të cilit shoqëria civile kuptohet si:

“fusha e jetës sociale të organizuar që është e hapur, vullnetare, vetë-gjeneruese, (në një masë) vetë-mbështetëse, autonome nga shteti, dhe e kufizuar nga një rend ligjor ose një set rregullash të ndara. Është e dallueshme nga shoqëria në përgjithësi në atë që ajo përfshin qytetarë që veprojnë në mënyrë kolektive në një sferë publike për të shprehur interesat, pasionet, preferencat dhe idetë e tyre, për të shkëmbyer informacionin, për të arritur qëllime të përbashkëta, për të bërë kërkesa mbi shtetin, për të përmirësuar strukturën dhe funksionimin e shtetit, dhe për t’i mbajtur zyrtarët shtetërorë llogaridhënës. Shoqëria

civile është një fenomen ndërmjetës, që qëndron midis sferës publike dhe shtetit” (Diamond, 2002: 6).

Pra, shoqëria civile i referohet asaj hapësire apo arene të politi-së ku shoqatat apo lëvizjet e ndryshme që krijohen nga qytetarët, në mënyrë autonome nga shteti, përpiqen të artikulojnë interesat, kauzat, preferencat, idetë dhe vlerat në mënyrë që të arrijnë synime të përbashkëta. Në këtë kuptim, shoqëria civile mund të përfshijë grupe dhe organizata të shumëfishta nga të gjitha fushat e jetës sociale (ekonomike, fetare, mjedisore, kulturore, sportive etj.), por edhe asosacione nga të gjitha shtresat e ndryshme të shoqërisë (si psh. sindikatat e punëtorëve, shoqatat e biznesit, sipërmarrësve, profesionistëve, studentëve etj.). Këto organizata të ndryshme të shoqërisë civile, që përfshijnë gjithë hapësirën ndërmjetëse midis shtetit dhe individit apo familjes, janë të krijuara në mënyrë vullnetare nga ana e anëtarëve të shoqërisë dhe në funksion të ndjekjes apo mbrojtjes së interesave apo vlerave të tyre. Roli i shoqërisë civile si një faktor kyç për të shpjeguar suksesin e një demokracie është theksuar nga autorë të ndryshëm, ndoshta duke filluar që nga Alexis De Tocqueville dhe pasuesve të shkollës së mendimit tockevilli-ane, të cilët më së shumti kanë lavdëruar virtytet dhe efektet e jetës asosacionale mbi individin dhe shoqërinë në tërësi. Kështu psh., Robert Putnam, një autor bashkëkohor i cili më së miri ka mbrojtur rolin apo gjallërinë e jetës asosacionale të qytetarëve të një vendi mbi stabilitetin, por edhe mbi cilësinë e demokracisë, ka argumentuar se:

“Asosacionet civile kontribuojnë në efektivitetin dhe stabilitetin e qeverisjes demokratike... si për shkak të efekteve të tyre “të brendshme” mbi anëtarët individualë, ashtu edhe për shkak të efekteve të tyre “të jashtme” mbi politi-në më gjërë. Së brendshmi, asosacionet rrënjësojnë tek anëtarët e tyre zakonet e bashkëpunimit, solidaritetit dhe (gjallërinë e) shpirtit publik... Së jashtmi... një rrjet i gjërë i shoqatave sekondare (që forcon artikulin dhe agregimin e interesave të ndryshme) kontribuon në efektivitetin e bashkëpunimit social” (Putnam, 1993: 89-90).

Anëtarësia në jetën asosacionale të shoqërisë krijon kushtet e favorshme për demokracinë, pasi ofron një hapësirë për qytetarët të kultivojnë lidhje të brendshme me organizata të ndryshme ku ata bëjnë pjesë, çka ndihmon në zhvillimin dhe përbrendësimin e vlerave dhe normave demokratike (...zakonet e bashkëpunimit, solidaritetit, tolerancës, pjesëmarrjes politike, gjallërinë e shpirtit publik etj.). Po kështu, anëtarësia, së bashku me pjesëmarrjen aktive në

organizata të ndryshme të shoqërisë civile, prodhon modele të sjelluri të tilla, çka i mundëson qytetarëve të tejkalojnë izolimin individual, dhe të bashkëpunojnë midis tyre në arritjen e synimeve të përbashkëta kolektive. Në këtë kuptim, anëtarësia në organizata të ndryshme të shoqërisë civile ka efekte “të brendshme” mbi anëtarët individualë, siç vëren Putnam, pasi prodhon (apo bën të mundur) modele të ndërveprimit social aktiv tek qytetarët që janë të nevojshme dhe domosdoshme për demokracinë. Kështu, në plotësim të kësaj, Putnam shprehet në një ese të tij të famshme se, asosacionet (shoqatat e ndryshme) “zgjerojnë sensin e pjesëmarrësve mbi veten, duke zhvilluar “Unë” në “Ne” (Cituar në Berman, 2009: 564). Këtu, anëtarësia në organizata të ndryshme të shoqërisë civile nuk ka të bëjë domosdoshmërisht me favorizimin apo theksimin e rëndësisë së një organizate të caktuar (psh. sindikatat, apo një shoqatë profesionistësh, ku interesat e përbashkëta mund t’i mbajnë anëtarët më të lidhur ngushtë me njëri-tjetrin) të shoqërisë civile mbi një tjetër. Anëtarësia në të gjitha llojet e organizatave të shoqërisë civile që veprojnë në hapësirën ndërmjetëse midis shtetit dhe individit, pavarësisht rëndësisë së tyre relative apo fushave të ndryshme ku ata veprojnë, janë të rëndësishme do të vërente Putnam, pasi ato kanë mundësisë e zhvillimit dhe rrënjësimit të vlerave dhe normave demokratike dhe të modeleve të sjelljes së bashkëpunimit midis anëtarëve të tyre, që janë të nevojshme për një demokraci të suksesshme. Në këtë kuptim, argumenti këtu është se, sa më i gjërë dhe i dendur të jetë rrjeti i ndërveprimit social që krijohet mes qytetarëve të një vendi që bëjnë pjesë në organizata të ndryshme të shoqërisë civile (pavarësisht llojit të tyre), aq më shumë mundësi kanë ato të tejkalojnë izolimin individual dhe oportunitetin e tyre në funksion të ndjekjes së një të mire të përbashkët, dhe aq më të ngjarë ka demokracia dhe demokratizimi të jetë i suksesshëm në atë mjedis. Siç edhe Larry Diamond ka vërejtur, “shoqëria civile i shërben demokracisë më mirë kur është e dendur në numrin absolut të shoqatave që ekzistojnë. Sa më i madh densiteti i jetës asosacionale, sa më i madh numri i anëtarësive që qytetari mesatar mund të ketë në to, aq më e gjërë është gama e aktiviteteve dhe interesave shoqërore që do të gjejnë shprehje organizacionale” (Diamond, 1997: 24).

Këtu vijmë edhe tek efektet e tjera pozitive, “të jashtme” siç thekson Putnam, që ka anëtarësia në organizata të ndryshme të shoqërisë civile ka mbi politi-në dhe shoqërinë më gjërë. Kjo së pari sepse, organizatat e ndryshme të shoqërisë civile shërbejnë edhe si kanale efektive për artikullimin dhe agregimin e interesave të ndryshme në shoqëri, çka lehtëson (...kontribuon në efektivitetin) bashkëpunim social midis qytetarëve të ndryshëm dhe zgjeron mundësitë e

pjesëmarrjes politike nga ana e tyre. Siç edhe Cohen dhe Arato kanë sugjeruar në këtë pikë, shoqëria civile kryen dy funksione të rëndësishme demokratike. “Së pari, shoqatat dhe lëvizjet nga brenda shoqërisë civile bashkëpunojnë, zhvillojnë identitete, ofrojnë mundësi për pjesëmarrje dhe krijojnë rrjete të solidaritetit. Së dyti, organizata dhe shoqata të ndryshme të shoqërisë civile përpiqen të influencojnë ose reformojnë shtetin” (Cituar në Grugel, 2002: 95). Kështu pra, sipas këtyre autorëve, anëtarësia në organizata dhe shoqata të ndryshme të shoqërisë civile ndihmon në zhvillimin dhe mirë-funksionimin e demokracisë në një vend, pasi lejon qytetarë të ndryshëm të promovojnë interesa të ndryshme, të zhvillojnë identitete të përbashkëta, të ndajnë eksperiencat e tyre, dhe në fund të fundit, të jenë aktivë në jetën publike nëpërmjet zgjerimit të mundësive të pjesëmarrjes. Ndërsa, përsa i përket funksionit të dytë që Cohen dhe Arato theksojnë në lidhje me rolin e organizatave dhe shoqatave të ndryshme të shoqërisë civile, ndoshta ky është edhe funksioni më i rëndësishëm që ato luajnë në zhvillimin (në nisjen e tranzicionit demokratik) dhe në konsolidimin e demokracisë në një mjedis të caktuar. Ashtu siç edhe Jean Grugel është shprehur, “funksioni më kryesor demokratik që shoqëria civile mund të performojë është angazhimi i saj me shtetin si një forcë ndryshimi. Kapaciteti i organizatave të shoqërisë civile për të shtyrë për reformën dhe për t’u angazhuar me shtetin është ndoshta një çelës kryesor për të kuptuar nëse konsolidimi demokratik do të zërë vend” (Grugel, 2002: 95-96).

Për ta kuptuar më mirë këtë funksion që shoqëria civile luan në zhvillimin e demokratizimit dhe në konsolidimin demokratik, ndoshta duhet të kalojmë më parë këtu, tek ai që kemi cilësuar si dimensionin e dytë të variablit (të pavarur) të shoqërisë civile që ne ndërtojmë këtu: në dimensionin e pjesëmarrjes në aktivitete dhe lëvizje të shoqërisë civile. Ky është një dimension i rëndësishëm përbërës i shoqërisë civile që tregon dhe forcën dhe gjallërinë e saj si kushtëzuesë në nxitjen e proceseve demokratike dhe të konsolidimit të demokracisë në një mjedis të caktuar. Këtu, ndoshta roli kryesor që luan një shoqëri civile e gjallë në funksion të ngulitjes së demokracisë në një mjedis të caktuar, është se ajo shërben si një kundërbalancë kundër (pushtetit të) shtetit, duke kryer kështu funksione të rëndësishme jetike opozitare dhe mbrojtur interesa të ndryshme të shoqërisë. Ashtu siç edhe Gordon White ka argumentuar, “një shoqëri civile në rritje mund ta ndryshojë balancën e pushtetit midis shtetit dhe shoqërisë në favor të kësaj të fundit, duke kontribuar kështu në llojin e një “opozite të balancuar” që mbahet si karakteristikë e një regjimi

të vendosur demokratik” (White, 2003: 22). Mobilizimi dhe pjesëmarrja e gjërë në forca apo lëvizje sociale të organizuara, e rrit mundësinë e qytetarëve si për të kontrolluar, ashtu edhe për të kufizuar ushtrimin e pushtetit të shtetit nga ana e atyre që janë në pushtet. Ky funksion i shoqërisë civile mund të thuhet se është i kushtëzues në proceset e demokratizimit si në kontekstin e shteteve autoritare, ku pjesëmarrja dhe mobilizimi në lëvizjet sociale të organizuara (të shoqërisë civile) është shtysa kryesore për nisjen e liberalizimit dhe ndryshimit demokratik, ashtu edhe në vende të cilat e kanë nisur tranzicionin, dhe që kërkojnë të konsolidojnë demokracinë në mjediset e tyre.

Një mënyrë të vlefshme për të kuptuar rolin dhe aktivitetin që luajnë pjesëmarrja dhe mobilizimi në lëvizje sociale të organizuara në marrëdhënie (me kontrollin dhe kufizimin e pushtetit të) shtetit, në funksion të kushtëzimit të demokratizimit, na e jep edhe Sidney Tarrow nëpërmjet asaj që ai e quan si “struktura e mundësisë politike”. Nëpërmjet këtij koncepti të zhvilluar, Tarrow argumenton se:

“njerëzit angazhohen në politikën kontestuese kur modelet e mundësive dhe kufizimeve politike ndryshojnë dhe më pas, duke ndërmarrë strategjikisht një repertor të veprimt kolektiv, krijojnë mundësi të reja, të cilat përdoren nga të tjerë më zgjerimin e cikleve të kontestimit. Kur përpjekjet e tyre vërviten rreth frakturave të gjëra në shoqëri, kur ato i bashkojnë njerëzit sëbashku rreth simboleve kulturore të trashëguara, dhe kur ato mund të ndërtojnë ose rindërtojnë rrjete të dendura sociale dhe struktura lidhëse, atëherë këto episode të kontestimit rezultojnë në ndërveprime të mbështetura me kundërshtarët – specifikisht në lëvizje sociale” (Cituar në Grugel, 2002: 97).

Tarrow thekson rëndësinë e renditjes si më poshtë në mënyrë që të kuptohet impakti i lëvizjeve sociale për demokratizimin:

- *Mundësitë ose kufizimet politike*

Strukturat e shtetit dhe frakturat politike krijojnë mundësi relativisht të qëndrueshme për angazhim; ndryshimet në strukturën e mundësive mund të thotë se aktorët me burime të pakta mund të angazhohen në politikën kontestuese dhe mundësisht të krijojnë presion social të mbështetur.

- *Repertori i kontestimit*

Format e veprimit kolektiv që njerëzit adoptojnë ndryshojnë. “Konventat (traditat) e kontestimit” mund të formojnë pjesë të kulturës së një shoqërie. Liderët mund të vendosin mbi format e reja të veprimit. Historia dhe memoria kolektive e formave të protestës të cilat janë të marra nga jashtë (vendit) mund të formojnë pjesë gjithashtu të “repertorit të kontestimit”.

- *Konsensusi mbi mobilizimin dhe identitetet*

Një mënyrë e veçantë për të kuptuar kornizat botërore të veprimit kolektiv ose aktivitetit të lëvizjeve sociale e cila i jep dinjitet dhe i justifikon ato. Këto identitete mund të nxisin pasion, emocion dhe përkushtim; ato janë arsyeja se përse njerëzit mobilizohen, edhe kur ato mund të jenë në rrezik.

- *Strukturat mobilizuese*

Rrjetet sociale përcaktojnë se kush merr pjesë në rrjetet sociale. Sa më i/e ngulitur në rrjetet sociale – nëpërmjet punës, strukturave të familjes, institucioneve, fqinjësisë – aq më receptues janë njerëzit janë me veprimin kolektiv. Tarrow e quan këtë “strukturat lidhëse”.

- *Dinamika e lëvizjeve*

Për të mbështetur protestat, mundësi politike të mbështetura nevojiten. Në fund të fundit, “lëvizjet dështojnë ose kanë sukses si pasojë e forcave që janë jashtë kontrollit të tyre”.

- *Ciklet e kontestimit*

Me zgjerimin e mundësive, më shumë lëvizje sociale mund të përfshihen në përpjekje dhe mund t’i japin formë asaj se si ato përshtaten. Rrjetet bëhen më të dendura dhe më interekative. Cikli i kontestimit zgjerohet. Kjo mund të çojë në “rezultate (produkte) në sferën e politikës institucionale; në rastin më ekstrem mund të çojë në ndryshim revolucionar” (Cituar në Grugel, 2002: 97-98).

Struktura e mundësisë politike e zhvilluar nga Sidney Tarrow është një mënyrë e dobishme për të kuptuar rolin e organizimit dhe mobilizimit të qytetarëve nëpërmjet aktiviteteve dhe lëvizjeve të shoqërisë civile për demokratizimin. Kështu, në kontekstin e një regjimi autoritar, pjesëmarrja nga ana e publikut të gjërë në politikën kontetuese të aktiviteteve të shoqërisë civile – psh. protesta, demonstrata, greva apo forma të tjera të mobilizimit social demokratik – është shtysa kryesore për gjenerimin e “ndarjeve” brenda regjimit të vjetër, për humbjen e legjitimitetit të një

shteti autoritar, kërkimin e të drejtave të mohuara nga ana e qytetarëve dhe për nisjen e proceseve liberalizuese dhe të demokratizimit nga ana e elitës në pushtet. Struktura e mundësisë politike që krijohet për pjesëmarrje gjithmonë e më të gjërë të publikut (...rrjetet bëhen më të dendura dhe më interaktive) në aktivitete kontestuese të organizatave të shoqërisë civile, zgjeron mundësitë për shprehje politike gjithnjë e më të pavarur nga ana e publikut, dhe e kanalizon kështu sjelljen e elitës (në sferën politike institucionale) në rezultate drejt reformës dhe nisjes së proceseve demokratizuese. Psh., në Spanjë, Peru, Argjentinë (...por edhe në vende të tjera që u përfshinë në valën e tretë të demokratizimit), Collier dhe Mahoney kanë argumentuar se protestat dhe grevat të udhëhequra nga sindikatat “ishin thelbësore në destabilizimin e autoritarizmit dhe për të hapur rrugën për demokratizmin”, duke nxitur ndarjet ndërmjet elitës autoritare në pushtet dhe duke bërë presion mbi to të dorëzojnë pushtetin “në një shpëtim mbrojtës”, kur ato ende nuk kishin “formuluar një projekt reforme” (Cituar në Diamond, 1997: 27). Dinamika e sjelljes, vendimeve apo ndërveprimit strategjik të elitave, që thekson modeli i qëndërsuar tek elitat i qasjes së tranzitologjisë, nuk duhet kuptuar jashtë kontekstit të ciklit të protestave dhe mobilizimit të publikut në aktivitete të shoqërisë civile që i detyrojnë elitat, ose më saktë i kufizojnë ato, të sillen në një mënyrë të caktuar ose jo. Në këtë linjë mendimi, është edhe Lawrence Whitehead kur vëren se, ndër faktorët kryesorë (kushtëzues) të demokratizimit janë vendosja e rrjeteve të gjëra asociative ndërmjet qytetarëve që janë të afta të kufizojnë pushtetin diskret të shtetit autoritar. Whitehead argumenton se, aty ku zakone dhe praktika të tilla të “shoqërisë civile” provuan se ishin të afta t’i rezistojnë qeverive anti-demokratike, ishte vetëm çështje kohe para se liberalizimi dhe demokratizimi i mëpasshëm të merrte (në mënyrë thuajse të pashmangshme) rrugën e vet (Whitehead, 2002: 66). Në këtë kuptim, edhe shtysa kryesore për nisjen e demokratizimit në një vend gjenerohet gjithmonë “nga poshtë”, dhe mund të jetë e suksesshme, sipas strukturës së mundësisë politike të zhvilluar nga Tarrow, nëse arrin të krijojë konsensus të mjaftueshëm për mobilizim tek qytetarët në lëvizje sociale (protesta, demonstrata, greva etj.), nëse strukturat lidhëse mobilizuese midis tyre janë të forta dhe të dendura, dhe nëse ciklet e kontestimit shtrihen dhe gjejnë gjithmonë e më shumë mbështetje në shoqëri.

Po kështu, çka është edhe më e rëndësishme për kuadrin teorik që ngrihet këtu, roli i pjesëmarrjes në aktivitete dhe lëvizje të shoqërisë civile është gjithashtu i rëndësishëm edhe për thellimin dhe konsolidimin e demokracisë së vendosur në një vend të caktuar. Siç edhe Jean Grugel e shpreh më së miri këtë, lëvizjet dhe përpjekjet sociale lehtësojnë konsolidimin

demokratik sepse ato mund të çojnë në reformën e shtetit, në shtrirjen e qytetarisë dhe në ngulitjen (rrënjosjen) e të drejtave (Grugel, 2002: 95). Këtu, kontributi kryesor që një shoqëri civile e organizuar dhe e vëmendshme ka për konsolidimin dhe mirë-funksionimin e demokracisë në një mjedis të caktuar, është roli kontrollues dhe kufizues që ajo luan mbi pushtetin e pushtetit shtetëror, duke siguruar në këtë mënyrë edhe llogaridhënien dhe përgjegjshmërinë e atyre që janë në pushtet. Në këtë mënyrë, ajo bën të mundur jo vetëm sigurimin e dimensionit vertikal të llogaridhënies së politikanëve përballë elektoratit (që përfaqësohet kryesisht nga klauzola dhe atributet e zgjedhjeve), por edhe dimensionin horizontal të llogaridhënies në një sistem demokratik (atë që kemi përfshirë në dimensionin e konstitucionalizmit liberal dhe shtetit të së drejtës në përkufizimin e demokracisë¹⁷), duke e kufizuar dhe legjitimuar pushtetin e shtetit brenda kornizës së shtetit të së drejtës. Ashtu siç edhe Larry Diamond e thekson këtë, “shoqëria civile jo vetëm e kufizon pushtetin e shtetit por, edhe e legjitimon autoritetin e shtetit kur ky autoritet bazohet mbi shtetin e së drejtës” (Diamond, 1997: 6). Një shoqëri civile e organizuar dhe një publik i angazhuar në aktivitete dhe lëvizje sociale mund të kontribuojë në konsolidimin e demokracisë në një vend të caktuar duke shërbyer si një kundërbalancë e rëndësishme kundër pushtetit të shtetit, dhe duke kryer funksione jetike opozitare (edhe përballë sistemeve partiake të dobta dhe të fragmentarizuara, apo në kontekstin e një shoqërie politike të dobët në mjedise të caktuara). Një rol të tillë të politikës kontestuese aktive në dobi të konsolidimit të demokracisë, shoqëria civile ndoshta e ka luajtur më së miri në rastin e demokratizimit të Polonisë. Kështu, psh. autorë si Gregorz Ekiert dhe Jan Kubik kanë argumentuar se konsolidimi i demokracisë në Poloni ka qënë më së shumti një produkt i një shoqërie civile aktive dhe të angazhuar, edhe kur Polonia u përball me një sistem partiak të nëninstucionalizuar, që është, një shoqëri politike e dobët (Ekiert & Kubik, 1998: 50). Sipas këtyre autorëve, faktori kryesor që kontriboi në konsolidimin e demokracisë në rastin e Polonisë, ka qënë roli i një shoqërie civile aktive (nëpërmjet pjesëmarrjes në protesta, demonstrata, greva etj.) , çka kushtëzoi edhe dinamikën e zgjedhjeve apo vendimeve të elitave politike atje për t’iu përmbajtur rregullave të lojës demokratike.

Po kështu, një funksion tjetër që pjesëmarrja aktive nga ana e qytetarëve në aktivitete dhe lëvizje sociale mund të luajë në funksion të llogaridhënies së politikanëve dhe mirë-funksionimit të

¹⁷ Shih në faqet 11-13 të këtij punimi.

sistemit demokratik, është nëpërmjet presionit të vazhdueshëm që ajo mund të gjenerojë. Argumenti këtu është se, shoqëria civile luan një rol disiplinues në marrëdhënie me shtetin duke forcuar standardet e moralitetit dhe performancës publike dhe përmirëson llogaridhënien si të politikanëve dhe të administratorëve (White, 2003: 23). Gjallëria dhe forca e një shoqërie civile aktive mund t'i kufizojë së tepërmi mundësitë e abuzimit nga ana e atyre në pushtet, apo mundësinë e marrjes së vendimeve që bien ndesh me të mirën publike, duke i mbajtur politikanët në llogaridhënie të vazhdueshme (dhe jo vetëm përgjatë periudhës së fushatave elektorale), dhe duke i shërbyer kështu shëndetshmërisë së sistemit demokratik. Kështu, një shoqëri civile pjesëmarrëse dhe aktive ndikon pozitivisht në performancën institucionale të demokracisë në një mjedis të caktuar.

Megjithatë, që një shoqëri civile t'i kryejë funksione të tilla në dobi të konsolidimit dhe mirë-funksionimit të demokracisë, ajo duhet të karakterizohet nga një dimension tjetër i rëndësishëm që tregon forcën dhe vitalitetin e saj: përkatësisht nga akumulimi i *kapitalit social* përbrenda saj. Ashtu siç edhe Gordon White ka theksuar, një shoqëri civile derivon shumë nga karakteri politik specifik i saj nga struktura më e thellë socio-ekonomike, dhe nga shpërndarja e interesave, normave sociale dhe burimeve të pushtetit të cilat shoqëria (ku ajo vepron) i mishëron... Si një sferë e ndarë dhe e dallueshme e marrëdhënieve sociale, shoqëria civile në vetvete mishëron një burim specifik të pushtetit social bazuar mbi një kapacitet (të diferencuar) për asociime e cila është një çelës kryesor për fuqizimin social (White, 2003: 21). Pra, burimi i forcës apo dobësisë së shoqërisë civile në një mjedis të caktuar, duhet parë në strukturën sociale të shoqërisë ku ajo vepron, nga interesat e ndryshme që veprojnë në shoqëri, nga normat dhe tiparet e organizimit apo funksionimit të saj etj. Në këtë kuptim, shoqëria civile mishëron një burim specifik të pushtetit social, që rrjedh nga struktura socio-ekonomike e shoqërisë ku ajo vepron, dhe kushtëzon dhe mundësitë për asociime dhe pjesëmarrje të qytetarëve në jetën sociale të organizuar. Ndoshta autori, që e ka shpjeguar më së miri këtë lidhje, është Robert Putnam nëpërmjet konceptit të kapitalit social. Putnam e shpjegon marrëdhënien midis rrjeteve të forta të pjesëmarrjes së qytetarëve dhe performancës institucionale pozitive (mirë-funksionimit të demokracisë) në terma të *kapitalit social* – me çka ai nënkupton rrjetet, normat e reciprocitetit dhe besimit që janë nxitur ndërmjet anëtarëve të shoqatave të komunitetit nga virtyti i

eksperiencës së tyre të ndërveprimit dhe bashkëpunimit social. Putnam argumenton se, kapitali social ka një impakt pozitiv mbi mirë-qeverisjen, pasi lejon anëtarët e komunitetit të tejkalojnë dilemat e veprimit kolektiv, të cilat në të kundërt do t'i pengonin përpjekjet e tyre për të bashkëpunuar për të përmirësuar jetën sociale (Cituar në Boix & Posner, 1996: 2; Putnam, 1993: 167).

Kështu për Putnam, kapitali social është një dimension i rëndësishëm i i organizimit social dhe forcës së shoqërisë civile, pasi i bën të mundur pjesëmarrësve të veprojnë së bashku në mënyrë më efektive për të ndjekur interesa të përbashkëta midis tyre. Nga kjo pikëpamje, kapitali social lehtëson ndërmarrjen e veprimeve të koordinuara në jetën organizacionale të anëtarëve të një komuniteti, duke nxitur bashkëpunimin midis tyre dhe duke i bërë edhe më efikënte përpjekjet në arritjen e synimeve të përbashkëta. Bashkëpunimi vullnetar lehtësohet në masë të madhe nga besimi ndërpersonal dhe nga normat e reciprocitetit, dhe këto orientime kulturore në këmbim nxiten (por edhe thellohen) nga “rrjetet e angazhimit civil”, në të cilat qytetarët tërhiqen së bashku si të barabartë në “ndërveprime të mëdha horizontale” (Putnam, 1993: 167 dhe 173). Këtu, duhet theksuar se rëndësia e ndërmarrjes së veprimit të përbashkët për demokracinë (për mirë-funksionimin e sistemit demokratik), duhet parë pikërisht te kapitali social dhe tek rrjetet e angazhimit civil (marrëdhënie të strukturuar në mënyrë të barabartë dhe horizontale) ndërmjet qytetarëve që ai arrin të gjenerojë. Në këtë kuptim, shoqërinë civile në një vend të caktuar do ta konsideronim të dobët dhe të mangët strukturalisht, dhe me impakt fare të pakët ose të vogël në kushtëzimin e konsolidimit të demokracisë, nëse ajo nuk karakterizohet nga nivele të larta, ose relativisht të larta, të kapitalit social të saj.

Kështu, vetëm shoqëri civile që karakterizohen nga nivele të larta të kapitalit social dhe rrjete të angazhimit civil mund të krijojnë kushtet e favorshme për demokracinë. Këtu, duhet bërë dallimi midis llojeve të ndryshme të jetës asociacionale (në shoqata apo organizata të ndryshme që veprojnë midis individit dhe shtetit), dhe rrjedhimisht edhe shoqërinë civile që vepron në një mjedis të caktuar: midis atyre të strukturuar në marrëdhënie të barabarta dhe horizontale në lidhjet midis anëtarëve të tyre (në mënyrë civile dhe me qëllime publike), dhe midis atyre të strukturuar në marrëdhënie hierarkike dhe vertikale midis anëtarëve (dhe ku, në shumicën e rasteve, mbizotërojnë interesa të ngushta ose private). Organizatat dhe shoqatat e shoqërisë civile të cilat janë të strukturuar nga brenda nga marrëdhënie të barabarta dhe horizontale midis

anëtarëve të tyre, arrijnë të gjenerojnë besimin, bashkëpunimin, si dhe një ndjenjë përgjegjshmërie të përbashkët për të arritur përpjekje apo synime të përbashkëta. Kjo sepse, marrëdhëniet e gjëra horizontale midis anëtarëve apo pjesëmarrësve në këto organizata, “çajnë përmes lidhjeve klienteliste dhe lidhin grupet sociale së bashku; ato zvogëlojnë ekspozimin e individëve ndaj presioneve të konformitetit të grupeve me marrëdhënie të ngushta; ulin varësinë e individëve mbi autoritetin e jashtëm dhe, duke bërë kështu, reduktojnë kufizimet sociale mbi autonominë dhe zgjedhjen njerëzore. Këto tendenca, në këmbim, priren të promovojnë vetë-vlerësimin individual, besimin e përgjithshëm ndërpersonal... që janë të favorshme për demokracinë” (Cituar në Inglehart & Welzel, 1997: 163). Pra, vetëm këto lloj organizatash të shoqërisë civile, që karakterizohen nga nivele të larta të kapitalit social dhe të angazhimit civil, mund të nxisin bashkëpunimin dhe ndërveprimin social midis qytetarëve pjesëmarrës që e bëjnë një demokraci të mirë-funksionojë. Thënë ndryshe, e bëjnë shoqërinë civile në një mjedis të caktuar më të fortë strukturalisht, dhe i jep mundësinë asaj t’i kryejë më së miri funksionet e influencës, kontrollit dhe llogaridhënies ndaj ushtrimit të pushtetit.

Në të kundërt, organizata apo shoqata të shoqërisë civile të cilat janë të strukturuar mbi bazën e marrëdhënieve hierarkike dhe vertikale (dhe ku në shumicën e rasteve mbizotërohen ng interesat e ngushta apo private të disa ose pak anëtarëve), të cilat nuk arrijnë të gjenerojnë norma të reciprocitetit dhe të angazhimit civil midis anëtarëve të tyre, i kryejnë pak ose aspak funksionet e shoqërisë civile në dobi të demokracisë. Siç edhe Diamond vëren, në vend që të mbledhin njerëzit së bashku si të barabartë besues në bashkëpunimin në marrëdhënie të “reciprocitetit të përgjithshëm” dhe përfitimit dhe respektit të ndërsjelltë, këto organizata priren të riprodhojnë brenda vetes tendenca kulturore hierarkike të shoqërisë më gjërë: struktura vertikale të autoritetit dhe rrjedhje të informacionit, modele asimetrike të shkëmbimit midis pronarëve dhe klientëve, lidhje të vogla horizontale midis anëtarësisë së përgjithshme, dhe nivele të ulta të besimit (në rastin më të mirë) (Diamond, 1997: 13). Këto lloj organizatash të shoqërisë civile të strukturuar mbi bazën e marrëdhënieve të tilla, nuk sjellin dobi të madhe në funksion të zhvillimit dhe të konsolidimit të demokracisë në një vend të caktuar, pasi nuk arrijnë të nxisin bashkëpunimin, ndërveprimin social apo edhe zgjerimin e bazës midis anëtarëve të tyre, për arritjen e qëllimeve të përbashkëta. Përkundrazi, në më të shumtën e rasteve, ato gërryhen së brendshmi nga marrëdhëniet hierarkike, personalistike, shfrytëzuese të autoritetit, si dhe nga interesa korruptive, klienteliste dhe të ngushta (jo publike) të disa drejtuesve të tyre. Larry Diamond e shpreh këtë

kështu: “organizata që bëhen të varura mbi një lider ose klikë sunduese, dhe që mund të manifestojë marrëdhënie negative dhe të dukshme kontradiktore midis stilit të brendshëm të qeverisjes dhe synimeve që ajo pretendon të kërkojë për politi-në. Si pasojë, organizata nuk mund ta zgjerojë bazën e saj, humb mbështetjen dhe besueshmërinë në shoqëri, bie në konflikte fraksionare dhe shkatërrimtare me organizata të ngjashme duke pretenduar qëllime të ngjashme, dhe karakterizohet nga modele të ngjashme të lidërshipt të brendshëm hierarkik dhe jollogaridhënës” (Diamond, 1997: 13). Në këtë kuptim, duhet kuptuar edhe ajo çka u theksua më lart këtu se, këto lloj organizatash të shoqërisë civile derivojnë shumë nga karakteri i funksionimit të tyre, nga struktura më e thellë socio-ekonomike dhe nga modelet kulturore që veprojnë në një shoqëri të caktuar.

4.3 Vlerat e Vetë-shprehjes

“Një nga gjërat që çdokush e di, por askush nuk mund të mendoj
mjaftueshëm se si ta demonstroj është se politika e
një vendi reflekton dizajnin e kulturës së vet”.
(Clifford Geertz, 1973: 311)

Theksi që Robert Putnam i të angazhimit civil të komunitetit si një faktor kyç për cilësinë dhe konsolidimin e demokracisë në një mjedis të caktuar, është edhe një nga urat lidhëse kryesore në literaturën e demokratizimit që lidh dhe dy nga variablat e pavarur që ne marrim këtu: shoqërinë civile dhe atë të kulturës politike civike që manifestohet në një shoqëri të caktuar nëpërmjet vlerave të vetë-shprehjes. Theksi i Putnam mbi sensin e një komuniteti civil, përputhet më së miri me tezat e autorëve kulturalistë për rëndësinë e një kulture politike civike për mirë-funksionimin dhe konsolidimin e demokracisë: “Qytetarët në një komunitet civil, edhe pse jo shenjtorë vetë-mohues, e konsiderojnë sferën publike më tepër se sa një fushë-betejë për ndjekjen e interesit personal” (Putnam, 1993: 88; Jackman & Miller, 1998: 634). Që qytetarët e

një komuniteti apo shoqërie të angazhohen në lidhje të tilla me njëri-tjetrin në sferën publike për ta bërë efektive demokracinë në mjedisin e tyre, duhet të reflektojnë vlera të tilla si liria, pjesëmarrja, vetë-shprehja publike, toleranca dhe besimi ndërpersonal. Teza këtu është se, vlera civike të tilla janë thelbësore për suksesin e një demokracie, dhe kanë një impakt të madh kushtëzues mbi funksionimin dhe operimin efektiv të institucioneve demokratike në një vend të caktuar. Pra, faktorët kulturorë të një shoqërie kushtëzojnë dhe kanë pasoja të rëndësishme për funksionimin e institucioneve demokratike.

Variabli i tretë i pavarur që ne marrim për të shpjeguar kushtëzimin e suksesit ose jo të konsolidimit të demokracisë në një mjedis të caktuar, janë vlerat e vetë-shprehjes. Ashtu siç edhe Inglehart dhe Welzel e përkufizojnë, vlerat e vetë-shprehjes janë një sindromë e qëndrimit të masave që përbëjnë një (variabël) të vetëm themelor, që reflekton theksin mbi lirinë, tolerancën e diversitetit, dhe pjesëmarrjen, si në nivel individual ashtu edhe në atë të agreguar [të shoqërisë]... Vlerat e vetë-shprehjes janë prezente në kulturën politike për aq sa publiku thekson lirinë dhe pjesëmarrjen, vetë-shprehjen publike, tolerancën e diversitetit, besimin ndërpersonal dhe kënaqësinë në jetë (Inglehart & Welzel, 2003: 64). Këto janë edhe pesë përbërësit nëpërmjet të cilit matet dhe operacionalizohet variabli i vetë-shprehjes në këtë punim, në shpjegimin e kushtëzimit të një demokratizimi të suksesshëm. Ndryshe sa është operuar me dimensionet e dy variablave të tjerë të këtij punimi (ato të shtetshmërisë efektive dhe të shoqërisë civile të gjallë dhe të dendur), ku ato nuk janë marrë si të integruar me njëri-tjetrin pikërisht për t'i dhënë mundësi teorizimit dhe investigimit të ndikimit të secilit prej tyre në dimensionet e demokratizimit, në rastin e përbërësve të vlerave të vetë-shprehjes ato janë marrë të të integruar me njëri-tjetrin në një dimension të vetëm. Kjo bëhet për shkak se, ashtu sikundër edhe Inglehart dhe Welzel e kanë shprehur, ato përbëjnë një sindromë koherente që reflekton një kulturë civike që ekziston në nivel qëndrimesh të masave të shoqërisë. Të gjitha këto qëndrime përbejnë një dimension të vetëm që shprehet nëpërmjet vlerave të vetë-shprehjes (variablit të tretë të pavarur këtu), që në shoqëri të ndryshme manifestohet në nivele më të larta, dhe në shoqëri të tjera në nivele më të ulta (Inglehart, 1988; Inglehart & Welzel, 2003: 62-65). Përbërësit e vlerave të vetë-shprehjes priren të shkojnë së bashku në një grumbull të vetëm kulturor, që reflektojnë diferenca të ndryshme historike në zhvillimin e tyre midis vendeve. Këtu argumentohet se, sa më në nivele të larta të jetë e reflektuar dhe e rrënjësuar tek pjesë të mëdha të shoqërisë sindroma e vlerave të vetë-shprehjes, përkundrajt vlerave të mbijetesës, aq më shumë mundësi ka

demokracia në një vend të zërë vend dhe struktura institucionale e saj të ketë një performancë pozitive.

Këtu së pari, ndalemi në atë që është cekur më lart në këtë punim (shih fq. 29), tek ndikimi i procesit të modernizimit mbi regjimin e një vendi (demokracisë), nëpërmjet tendencës së tij për t'i dhënë jetë ndryshimeve kulturore që vendosin një theks në rritje mbi emancipimin human dhe vlerat e vetë-shprehjes. Variablat kulturorë këtu merren si të vetme (përkundërt kushteve të tjera strukturore, sociale apo ekonomike që thekson qasja moderniste), që kushtëzojnë suksesin e një demokracie në një mjedis të caktuar. Ashtu siç edhe Ronald Inglehart dhe Christian Welzel e kanë argumentuar më së miri këtë: “efekti kryesor i modernizimit nuk është se ai e bën demokracinë më të pranueshme për elitat, por është se ai rrit aftësinë dhe dëshirën e njerëzve të zakonshëm që ata të luftojnë për institucionet demokratike” (Cituar në Wucherpfennig & Deutsch, 2009: 5). Procesi i modernizimit të një vendi, ka ndikim dhe është i rëndësishëm për atë kohë sa ai i jep jetë ndryshimeve kulturore dhe rrit vlerat emancipuese tek qytetarët, dhe adoptimi i këtyre vlerave më pas krijon mjedisin e përshtatshëm dhe shtyn mekanizmat shkakësorë për vendosjen dhe mirë-funksionimin e demokracisë brenda një shteti.

Zhvillimi i vlerave të tilla civike ndër masat e qytetarëve që janë në harmoni me strukturën institucionale të demokracisë, mundëson edhe funksionimin me efektivitet të këtyre institucioneve. Ky është edhe pretendimi kryesor i shumë autorëve kulturalistë, të cilët theksojnë se institucionet politike dhe vlerat (kulturore) të masave duhet të jenë në harmoni me njëra-tjetrën në mënyrë që të prodhohen regjime të qëndrueshme dhe efektive (Almond & Verba, 1963; Eckstein, 1961; Inglehart & Welzel, 1997; Diamond, 1999). Dhe zhvillimi i vlerave të vetë-shprehjes janë ato që kanë impaktin kryesor mbi funksionimin e institucioneve demokratike të një vendi, pasi këto vlera janë në thelb të qënësishme për të gjitha liritë civile dhe politike që e përbëjnë sistemin demokratik. Demokracia është sistemi i cili institucionalizon liritë civile dhe politike të qytetarëve, dhe kërkesa për demokraci reflekton pikërisht prioritetin që njerëzit i japin lirisë dhe zgjedhjes autonome. Ashtu siç edhe Inglehart dhe Welzel më së miri e theksojnë këtë argument: “institucionet demokratike përfaqësojnë ofertën institucionale për liri sepse demokracia institucionalizon liritë civile dhe politike; dhe vlerat e vetë-shprehjes krijojnë kërkesën kulturore për liri sepse këto vlera theksojnë lirinë e zgjedhjes” (Inglehart & Welzel,

1997: 187). Sigurisht, dëshira për liri dhe për të zgjedhje të lira dhe autonome mund të konsiderohet një aspiratë e përhershme njerëzore, megjithatë ajo shpesh nuk konsiderohet si prioritet i tyre kur ato karakterizohen nga ndjenjat e mbijetesës, frikës apo sigurisë së tyre. Në këtë kuptim, edhe kërkesat e tyre për demokraci, i cili është sistemi që më së miri garanton dhe institucionalizon liritë civile dhe politike të qytetarëve, nuk do të jenë tepër të forta, ose nuk do të kanalizohen efektivisht në favor të demokratizimit, nëse nuk kemi një ndryshim ose një theksim të vlerave të vetë-shprehjes nga ana e pjesës më të madhe të popullsisë.

Një kulturë civike që theksohet nga pjesa më e madhe e qytetarëve nëpërmjet vlerave të vetë-shprehjes, është edhe forca kryesore që motivon dhe formëson veprimin kolektiv në favor të një produkti të caktuar - adoptimit të demokracisë dhe të institucionalizimit dhe mirë-funksionimit të saj aty ku ajo është e vendosur. Siç edhe Inglehart dhe Welzel e shprehin këtë, ka dy mënyra kryesore se si forcat sociale emancipuese të përbëra nga vlerat e vetë-shprehjes mund të promovojnë dhe kanalizojnë sjelljen e elitës (politikanëve) në favor të demokracisë. “Mundësia e parë rrjedh nga veçantitë e popullsisë në të cilat vlerat e vetë-shprehjes janë të përhapura gjerësisht. Për nga përkufizimi, një shoqëri e tillë përmban një pjesë të madhe të njerëzve, të cilët i japin vlerë emancipimit njerëzor dhe janë të prirur të protestojnë në mënyrë aktive kundër sjelljes së papranueshme të elitave. Në një shoqëri të tillë me vlera të vetë-shprehjes të përhapura gjerësisht, njerëzit ka më të ngjarë t’i bashkohen lëvizjeve masive sociale dhe të mbështesin fushatat publike që vendosin presion mbi elitat për t’iu përgjigjur kërkesave të tyre dhe për t’i respektuar të drejtat e tyre” (Inglehart & Welzel, 1997: 218). Prej këtui, mund të kuptohet se efekti kryesor që kanë vlerat e vetë-shprehjes të përhapura gjerësisht tek një pjesë e madhe e pjesës së qytetarëve, është nëpërmjet presionit efektiv që mund të gjenerojë tek elitat, duke i bërë ato më të përgjegjshëm dhe duke siguruar kështu edhe llogaridhënien e tyre. Presione të tilla, mund të gjenerohen nga lëvizje të gjëra të forcave sociale, të fushatave apo protestave të ndryshme, dhe mund të sigurojnë reagueshmërinë e politikanëve përballë kërkesave të qytetarëve, apo tërheqjen e tyre nga vendime të papranueshme apo që bien ndesh me të mirën publike. Kjo mund të garantojë mirë-funksionimin e sistemit demokratik në një mjedis të caktuar, pasi i bën masat më vigjilente ndaj shkeljes së të drejtave apo thyerjes dhe dhunimeve të ndryshme të parimeve demokratike, duke siguruar kështu më së miri dimensionin e llogaridhënies së politikanëve që demokracia në vetvete presupozon.

Një mënyrë tjetër se si vlerat e shprehjes funksionojnë kundra prirjeve jo-demokratike dhe në favor të funksionimit efektiv të një demokracie, është se ndyshimi, ose theksimi në rritje i vlerave të vetë-shprehjes, nuk bëhet vetëm ndër masat e qytetarëve, por prek edhe elitat apo politikanët e një vendi të caktuar. Një pikëpamje e tillë sugjeron se, “për aq sa vlerat e vetë-shprehjes shfaqen dhe prirjen të theksohen në rritje ndërmjet publikut të gjërë (masave të qytetarëve), ato prirjen të shfaqen gjithashtu edhe ndër elitat e asaj shoqërie. Kjo do të thotë se nëse kultura e masave të një shoqërie bëhet armiqësore ndaj favoritizmit, korrupsionit, dhe autoritarizmit, kultura e elitave ka të ngjarë të bëhet ashtu edhe ajo” (Inglehart & Welzel, 1997: 219-220). Sigurisht, mund të thuhet se elitat politike janë edhe përgjegjësit kryesorë për krijimin, gdhëndjen dhe (mënyrën e) funksionimit të institucioneve demokratike të një vendi. Megjithatë, vendimet dhe veprimet e elitave politike nuk mund të kuptohen jashtë kontekstit të forcave sociale të cilat e ndikojnë dhe e kushtëzojnë sjelljen e elitës së një vendi. Në këtë kuptim, forcat sociale emancipuese të përbërë nga theksimi në rritje i vlerave të vetë-shprehjes ndër masat e popullsisë, krijon presion në rritje ndaj elitave për të siguruar integritetin e tyre, përmbajtjen ndaj rregullave të lojës demokratike, si dhe në fund të fundit, edhe vetë garantimin e funksionimit efektiv të institucioneve demokratike. Sa më shumë të jenë të forta dhe të përhapura gjerësisht vlerat e vetë-shprehjes ndër masat e popullsisë së një vendi, aq më shumë mundësi ka që shkeljet apo dhunimet e normave demokratike nga ana e atyre që janë në pushtet mos të tolerohen, dhe kështu, të sigurohet që institucionet demokratike të funksionojnë në mënyrë efektive. Fuqia dhe theksimi në rritje i vlerave të vetë-shprehjes nga ana e një pjese gjithnjë e më të madhe të popullsisë, përcakton edhe forcën e presionit që elitat politike të një vendi të sillen konform rregullave dhe normave të lojës demokratike. Një publik që thekson vlerat e vetë-shprehjes prirët të vendosë elitat nën presion për të qeverisur në përputhje me shtetin e së drejtës, dhe një shoqëri që thekson këto vlera, prirët të prodhojë gjenerata të reja të elitave që ka të ngjarë që në vetvete t’i kenë përbrendësuar idealet emancipuese (Inglehart & Welzel, 1997: 299) dhe normat demokratike.

Nëse do ta merrnim nga pikëpamja e perspektivës së kundërt të asaj me ekzistencën e një kulture politike civike, një shoqëri ku pjesa më e madhe e anëtarëve të saj thekson vlerat e mbijetesës përkundërt atyre të vetë-shprehjes, atëherë, presioni që do të gjenerohej përkundërt sjelljes së

elitës në favor të funksionimit efektiv të institucioneve demokratike në një mjedis të caktuar, do të ishte inekzistent, ose fare i vogël. Siç edhe Ronald Inglehart dhe Christian Welzel e kanë përcaktuar këtë, aty ku “vlerat e vetë-shprehjes janë të dobta çka përfshin vlera të larta të mbijetesës, të cilat udhëheqin njerëzit të kërkojnë mbrojtje në grupe të ngushta dhe të krijojnë lidhje të forta të sigurta, duke kultivuar kështu favoritizmin për siguri përkundrejt rreziqeve të jetës. Favoritizmi krijon një terren pjellor për korrupsionin. Korrupsioni vjen edhe bëhet sjellja standard që njerëzit presin nga elitat në një kulturë mbijetese” (Inglehart & Welzel, 1997: 208) (si e kundërt kjo, me një kulturë civike). Në një mjedis të tillë, performanca e institucioneve demokratike do të haste defiqite dhe mangësi serioze në funksionimin e tyre; presioni që do të gjenerohej nga poshtë për llogaridhënie dhe funksionim eficient të tyre nga ana e atyre që i drejtojnë ato, do të ishte fare i vogël, pasi vetë orientimet e popullsisë së gjërë që thekson vlerat e mbijetesës përkundrejt atyre të vetë-shprehjes, do të ishin në favor të ndjekjes së interesave partikulariste dhe të ngushta personale, përkundrejt të mirës së përbashkët apo garantimit dhe respektimit me çdo kusht të lirive dhe të drejtave të qytetarëve.

Një kulturë e tillë e përbërë nga norma të tilla të mbijetesës të përhapura si veçanti e pjesë më të madhe të shoqërisë, do të kishte prirje të toleronte, ose së paku, mos ta kundërshtonte në mënyrë aktive përhapjen e favoritizmit, partikularizmit, korrupsionit dhe klientelizmit. Një kulturë e tillë e theksuar më së shumti nga pjesa më e madhe e anëtarëve të një shoqërie, jo vetëm që nuk do ta ndryshonte kulturën e sjelljes së elitës që drejtojnë institucionet në një sistem demokratik, por do të reflektonte gjithashtu tek sjellja dhe tek mënyra e drejtimit të tyre, të cilët do të mbështeteshin mbi metoda të ngjashme të favoritizmit dhe korrupsionit për të siguruar mbështetje nga elektorati dhe për të qëndruar në pushtet. Në kulturën e një shoqërie që thekson vlerat e mbijetesës, kjo sjellje nga ana e elitës politike do të konsiderohej e “pranueshme”, pavarësisht se do të binte ndesh me normat e funksionimit demokratik të institucioneve, dhe do ta bënte të vështirë, në mos të pamundur institucionalizmin efektiv dhe konsolidimin e demokracisë në një mjedis të caktuar. Ashtu siç edhe Jackman dhe Miller e kanë shprehur më së miri këtë argument kulturor në funksionimin e institucioneve: “faktorët kulturorë kushtëzojnë mënyrën se si individët i përshtaten ndryshimeve në strukturat incentive të mishëruara në institucione.” (Jackman & Miller, 1996: 635). Nëse vlerat kulturore (në këtë rast, ato të mbijetesës që i shtyjnë njerëzit të kërkojnë mbrojtje apo ndjekje të interesave të ngushta të tyre personale), që theksohen më së tepërmi nga anëtarët e një shoqërie dallojnë ndjeshëm nga normat dhe praktikat institucionale të

demokracisë, atëherë këto të fundit do të bëheshin të parëndësishme, ose do të gjenin dhunime të vazhdueshme në jetësimin praktik të tyre. Kështu psh., nëse një sistem demokratik do të presupozonte më së paku një kushtetutë të shkruar, zgjedhje të lira dhe të ndershme, garantimi dhe mirë-funksionimi i demokracisë në një mjedis të caktuar nuk do të thotë se ato janë thjesht të mishëruara në letër, por se ato gjejnë zbatim real në jetën e përditshme. Nëse këto norma dhe institucione që e përbëjnë në vetvete demokracinë, thyhen apo dhunohen në mënyrë të herë pas hershme (në përputhje me praktikat kulturore të një shoqërie), dhe nuk gjejnë reagimin e masës së qytetarëve për respektimin dhe mbrojtjen e tyre, atëherë ato do të bëheshin të parëndësishme dhe joefektive në funksionimin e tyre (prej këtui, do të kishim thjesht një demokraci formale, ose demokraci të pakonsoliduar me probleme të vazhdueshme).

Rritja e theksimit të vlerave të vetë-shprehjes ndër shumicën e anëtarëve të një shoqërie, sjell/gjeneron presionin e nevojshëm social për të mbyllur hendekun midis një demokracie formale dhe një demokracie efektive dhe mirë-funksionuese (Inglehart & Welzel, 1997: 208). Në këtë kuptim, rritja e nivelit të vlerave të vetë-shprehjes, ose e një sindrome të qëndrimeve të masave që reflekton më së pari theksin tek liria, pjesëmarrja, vetë-shprehja publike, tek besimi ndërpersonal dhe toleranca e diversitetit, kushtëzon suksesin e konsolidimit të demokracisë në një mjedis të caktuar. Ndikimi i këtyre faktorëve kulturorë është kushtëzues (probabilistik) mbi performancën institucionale dhe funksionimin efektiv të një sistemi demokratik. Kjo më së pari sepse, vlerat e vetë-shprehjes janë në thelb të qënësishme për të gjitha liritë civile dhe politike që e përbëjnë një sistem demokratik, dhe çdo thyerje apo dhunim i tyre, apo çdo sjellje e papranueshme e elitës që do binte ndesh me normat demokratike, do të krijonte presionin e nevojshëm nga poshtë që këto liri, të drejta dhe norma të respektoheshin. Është pikërisht theksimi në rritje i vlerave të vetë-shprehjes ndër rradhët e një pjese sa më të madhe të anëtarëve të një shoqërie ajo që motivon dhe formëson veprimin kolektiv në favor të mbrojtjes dhe të lirive dhe të drejtave të qytetarëve, të llogaridhënies, dhe të funksionimit efektiv të sistemit demokratik. Ronald Inglehart dhe Christian Welzel e theksojnë këtë kur shprehen se: këto orientime të rrënjosura (të vlerave të vetë-shprehjes) ndërmjet njerëzve i motivon ata të shtyjnë për lirinë, për të drejta civile dhe politike efektive, dhe qeveri llogaridhënese gjenuine – dhe të ushtrojnë vigjilencë të vazhdueshme për të siguruar që elitat qeverisëse të një vendi të mbeten të përgjegjshëm dhe llogaridhënës ndaj tyre (Inglehart & Welzel, 1997: 300).

Argumenti kryesor i këtyre autorëve kulturalistë, por edhe i yni që jepet këtu, është se faktorët kulturorë (theksi në rritje tek vlerat e vetë-shprehjes tek anëtarët e një shoqërie) kanë një ndikim shkakësor autonom dhe kushtëzojnë suksesin e një demokracie të konsoliduar. Lidhja midis këtyre dy variablave që jepet këtu, mbart në vetvete edhe supozimin implicit se diferenca kulturore autonome dhe të qëndrueshme (në nivel qëndrimesh të agreguara), ekzistojnë midis shoqërive të ndryshme, dhe se këto diferenca ndikojnë edhe performancën e institucioneve demokratike në vende të ndryshme. Ashtu siç edhe Inglehart e ka shprehur këtë në një ese të hershme pionere të tij, “shoqëri të ndryshme janë të karakterizuara në shkallë të ndryshme nga një sindromë specifike e qëndrimeve kulturore politike; se këto diferenca kulturore janë relativisht të qëndrueshme në kohë, por jo të pandryshueshme; dhe se ato kanë pasoja të rëndësishme politike, duke qënë të lidhura ngushtë me qëndrueshmërinë (efektshmërinë) e institucioneve demokratike” (Inglehart, 1988: 1203). Në këtë kuptim, në këtë punim argumentohet se sa më shumë ta gjejnë veten të shprehura vlerat e vetë-shprehjes ndër pjesën më të madhe të anëtarëve të një shoqërie, aq më shumë ka gjasa ka një demokraci të jetë mirë-funksionuese dhe e konsoliduar në një mjedis të caktuar. Lidhja midis këtyre dy variablave mbetet probabilistike, duke e parë variablin e vlerave të vetë-shprehjes si kushtëzues për produktin e një demokratizimi të suksesshëm. Impakti i vlerave të vetë-shprehjes mbi performancën institucionale të demokacisë do të jepet edhe nëpërmjet analizës së të dhënave empirike që jepen më poshtë në këtë punim (Kap. 5.3), për rastet e demokratizimit që ne marrim këtu.

Kapitulli V: Rastet e Demokratizimit: Spanja, Polonia, Rusia, Shqipëria

Në këtë kapitull merren katër raste studimore demokratizimi, të cilat analizohen në një perspektivë krahasuese midis tyre këtu në lidhje me demokratizimin në mjediset e tyre. Përkatësisht, këto raste studimore demokratizimi janë Spanja pas vdekjes së Franko-s në fundin e vitit 1975; si dhe rastet e demokratizimit të Polonisë, Rusisë, dhe Shqipërisë pas rënies së regjimeve komuniste në këto vende në vitet 1989-1991. Arsytet e përzgjedhjes së këtyre rasteve specifike të demokratizimit janë të rastësishme, dhe lidhen drejtpërsëdrejti me interesin e studiuesit këtu për t'i analizuar dhe studiuar ato. Përveç këtij interesi në fjalë, arsye tjetër e përzgjedhjes së këtyre rasteve është edhe fakti i rëndësisë, apo një vëmendje të konsiderueshme që i është kushtuar atyre në literaturën e demokratizimit mbi atë se si mund dhe duhej (nga pikëpamja normative) zhvilluar demokracia në një mjedis të caktuar. Veçanërisht, rasti i demokratizimit të Spanjës (por edhe ai Polonisë më vonë në fundin e viteve '1980) ka qënë i rëndësishëm në këtë drejtim, ku jo pak herë ai është konsideruar edhe si një rast paradigmatic për ndërtimin e teorisë në fushën e demokratizimit, duke e zhvendosur vëmendjen tek roli i agjentit dhe faktorët vullnetaristë për shpjegimin e tranzicioneve dhe konsolidimin e demokracisë. Një gjë të tillë e pohojnë edhe Linz dhe Stepan kur vërejnë se, “ka një konsensus në rritje se tranzicioni spanjoll është në shumë mënyra rasti paradigmatic për studimin e tranzicionit demokratik të paktuar dhe konsolidimit të shpejtë demokratik” (Linz & Stepan, 1996: 87). Zhvillimi dhe rritja e rolit të qasjes së tranzitologjisë (që thekson rolin e agjentit dhe shpjegimet vullnetariste në shpjegimin e produktit të demokratizimit), në literaturën e demokratizimit në mesin dhe fundin e viteve '1980, erdhi dhe u ndërtua kryesisht mbi bazën e eksperiencës së mëparshme të demokratizimit të Spanjës (dhe më vonë, shembull u mor edhe Polonia), ku rëndësi primare për të shpjeguar suksesin e demokracisë iu kushtua rolit / lidërshipt të elitave, inxhinierimit politik, pakteve, zgjedhjeve dhe marrëveshjeve midis tyre, të cilat mund ta lundronin një regjim drejt demokracisë në vendet e tyre respektive, pavarësisht ekzistencës ose jo të kushteve të favorshme për demokracinë. Pra, marrja në studim këtu e rasteve të demokratizimit të Spanjës dhe Polonisë përbën edhe një sfidë ndaj qasjes së tranzitologjisë (duke e lidhur këtë edhe me kritikën që i janë adresuar kësaj qasjeje në Kap. 2.3.1 të këtij punimi), për të treguar se një qasje e tillë nuk vlen shumë për të kuptuar dhe shpjeguar demokratizimin e

këtyrë vendeve. Sigurisht, duke u nisur edhe nga literatura dhe klasifikimet e ndryshme të regjimeve politike nga studiues apo indekse të ndryshme (që janë të përafërta me përkufizimin dhe dimensionet përbërëse të sistemit demokratik që ne kemi dhënë në Kap. 1.3 në këtë punim), Spanja dhe Polonia përbëjnë raste të suksesshme demokratizimi. Pas përmbysjes së regjimeve autoritare në mjediset e tyre, Spanja dhe Polonia arritën në një periudhë relativisht të shkurtër të kishin demokraci të konsoliduara dhe mirë-funksionuese në mjediset e tyre. Megjithatë, siç është argumentuar deri më tani dhe siç do të përpiqemi të tregojmë në këtë kapitull, demokratizimet e suksesshme të rasteve të Spanjës dhe Polonisë janë kushtëzuar më së tepërmi nga kushtet e përshtatshme strukturore që ekzistonin në këto vende gjatë nisjes së fazës së tranzicionit, përkatësisht nga ekzistenca e një shteti efektiv, e një shoqërie civile të gjallë dhe të dendur, dhe nga nivele të larta të theksimit të vlerave të vetë-shprehjes ndër masat e qytetarëve të tyre.

Po kështu, prania ose jo e këtyre tri faktorëve strukturorë ose variablave të pavarur të këtij punimi, merret për të shpjeguar edhe rastet e demokratizimit të Rosisë dhe Shqipërisë. Këto vende pas përmbysjes së regjimeve diktatoriale në mjediset e tyre në vitin 1991 dhe nisjes së tranzicionit, nuk përbëjnë raste të suksesshme demokratizimi në kuptimin që nuk kanë arritur ta konsolidojnë dhe ta institucionalizojnë demokracinë në mjediset e tyre (ende në ditët e sotme); regjimet e këtyre vendeve shfaqin ende tendenca autoritare në funksionimin e tyre, dhe në klasifikimin e regjimeve politike, ato luhaten midis të klasifikuarit si regjime hibride dhe/ose autoritare. Kështu, në rastet e Rosisë dhe Shqipërisë post-komuniste, demokratizimi nuk ka qënë i suksesshëm dhe ndërtimi dhe zhvillimi eficient i institucioneve demokratike në këto mjedise ka qënë i penguar: gara zgjedhore (institucioni i zgjedhjeve, si një ndër dimensionet kryesore të demokracisë) në këto vende mund të kategorizohet si e lirë dhe konkurruese, por kombinohet me përdorimin e mjeteve “të pandershme” dhe përdorimin/abuzimin e posteve shtetërore nga ana e atyre që janë në pushtet për të fituar avantazh kundra oponentëve, si dhe me shantazhim dhe dhunim të opozitës; ka mosrespektim të të drejtave civile dhe politike të qytetarëve si dhe përjashtim të grupeve të ndryshme sociale nga procesi politik; liria e medias dhe e shtypit nuk është e garantuar; ka defiçite serioze në funksionimin e shtetit të së drejtës; nivele të ulta llogaridhënie politike si dhe në rastin e Rosisë, që më së shumti klasifikohet si një regjim autoritar, kemi edhe një ushtrim të personalizuar të pushtetit nga ana e Vladimir Putin. Të gjithë këto, përbëjnë disa nga problemet kryesore me të cilat përballlet demokratizimi në Rusi dhe Shqipëri (prej nga ku themi se demokratizimi në këto vende nuk ka qënë i suksesshëm dhe

demokracia nuk është e konsoliduar dhe funksionuese), dhe këtu argumentohet se kjo është pasojë e mungesës ose dobësisë së faktorëve strukturorë si ekzistenca e një shteti efektiv, e një shoqërie civile të gjallë dhe të dendur, dhe të niveleve të larta të theksimit të vlerave të vetë-shprehjes ndër masat e qytetarëve të tyre, të cilat kanë kushtëzuar (mos)suksesin e demokracisë në këto mjedise.

Duhet theksuar se rastet e demokratizimit (të Spanjë, Polonisë, Rusisë dhe Shqipërisë) që merren në analizë këtu, vijnë nga kontekste dhe kushte të veçanta historike, politike, sociale të zhvillimit të tyre, dhe kanë dallime midis tyre. Megjithatë, çka i bashkon këto raste studimore dhe na jep ne dorë të bëjmë krahasimin midis tyre, pavarësisht dallimeve të ndryshme, është prania e tri variablave të pavarur (shtetshmëria, një shoqëri civile të gjallë dhe të dendur, dhe vlerat e vetë-shprehjes) në procesin e demokratizimit të këtyre vendeve. Pra, analiza krahasuese që do të ndërmerret në këtë studim informohet nga studimi i rasteve të demokratizimit të këtyre vendeve dhe nga prania e faktorëve strukturorë brenda tyre, për të shpjeguar suksesin ose jo në arritjen e një demokracie të konsoliduar.

5.1 Shtetshmëria dhe Demokratizimi

Siç e kemi përmendur më lart në këtë punim, variabli i shtetshmërisë ose i një shteti efektiv, merret dhe analizohet në terma të katër dimensioneve: atë të monopolit mbi mjetet e dhunës (që përfshin qëndrueshmërinë politike dhe rendin publik); marrëveshjen rreth qytetarisë; kapacitetin infrastrukturor të shtetit dhe kapacitetin zbatues të ligjit. Në bazë të këtyre dimensioneve dhe matjeve empirike të tyre nëpërmjet indikatorëve përkatës, tentohet të bëhet edhe operacionalizimi i variablit të shtetshmërisë, mbi të cilin shpjegohen këtu edhe produktet e demokratizimit në Spanjë, Poloni, Rusi dhe Shqipëri pas përmbysjes së regjimeve autoritare/diktatoriale në mjediset e tyre.

Ndër katër rastet e përmendura të demokratizimit, Spanja gjatë nisjes së tranzicionit të saj demokratik në vitet 1976-1977, ka pasur kushtet më të favorshme strukturore në lidhje me

shtetshmërinë. Kjo, ndoshta për vetë faktin se lloji i regjimit të mëparshëm në Spanjë gjatë sundimit të gjeneralit Francisko Franko, ka qënë autoritarist. Ky regjim, megjithëse kishte sunduar për një kohë relativisht të gjatë që nga fundi i luftës civile spanjolle në vitin 1939 deri në vdekjen e Frankos në nëntor të 1975, dhe kishte vendosur kufizime dhe ndalime të shumta në lidhje me opozitën politike, mund të thuhet se nuk e kishte prekur ose cënuar në mënyrë të qënësishme trashëgiminë institucionale të shtetit spanjoll. Për më tepër që, edhe gjatë periudhës së sundimit të Frankos, shteti dhe elita burokratike dhe teknokrate e tij kishin bërë përpjekje të mëdha në drejtim të zhvillimit ekonomik dhe rritjes së prosperitetit të popullit spanjoll, dhe transformimi burokratik brenda shtetit spanjoll kishte filluar që para se vetë Franko të vdiste. Ndërtimi dhe zhvillimi i institucioneve demokratike bazuar mbi këtë trashëgimi institucionale të shtetit spanjoll dhe kapacitetit infrastrukturor dhe zbatues të ligjit të tij, ka qënë relativisht më i lehtë për t'u bërë në Spanjë, në krahasim me modelet e regjimeve të mëparshme totalitare dhe post-komuniste të rasteve të Polonisë¹⁸, Rusisë dhe Shqipërisë që e nisën tranzicionin e tyre në fundin e viteve '1980 dhe fillimin e viteve '1990.

Polonia, gjithashtu, ka qënë në pozita më të përshtatshme në krahasim me Rusinë dhe Shqipërinë, përse i përket kushteve së shtetshmërisë dhe ekzistencës së në aparati shtetëror relativisht efektiv gjatë nisjes së tranzicionit të saj. Kjo, erdhi pjerësisht për shkak të faktit se sundimi i mëparshëm gjatë periudhës së regjimit komunist në Poloni ishte më tepër i një lloji autoritar, se sa totalitar; një regjim komunist i cili nuk u pranua kurrë deri në fund nga shoqëria polake, dhe që nu kishte qënë aq shtypës dhe penetruar sa në rastet e vendeve të tjera komuniste totalitare. Regjimi komunist nuk gjeti një terren pjellor ku të lulëzonte në Poloni, me një shoqëri polake e cila në mënyrë të vazhdueshme e refuzoi vizionin totalitar të shtetit dhe shoqërisë¹⁹. Kjo bëri që aspektet negative të regjimit komunist (psh. dhuna dhe kontrolli ushtruar nga shteti dhe

¹⁸ Në tipologjinë e llojeve të regjimeve të mëparshme politike të dhënë nga Linz dhe Stepan, Polonia gjatë periudhës së sundimit komunist të saj, nuk klasifikohet si një regjim totalitar, por si një regjim autoritar, për faktin se shteti atje nuk arriti të penetronte në çdo aspekt të jetës shoqërore dhe ekonomike, dhe të ekzistencës de fakto të një shkalle pluralizmi shoqëror dhe të një pushteti dhe autonomie sociale jashtë kontrollit të një shteti tipik totalitar. Shih në Juan J. Linz & Alfred Stepan (1996), *“Problem of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe”*, fq. 255-261.

¹⁹ Në një sondazh të bërë në Nëntor të 1981, “midis 60-80% e të intervistuarve e deklaruan veten në favor të një modeli pushteti policentrik – që është në parim një autonomi e plotë e institucioneve, planifikim të centralizuar të limituar, pjesëmarrje më të rritur të Kishës (Polake) në jetën sociale, dhe pakësim të jetës partiake... rreth 70% e të intervistuarve thanë se ato ishin në favor të aktivitetetve të sindikatës vetë-qeverisëse të pavarur të Solidarnosit. Cituar në Juan J. Linz & Alfred Stepan (1996), *“Problem of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe”*, fq. 262-263.

aparati i tij i sigurimit, arbitrariteti, jeta e imponuar organizacionale dhe ekonomike kolektive ose e përbashkët etj.), mos të identifikoheshin dhe të barazoheshin me shtetin si të tillë, por thjesht me regjimin. Pra, në imagjinatën kolektive të shoqërisë polake në periudhën pas sundimit komunist, çdo gjë e keqe lidhur me regjimin e mëparshëm, nuk lidhej medeomos me shtetin. Për më tepër, një faktor tjetër tepër i rëndësishëm që ka ndikuar në ekzistencën e kushteve relativisht të përshtatshme të shtetshmërisë në Poloni gjatë nisjes së tranzicionit të saj, ka qënë edhe eksperiencia e mëparshme e shtet-ndërtimit që Polonia kish përjetuar në periudhën midis dy luftërave botërore. Kjo eksperiencë shërbeu për të promovuar formimin e një baze infrastrukturore dhe traditave të qeverisjes së shtetit polak, çka edhe shërbeu më vonë në legjitimizimin e autoritete shtetërore, ligjbërjes dhe zbatimit të tyre dhe krijimit të institucioneve të qeverisjes (Ilyin & Khavenson & Meleshkina & Stukal & Zharikova: 2012: 8-9, 19). Pra, kjo eksperiencë e shtet-ndërtimit në Poloni (ashtu sikundër edhe në disa vende të tjera të E. Qëndrore dhe në vendet balltike) në periudhën midis dy luftërave botërore, kishte krijuar kushte të përshtatshme për zhvillimin e strukturave dhe të një baze infrastrukturore të shtetit. Kjo traditë shtet-formimi, mund të thuhet se u ruajt në memorien kolektive të shoqërisë polake, pavarësisht periudhës sundimit së regjimit komunist, dhe ishte më “e lehtë” të ringjallej ose të rijetëzohej në periudhën kur Polonia nisi tranzicionin e saj demokratik.

Një gjë e tillë, përsa i përket kushteve të përshtatshme të shtetshmërisë gjatë periudhës së tranzicionit, nuk mund të thuhet se ekzistonin në rastet e Rusisë dhe Shqipërisë pas vitit 1991. Së pari, këto vende nuk është se kanë pasur ndonjëherë më parë tradita të mirëfillta shtet-ndërtimi në mjediset e tyre që janë zhvilluar si pasojë e një presioni të gjeneruar nga poshtë ose nga ndërveprimi me shoqëritë civile të këtyre vendeve, dhe as nuk ka qënë ndonjëherë llogaridhënës ndaj tyre apo të ketë vepruar në mënyrë demokratike. Përkundrazi, shteti që është zhvilluar në këto vende ka qënë më tepër një instrument në duart e sundimtarëve të tyre, që më së shumti e kanë përdorur atë për qëllimet e pushtetit të tyre. Po kështu, mund të thuhet edhe për kapacitetin infrastrukturor dhe kapacitetin zbatues të ligjit, që pothuajse asnjëherë nuk kanë qënë efëçente në historinë e Rusisë dhe të Shqipërisë. Sigurisht, sidomos në rastin e Rusisë, shteti ka qënë i fortë dhe i fuqishëm, por nuk ka qënë efëçent dhe efikas në terma të kapacitetit të tij. Siç edhe Grugel ka theksuar, fuqia jo medeomos përkthehet në terma të kapacitetit të shtetit (Grugel, 2002: 209). Një faktor tjetër i rëndësishëm dhe shkatërrimtar për kushtet e ekzistencës së shtetshmërisë në Rusi dhe Shqipëri, ka qënë edhe periudha relativisht e gjatë e sundimit totalitar të komunizmit

(katër dekada e gjysëm në rastin e Shqipërisë, dhe mëse shtatë dekada në rastin e Rusisë që ishte pjesë e ish Bashkimit Sovjetik) në këto vende. Kjo e kaluar totalitare, ka ndikuar në mënyrë negative në shumë drejtime në dobësinë apo moseficientë të shtetit në Rusi dhe Shqipëri, në periudhën kur ato nisën tranzicionin e tyre demokratik. Kështu, në kushtet e mungesës së një tradite të mirëfilltë autonome dhe gjenuine shtet-ndërtuese dhe mosekzistencës së një rezistence efektive nga ana e shoqërive civile (apo opozite shoqërore të organizuar) që mund t'i bënte ballë instalimit të tyre, regjimet totalitare që u vendosën në Rusi dhe Shqipëri ishin ndër më të ashprit dhe arbitrarët, më penetruesit në aspektin e kontrollit ideologjik dhe social të shoqërive të tyre, imponuan një kolektivizëm detyrues thuajse total në ekonominë e tyre, zhdukën sferën e jetës organizacionale jashtë ndikimit apo kontrollit të partisë-shtet, dhe praktikisht modeluan jetën e çdo qytetari në territorin e tyre. Një periudhë sundimi totalitar relativisht të gjatë të tillë në Rusi (ish BS) dhe Shqipëri, e pasuan kriza dhe vështirësi të mëdha ekonomike dhe sociale në vitet '80, çka prodhoi më pas një krizë politike dhe e përshpejtoi rënien e regjimeve komuniste në këto vende, së bashku me rënien e strukturës institucionale të shtetit socialist (komunist) dhe infrastrukturën qeverisëse të tyre. Kjo krijoi kushte aspak të favorshme për kapacitetin infrastrukturor të shtetit dhe kapacitetin e tij për të zbatuar ligjin në periudhën e tranzicionit, pasi rrëzimi i regjimit totalitar në Rusi dhe në Shqipëri në vitet 1990-1991, do të thoshte në të njëjtën kohë edhe rënie e shtetit (partia dhe shteti në periudhën e sundimit komunist të këtyre vendeve ishin të lidhura gati në mënyrë simbiotike dhe të pandarë, dhe thuajse asgjë nuk ishte jashtë kontrollit të partisë). Argumenti këtu është se, duke qënë se sundimi totalitar në këto vende kishte qënë për një kohë të gjatë i dhunshëm, imponues, kolektivizues, mosrepektues ndaj të drejtave të njeriut, arbitrar dhe me veprimet e tij që shpesh nuk bazoheshin fare te ligji, çdo gjë “e keqe” që lidhej me regjimin/sundimin e mëparshëm totalitar komunist, lidhej edhe me shtetin. Kjo solli edhe një rënie thuajse totale të shtetit dhe institucioneve të tij bashkë me rrëzimin e regjimeve komuniste në këto vende, dhe prodhoi një apati, apo më saktë, një refuzim të qytetarëve të Federatës Ruse dhe shqiptarëve në periudhën e tranzicionit, me “çdo gjë” që kishte të bënte me shtetin apo që simbolizonte autoritetin publik. Larry Diamond e shpreh në një mënyrë interesante këtë ide kur thekson se: “duke qënë se ajo ishte një jetë e gjatë kundra shtetit, imagjinata kolektive komplotoi gradualisht të kundërshtonte me dinakëri çdo gjë që simbolizonte autoritetin publik” (Cituar në Diamond, 1997: 58). Në rastet e Rusisë dhe Shqipërisë pas vitit 1991, një gjë e tillë ishte tepër e theksuar, dhe rivendosja apo rindërtimi i autoritetit shtetëror dhe

kapacitetit infrastrukturor të tij ishte tepër e vështirë. Për më tepër, në rastet e Rusisë dhe të Shqipërisë, në mungesë edhe të traditave të mirëfillta autonome dhe gjenuine shtet-ndërtuese të mëparshme, kishte pak ose aspak mbi të cilën të rindërtohej apo “ringjallej” autoriteti shtetëror (siç mund të thuhet në rastin e Polonisë). Pra, kushtet e ekzistencës së shtetshmërisë në Rusi dhe në Shqipëri në periudhën e tranzicionit të tyre kanë qënë tepër të pafavorshme, dhe ko ka qënë një faktorët kryesorë që ka kushtëzuar demokratizimin jo të suksesshëm dhe moskonsolidimin demokratik në këto vende.

Ekzistenca e një shteti efektiv dhe relativisht të fortë me kapacitetin të kontrolluar dhe imponuar ligje dhe rend (nëpërmjet autoritetit të tij) brenda territorit të tij, për të ndërtuar dhe implementuar politika (kapaciteti infrastrukturor dhe zbatues i ligjit), dhe duke pretenduar legjitimitetin si njësi politike, është një parakusht themelor për një demokratizim të suksesshëm. Ashtu sikundër edhe Linz dhe Stepan shprehen, një shtet arsyeshmërisht i fortë me një hieraraki të qartë ligjesh dhe me kapacitetin për të nxjerrë të ardhura dhe të implementojë politikat e qeverisë së re demokratike është thebësore për konsolidimin demokratik. Në të vërtetë, shumë nga të drejtat e qytetarisë (civile dhe politike) demokratike mund të arrihen vetëm nëse ekziston një shtet koherent, një sundim i ligjit i detyrueshëm në territor, dhe një aparat shtetëror i përdorshëm (Linz & Stepan, 1996: 390). Është pikërisht ekzistenca e një autoriteti të tillë detyrues me kapacitetin për të zotëruar monopolin e përdorimit legjitim të forcës, me kapacitetin efektiv administrativ (nëpërmjet një seti burokracish) për të implementuar ligjet dhe politikat e tij, ai që e bën një qeverisje demokratike të mundur. Po kështu, mjaft i rëndësishëm dhe një faktor kyç kushtëzues për procesin e demokratizimit, është edhe legjitimiteti i shtetit, i njohur si tillë nga ana e demos-it që është në përbërje të tij. Rëndësinë e këtij komponenti (dimensioni) thelbësor të shtetshmërisë, Linz dhe Stepan e kanë perfrazuar më së miri në këtë mënyrë: “kriteri i një procesi demokratik presupozon ligjshmërinë e njësisë në vetvete. Nëse njësia në vetvete nuk konsiderohet e duhura ose e ligjshmja – nëse synimi apo shtrirja e saj nuk është e justifikueshme – atëherë nuk mund të bëhet e ligjshme thjesht me procedura demokratike” (Linz & Stepan, 1996: 26). Nëpërmjet atyre që kemi cilësuar si katër dimensionet përbërëse të shtetshmërisë në kuadrin teorik të këtij punimi – përkatësisht, monopoli mbi përdorimin legjitim të forcës, marrëveshja e qytetarisë (që ka të bëjë me çështjen e legjitimitetit dhe potencialit integruar të shtetit), kapaciteti infrastrukturor dhe kapaciteti zbatues i ligjit – ne tentojmë të masim nëpërmjet indikatorëve të tyre përkatës dhe bëjmë një vlerësim në lidhje me kushtet e

ekzistencës së tyre në mjediset përkatëse për rastet e demokratizimit që ne kemi marrë në analizë këtu: Spanja, Polonia, Rusia dhe Shqipëria.

Në Spanjë, kemi përmendur deri më tani se tranzicioni demokratik pas vdekjes së gjeneralit Franko, nisi nën një sërë kushtesh strukturore dhe sociale të favorshme për demokratizim, në krahasim me vendet e tjera që kemi marrë në krahasim këtu. Megjithëse, në literaturën e demokratizimit rasti i Spanjës merret shpesh si një rast model i një tranzicioni të suksesshëm dhe relativisht “të qetë”, që arriti për një kohë të shkurtër të konsolidohej në demokraci, duhet përmendur këtu se kjo periudhë tranzicioni demokratik që filloi në Spanjë me mbajtjen e zgjedhjeve të para demokratike në qershor të 1977, ka qënë shpesh e karakterizuar nga tensione dhe konflikte të shumta. Gjithashtu, ky proces tranzicioni u bë edhe më i vështirë nga shfaqja dhe rritja e dhunës dhe akteve terroriste nga ana e grupit bask ETA, që kërkonte (ashtu sikundër edhe grupet katalane) shkëputjen e këtyre territoreve nga Spanja, dhe provokoi një valë terrori në fundin e viteve '1970 dhe vitet '1980. Ndoshta, rreziku më i madh ndaj këtij procesi demokratizimi të nisur, ka qënë grushti i shtetit i vitit 1981, ku njësitë ushtarake morën dhe mbajtën peng parlamentin spanjoll. Megjithëse, ngjarje dhe evente të tilla kanë pasur prirje të minimizohen dhe të nënvlerësohen në retrospektivë për nga rëndësia e tyre në literaturën (sidomos në qasjen e tranzitologjisë) e demokratizimit, duke e paraqitur rastin e Spanjës thajse si një rast model dhe racional që ndoqi hap pas hapi demokratizimin, duhet thënë se demokracia në Spanjë nuk ishte një produkt i pashmangshëm i ndryshimit të regjimit. Ashtu sikundër edhe Grugel e ka theksuar këtë, demokracia në Spanjë nuk ishte një produkt i pashmangshëm në Spanjë as në fundin e viteve '1970 (Grugel, 2002: 149) dhe as fillimin e viteve '1980 kur ngjarja e grushtit të shtetit zuri vënd.

Megjithatë, në rastin e Spanjës, demokratizimi arriti të ishte i suksesshëm si pasojë, siç argumentohet në këtë punim, i një kombinimi të faktorëve/kushteve të një shteti relativisht të fortë dhe efektiv, i një shoqërie civile të gjallë dhe dinamike që e shtyu përpara procesin e demokratizimit (veçanërisht ndaj një rreziku të mundshëm që vinte nga ushtria apo forcat ekstreme të djathta që kishin mbetur nga koha e Frankos), dhe e një konteksti kulturor të shoqërisë spanjolle të kohës që ishte i favorshëm për demokracinë. Veçanërisht, shteti në Spanjë, me një kapacitet të rëndësishëm infrastrukturor dhe zbatues të ligjit, ka qënë i rëndësishëm në

periudhën e tranzicionit dhe të konsolidimit në Spanjë. Pesha e shtetit provoi se ishte një faktor stabilizues në politikën spanjolle, sidomos gjatë periudhës fillestare të tranzicionit (Grugel, 2002: 155).

Në fakt, një problem lidhur me një nga dimensionet e shtetshmërisë – atë të marrëveshjes së qytetarisë që përfshin çështjen e legjitimitetit të njësisë politike (pra, të vetë shtetit), ekzistonte në Spanjë gjatë kohës kur ajo nisi procesin e demokratizimit të saj. Rreziku ndaj shtetit spanjoll në këtë drejtim, vinte nga grupet e ndryshme nacionaliste baske dhe katalonjase që kërkonin shkëputjen e këtyre rajoneve nga Spanja, dhe e mohonin legjitimitetin e saj në territoret e tyre. Një problem i tillë përbënte një rrezik potencial për çështjen e legjitimitetit të shtetshmërisë, megjithatë një rrezik i tillë arriti të trajtohej me sukses në Spanjë. Nëpërmjet marrëveshjeve të negociuara, u pranuan Statuset e Autonomisë (që iu nënshtruan edhe referendumit nga ana e votuesve bask dhe katalan, të cilët i miratuan ato me shumicë dërrmuese në vitin 1979) që garantonin autonominë e këtyre rajoneve, si dhe faktit që qytetarëve të këtyre rajoneve kishin dhe u garantoheshin të drejtat civile dhe politike njëloj si në të gjithë njësitë e tjera territoriale të Spanjës, çështja e legjitimitetit dhe e potencialit integrues të shtetit – atë që kemi konsideruar si marrëveshja e qytetarisë - në Spanjë arriti të menaxhohej me sukses. Ashtu sikundër dhe Linz dhe Stepan vërejnë, edhe me ekzistencën e grupeve ekstreme nacionaliste në rajonin Bask dhe Katalonja, çështja e *demos-it*, të asaj se kush ishte qytetar në shtetin spanjoll, nuk u bë kurrë një çështje për shtetin spanjoll... Në Spanjë gjatë dhe pas proceseve elektorale (për zgjedhjet e para demokratike në 1977; për referendumin për aprovimin e Kushtetutës në 1978; dhe për pranimin e Statuseve të Autonomisë në 1979), identitetet politike u bënë më të shumëfishta, të tërthorta, përfshirëse, dhe mbështetëse të pjesëmarrjes në një shtet demokratik spanjoll të riformuar (Linz & Stepan, 1996: 28, 384-385). Kështu, megjithëse dhuna dhe akte terroriste nga ana e grupeve nacionaliste baske vijuan në disa raste edhe në vitet më pas, çështja e legjitimitetit të shtetit spanjoll arriti të tejkalohet me sukses, dhe njohja e aspiratave nacionaliste të bëhej në një mënyrë më pak konfliktuale dhe më tepër institucionale, duke mos e penguar procesin e demokratizimit dhe konsolidimit demokratik të Spanjës.

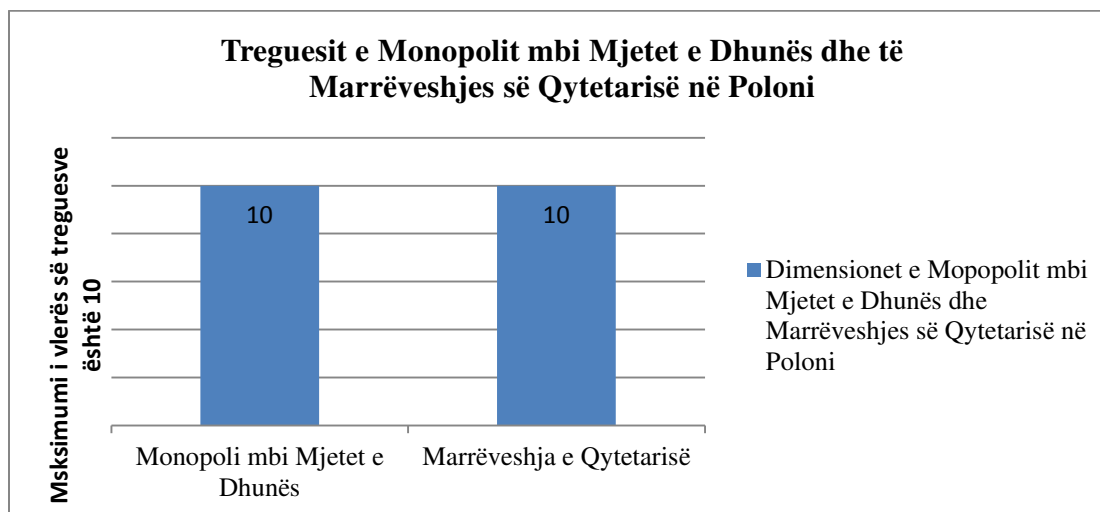
Faktor kyç kushtëzues në këtë proces, ka luajtur edhe ekzistenca e një kapaciteti infrastrukturor dhe kapaciteti zbatues të ligjit efektiv të shtetit spanjoll gjatë procesit të tranzicionit. Në rastin e Spanjës, mund të thuhet se regjimi i ri (qeveria e re që doli nga zgjedhjet e para të lira dhe

demokratike në 1977) trashëgoi struktura institucionale shtetërore efektive, të cilat nuk ishin çenuar në mënyrë të qënësishme në funksionimin e tyre nga regjimi i mëparshëm i Frankos. Pra, baza dhe kapaciteti infrastrukturor i shtetit në Spanjë ekzistonte; tanimë ato thjesht do të duhet të përdoren për të mbështetur dhe për t'i shërbyer qëllimeve të regjimit të ri demokratik. Nëse do të përdornim një shprehje të famshme të Adolfo Suarez, ai e përshkruan procesin e tranzicionit të regjimit në Spanjë më së pari në terma të një tranzicioni “nga ligji tek ligji”: Spanja është një Shtet i Ligjit, e cila është e bazuar mbi parësinë e ligjit (Linz & Stepan, 1996: 95). Sigurisht, për shtetin spanjoll mund të thuhet se ai kishte qënë objekt i një ndërtimi të gjatë historik, kishte konsoliduar shumë nga instrumentat e veta juridike, si dhe kishte një administratë profesionale dhe të stabilizuar (Montobbio, 2009: 28-29) që ishte zhvilluar më tej edhe gjatë periudhës së sundimit të Frankos. Një shtet me kapacitete të tilla infrastrukturore dhe zbatuese të ligjit ishte një instrument i rëndësishëm për qëllimin e stabilizimit dhe konsolidimit më pas të demokracisë në Spanjë, për mbrojtjen efektive të të drejtave civile dhe politike të qytetarëve, për garantimin e konstitucionalizmit liberal dhe shtetit të së drejtës që demokracia presupozon, për performimin e roleve publike nga ana e institucioneve duke ndjekur rregulla universaliste dhe të orientura drejt së mirës publike, dhe në fund të fundit, për të garantuar vetë rregullat e lojës së demokracisë. Treguesit e kapacitetit infrastrukturor të shtetit (që matet duke integruar dy indikatorë: efektivitetin qeverisës dhe kontrollin e korrupsionit) dhe kapacitetin zbatues të ligjit të shtetit në Spanjë, ilustrohen më poshtë në këtë seksion në tabelat 3 dhe 4.

Në Poloni gjithashtu, pavarësisht modelit të regjimit të mëparshëm komunist autoritar, shtetshmëria ndodhej në kushte më të favorshme strukturore gjatë periudhës së tranzicionit, dhe ishte një instrument i rëndësishëm që kushtëzoi suksesin e demokratizimit. Dy faktorë të rëndësishëm që ndikuan në ekzistencën e kushteve relativisht të favorshme të shtetshmërisë në Poloni gjatë periudhës së tranzicionit të saj, kanë qënë fakti apo tradita e mëparshme e shtet-ndërtimit që Polonia kishte përjetuar në periudhën midis dy luftërave botërore, dhe që kishte shërbyer për formimin e një baze infrastrukturore dhe traditave të qeverisjes të shtetit polak. Po kështu, një faktor tjetër i rëndësishëm për ekzistencën e strukturave shtetërore efektive në Poloni, ka qënë edhe mënyra e formimit të shtetit polak përgatë historisë, që erdhi duke u zhvilluar (edhe përballë rrezikut të copëtimi apo të pushtimit të huaj të Polonisë) si pasojë e një presioni gjenuin

nga poshtë, përballë një shoqërie civile relativisht të zhvilluar, dhe duke qënë edhe llogaridhënës ndaj saj. Ashtu siç edhe Linz dhe Stepan e shprehin këtë, “Polonia ka qënë veçanërisht një rast i fortë i veçantë i një dikotomie të një “shoqërie civile kundra shtetit”, i cili kishte rrënjë të forta kulturore në përpjekjen e kombit kundra kontrollit të huaj të autoritetit të shtetit” (Linz & Stepan, 1996: 270). Këto faktorë shërbyen për ekzistencën e kushteve të favorshme të shtetshmërisë në dimensionet përbërëse të saj, që në rastin e Polonisë shënojnë tregues relativisht të lartë. Kështu, në rastin e dy dimensioneve të parë të shtetshmërisë që ne kemi marrë në këtë punim (monopoli mbi mjetet e dhunës dhe marrëveshja e qytetarisë), Polonia shënon në të dyja këto dimensione 10/10, duke e siguruar në mënyrë efektive qëndrueshmërinë politike dhe rendin publik brenda territorit të saj, dhe duke mos pasur asnjë grup të rëndësishëm brenda saj që mohon apo kërcënon legjitimitetin e njësi politike të saj (shih në Tabelën 2).

Tabela 2: Treguesit e dimensioneve të Monopolit mbi Mjetet e Dhunës dhe të Marrëveshjes së Qytetarisë të shtetshmërisë në Poloni²⁰

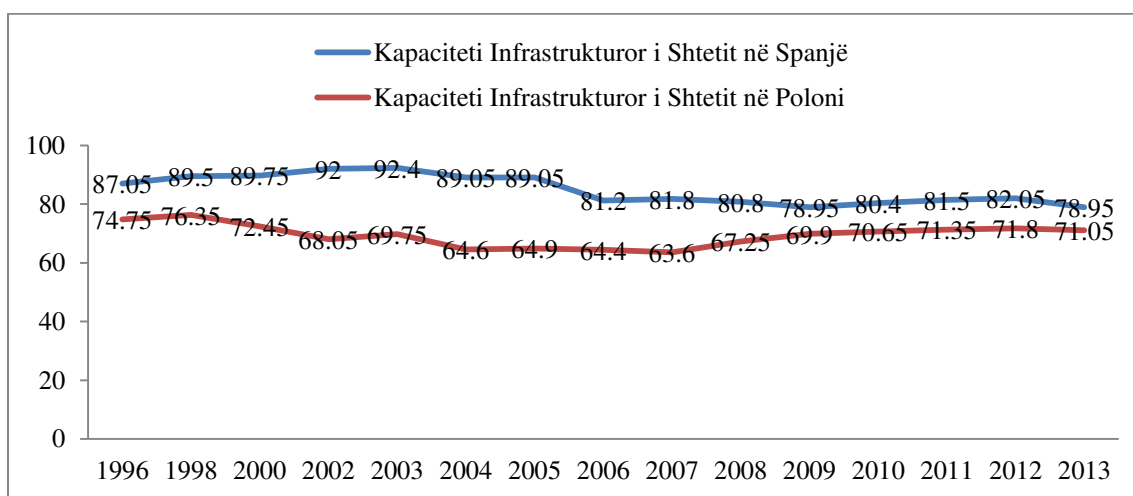
²⁰ Të dhënat janë marrë nga Bertelsmann Transformation Index (2010 dhe 2014) që vlerëson vendet në bazë të zhvillimit dhe proceseve transformuese të tyre. Dimensionin e parë të shtetshmërisë matet mbi masën në të cilën monopoli shtetëror i përdorimit të forcës mbulon gjithë territorin e vendit. Ndërsa, dimensionin e dytë matet mbi masën në të cilën të gjitha grupet e rëndësishme brenda shoqërisë bien dakord rreth qytetarisë dhe e pranojnë shtet-kombin (njësinë politike) si legjitime. Marrë nga https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2010/pdf/BTI_2010_Poland.pdf dhe https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2014/pdf/BTI_2014_Poland.pdf

Po kështu, edhe përsa përket dy dimensioneve të tjera të shtetshmërisë, përkatësisht atë të kapacitetit infrastrukturor të shtetit dhe kapacitetit zbatues të ligjit, treguesit në Poloni janë në nivele relativisht të larta, dhe tregojnë efektivitetin e shtetit dhe strukturave përbërëse të tij (shih më poshtë në tabelat 3 dhe 4). Këto shërbyen si një bazë e rëndësishme për stabilizimin e procesit të demokratizimit gjatë periudhës së tranzicionit, megjithë pengesat apo vështirësitë e ndryshme politike (por edhe ato ekonomike dhe sociale), me të cilat u përball Polonia në vitet '1990. Megjithatë, në literaturën e ndryshme të demokratizimit (sidomos në atë të tranzitologjisë), rasti i Polonisë konsiderohet shpesh një tranzicion i paktuar dhe që rrodhi relativisht “qetë” drejt konsolidimit të demokracisë në fillim të viteve '2000, duhet theksuar se Polonia gjatë kësaj periudhe është përballur me kriza të ndryshme politike, me një sistem tepër të fragmentarizuar partiak që e bënte tepër të vështirë jetëgjatësisë e koalicioneve qeverisëse, si edhe me një konflikt kushtetues që pasoi pas zgjedhjes së Lech Walesës si president, në vitet 1991-1993, lidhur me kompetencat e Presidentit dhe ato të Kryeministrit dhe të Parlamentit në një sistem qeverisës gjysëm-presidencial. Këto, për të theksuar se procesi i demokratizimit të Polonisë është karakterizuar nga konflikte dhe tensione politike të shumta mes palëve, dhe faktorit vullnetarist apo rolit të agentit që qasja e tranzitologjisë thekson në gdhëndjen e demokracisë, nuk mund t'i detyrohem shumë në këtë rast²¹. Faktorët që ndihmuan në stabilizimin e procesit të demokratizimit në Poloni, dhe në mbajtjen brenda rregullave të lojës demokratike të konflikteve politike atje, ishin më së pari ekzistenca e një shteti dhe strukturave përbërëse të tij efektive, dhe e një shoqërie civile aktive dhe dinamike (roli i shoqërisë civile në suksesin e demokratizimit në Poloni shpjegohet më poshtë në Kap. 5.2 këtu), që krijuan incentivat e nevojshme për aktorët politikë të silleshin në mënyrë të përgjegjshme dhe mos t'i kalonin kufijtë e rregullave demokratike. Ekzistenca e një shteti efektiv, me struktura dhe kapacitete relativisht të larta infrastrukture dhe zbatuese të ligjit, që ishin të zhvilluara dhe kishin një autonomi (pavarësi) të tyre përballë presioneve apo instrumentalizimit të tyre nga ana e politikanëve për qëllimet e pushtetit tyre, siguroi zbatimin e rregullave të lojës së demokracisë, procese zgjedhore të rregullta dhe të ndershme, mbrojtjen efektive të të drejtave civile dhe

²¹ Për të theksuar konfliktualitetin e lartë politik midis presidentit të zgjedhur në detyrë në 1990, Lech Walesa (i cili e shihte veten si një lider karizmatik, si një tribunë e njerëzve dhe me më shumë legjitimitet se partitë dhe vetë Parlamentin) dhe Parlamentit, dhe rolit të Presidentit dhe Kryeministrit në një sistem qeverisës që kombinonte bonapartizmin presidencial dhe dualizmin ekzekutiv, Jadwiga Staniszkis shkruante në atë kohë se: “Polonia nuk e sheh ende rënien e demokracisë, por rmund të jetë në prag të saj...”. Cituar në Juan J. Linz & Alfred Stepan (1996), *“Problem of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe”*, fq. 280-281.

politike të qytetarëve, që demokracia presupozon. Pra, ekzistenca e kushteve strukturore të një shteti efektiv në Poloni ka qënë një faktor kyç në kushtëzimin e suksesit dhe të konsolidimit të demokracisë së saj. Treguesit më poshtë në tabelat 3 dhe 4, ilustrjnë nivelet e kapacitetit infrastrukturor të shtetit (që matet duke integruar dy indikatorë: efektivitetin qeverisës dhe kontrollin e korrupsionit²²) dhe kapacitetit zbatues të ligjit²³ në Poloni, që krahasimisht me Spanjën janë disi më të ulta, por gjithsesi tregojnë nivele relatisht të larta të efektivitetit të shtetit atje.

Tabela 3: Treguesit e Kapacitetit Infrastrukturor të shtetit në Spanjë dhe Poloni²⁴

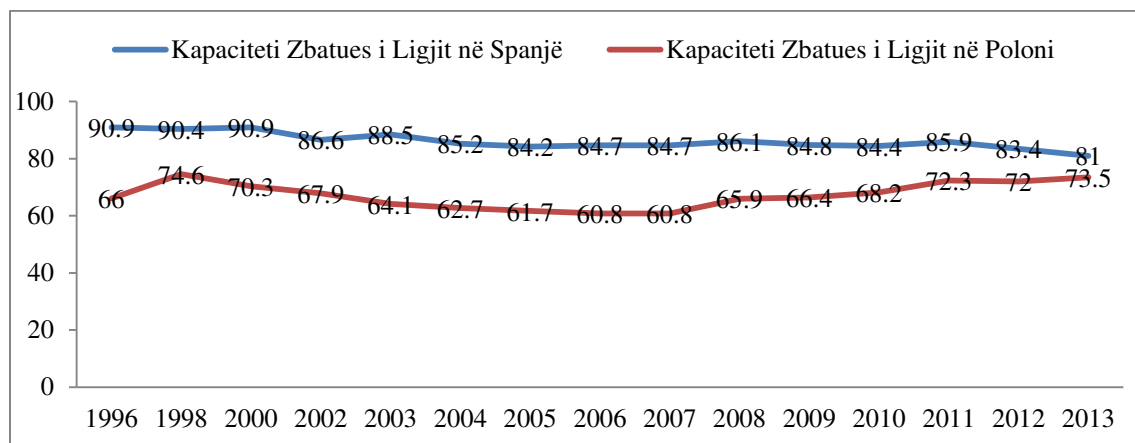

²² Indikatori i efektivitetit qeverisës mat perceptimet e cilësisë së shërbimeve publike, cilësinë e shërbimit publik dhe shkallës së pavarësisë së saj nga preionet politike, cilësinë e formulimit të politikave dhe zbatimit të tyre, dhe besueshmërinë e përkushtimit të qeverisë ndaj politikave të tilla. Indikatori i kontrollit të korrupsionit mat perceptimet e masës në të cilën pushteti publik ushtrohet për përfitime private, duke përfshirë format e vogla dhe të mëdha të korrupsionit, ashtu edhe “kapjen” e shtetit nga elitat dhe interesat private. Një integrim i këtyre dy indikatorëve na jep matjen e dimensionit të *kapacitetit infrastrukturor të shtetit*, që në këtë punim është përkufizuar si ekzistenca e një aparati (apo seti burokracish) shtetëror efektiv dhe të qëndrueshëm, me struktura institucionale legjitime të afta për të kryera detyrat e tyre arsyeshmërisht me sukses, të vendosin me efikasitet ligjshmërinë dhe t’i orientojnë vendimet e tyre në terma të mirës publike (shih në faqen 76 të këtij punimi).

²³ Dimensioni i kapacitetit zbatues të ligjit mat perceptimet e masës në të cilën agjentët kanë konfidencë dhe i përmbahen rregullave të shoqërisë, dhe në veçanti cilësisë së zbatimit të kontratave, të drejtave të pronësisë, policisë, dhe gjykatave, ashtu sikundër edhe mundësisë së krimit dhe dhunës.

²⁴ Të dhënat për kapacitetin infrastrukturor të shtetit janë marrë nga integrimi i indikatorëve të efektivitetit qeverisës dhe kontrollit të korrupsionit në Worldwide Governance Indicators (2014), në raportet mbi Spanjën dhe Poloninë përgjatë viteve 1996-2013. Marrë nga <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#countryReports>

Tabela 4: Treguesit e Kapacitetit Zbatues të Ligjit në Spanjë dhe Poloni²⁵

Një situatë e tillë e kushteve të përshtatshme të shtetshmërisë, nuk mund të thuhet se karakterizonte Rusinë dhe Shqipërinë gjatë nisjes së procesit të demokratizimit të tyre. Dobësia relative e strukturave përbërëse dhe kapacitetit të shtetit, qoftë për shkak të modelit të mëparshëm të regjimit komunist totalitar që ka operuar në mjediset e tyre, qoftë për shkak të mungesës së traditave të mirëfillta të mëparshme të shtet-ndërtimit të zhvilluara në mënyrë gjenuine dhe përballë presioneve të shoqërive civile të tyre, ka qënë një ndër faktorët kryesorë që ka kushtëzuar mos suksesin, apo edhe dështimin e demokracisë në Rusi dhe Shqipëri pas vitit 1991. Nëse e marrim dhe e analizojmë shtetshmërinë në terma të atyre që kemi thënë se përbëjnë katër dimensionet e tij, Rusia shfaq me probleme me të paktën tri prej tyre, ndërsa Shqipëria veçanërisht në dy dimensionet: atë të kapacitetit infrastrukturor të shtetit dhe kapaciteti zbatues të ligjit²⁶.

²⁵ Të dhënat janë marrë nga indikator i zbatueshmërisë së ligjit në Worldwide Governance Indicators (2014), në raportet mbi Spanjën dhe Poloninë përgjatë viteve 1996-2013. Marrë nga <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#countryReports>

²⁶ Megjithëse duhet theksuar këtu se gjatë periudhës së trazirave të viteve 1997-1998 kur vendi u prek nga një paqëndrueshmëri civile dhe politike dhe armët ishin shpërndarë gjerësisht në duart e popullatës në Shqipëri, shteti praktikisht e kishte humbur kontrollin e monopolit mbi mjetet e dhunës dhe nuk e garantonte aspak rendin publik përballë një sërë bandash dhe grupesh kriminale që vepronin në vend në atë kohë. Megjithatë, të dhënat që ne i referohemi këtu janë të viteve '2000, ndaj edhe indikator i monopolit mbi mjetet e dhunës që përfshin qëndrueshmërinë politike dhe rendin publik, nuk shfaqet tepër problematik në rastin e Shqipërisë.

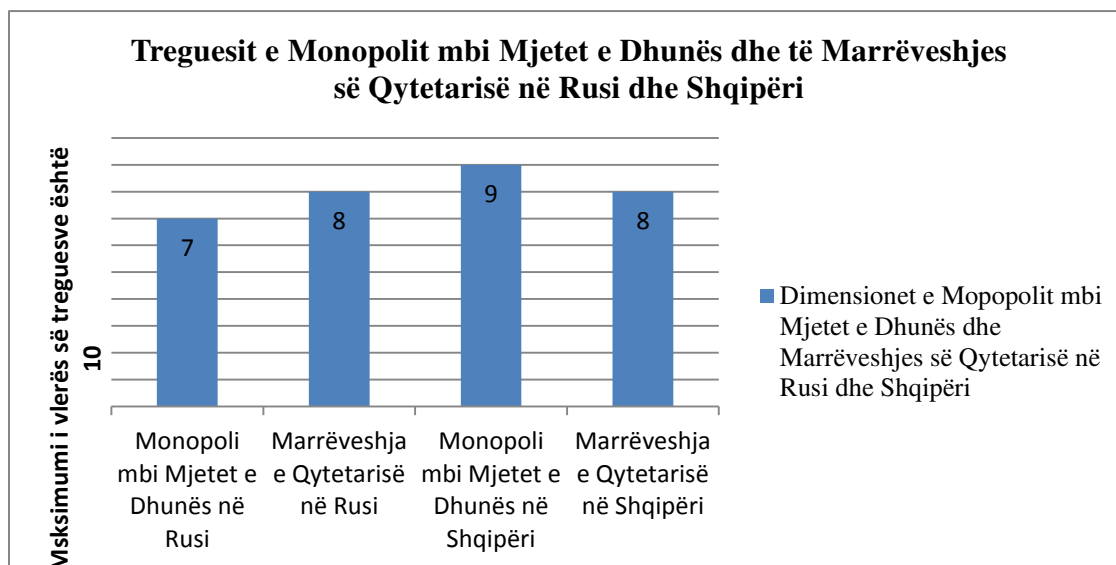
Pas shpërbërjes së ish Bashkimit Sovjetik dhe shpalljes së pavarësisë së saj në dhjetor të 1991, Rusia (Federata Ruse) kishte probleme lidhur me shtetshmërinë në terma të marrëveshjes së qytetarisë, në lidhje me minoritetet etnike që mbeten brenda territorit të saj, dhe çështjes se deri ku duhet të shtriheshin kufijtë (e pakontestuar) legjitimë të shtetit rus. Ashtu sikundër edhe Linz dhe Stepan kanë vërejtur, një trashëgimi e tillë e veçantë dhe e vështirë e shtetshmërisë dhe e problemeve të qytetarisë në Rusinë e pas shpalljes së pavarësisë, do ta komplikonin tranzicionin dhe konsolidimin e saj demokratik pavarësisht zgjedhjeve që mund të bëheshin (Linz & Stepan, 1996: 367). Ndërsa Melville, e thekson këtë kur thotë se, në rastin rus, parakushti bazë për demokracinë – ekzistenca e integritetit shtetëror dhe identitetit kombëtar – mungonte (Melville, 1999: 174). E gjendur përballë problemeve të shumta në nisjen e tranzicionit të saj, duke përmendur këtu vështirësitë e mëdha ekonomike dhe sociale, problemet e një lidhësi autoritar, trashëgiminë e një shteti totalitar të saj, dhe përballë një ringjallje të nacionalizmit në rritje, transformimi apo ristrukturimi demokratik i shtetit në Rusi dështoi. Kjo situatë në vitet '1990 do të krijonte një problem tepër serioz për shtetshmërinë në Rusi në terma të marrëveshjes së qytetarisë, ku çështja e legjitimitetit të kufijve u vu në dyshim dhe potenciali integruar i shtetit rus nuk funksionoi, për të përfshirë brenda komunitetit politik të tij minoritetet apo nacionalitetet jotitullare joruse. Kjo çoi më pas në fundin e viteve '1990 në shfaqjen e dhunës në rajone të caktuara brenda Federatës Ruse (kryesisht në rajonet e Kaukazit verior) dhe të një lufte të përgjakshme në vitin 1999 në Çeçeni, ku ky rajon kërkoi pavarësinë nga Rusia. Forcat e sigurisë dhe ato ushtarake të Rusisë (duhet patur parasysh forca dhe fuqia ushtarake të Rusisë) arritën më pas ta shtypnin revoltën dhe ta vinin nën kontroll këtë rajon, megjithatë vënia në diskutim e sovranitetit dhe legjitimitetit të njësisë politike në vetvete e dëmtoi së tepërmi procesin e demokratizimit në Rusi. Kjo për vetë faktin se, ndryshe nga rryga që u ndoq në rastin e Spanjës, ku minoriteteve baske dhe katalonase iu garantuan të gjitha të drejtat civile dhe politike, iu dha një autonomi e gjërë vetë-qeverisjeje dhe u përfshinë (potenciali integruar) në ristrukturimin demokratik të shtetit, në Rusi një rrugë e tillë nuk u ndoq dhe minoritetet/nacionalitetet jotitullare thuajse u përjashtuan nga ristrukturimi politik i shtetit, duke "i motivuar ato të ndaheshin dhe të krijonin nacionalitetet e tyre titullare në rajonet përkatëse" (Linz & Stepan, 1996: 390). Kjo e dëmtoi procesin e demokratizimit në Rusi, pasi këto minoritete apo nacionalitete jotitullare vazhdonin të përballeshin me pabarazi të thella strukturore të sanksionuara në nivel shtetëror, përjashtim nga proceset politike, mos mbrojtje efektive të të drejtave të tyre civile dhe politike.

Të flasësh për funksionim të një sistemi demokratik në këto kushte është thujtj e pamundur, ndaj dhe këtu theksohet se problemi i shtetshmërisë në Rusi në terma të marrëveshjes së qytetarisë, ndikoi/kushtëzoi negativisht procesin e demokratizimit atje.

Përsa i përket dimensionit të monopolit mbi mjetet e dhunës, shteti rus arrin deri diku në mënyrë efektive të këtë kontrollin dhe ta ruajtë rendin publik përgjatë territorit të saj, duke shënuar nivele të ulta në këtë dimension vetëm në rastin e luftës së Çeçenisë në vitin 1999, ku forcat e sigurisë ruse nuk e kontrollonin këtë rajon. Në periudhën pas vitit 2000, treguesi i kontrollit të monopolit mbi mjetet e dhunës të shtetit rus tregon nivele relativisht më të larta (shih në tabelën 5 më poshtë), në krahasim me periudhën e viteve '1990.

Po kështu, edhe Shqipëria në terma të këtij dimensionit të parë të shtetshmërisë, atë të monopolit mbi mjetet e dhunës që përfshin qëndrueshmërinë politike dhe ruajtjen e rendit publik brenda territorit të saj, nuk shfaq ndonjë problem serioz. Përfashtim këtu bën periudha e viteve 1997-1998, ku kapaciteti i shtetit shqiptar për të ruajtur monopolin mbi mjetet e dhunës dhe për të garantuar rendin stabilitetin politik u vu seriozizisht në pikëpyetje (praktikisht, shteti shqiptar në atë kohë nuk e kontrollonte pjesën më të madhe të territorit të tij) nga paqëndrueshmëria civile dhe politike që preku vendin në atë kohë, nga përhapja e armëve në duart e popullatës, e lulëzimit të bandave dhe grupeve kriminale etj. Pas vitit 2000, ky dimension i shtetshmërisë në Shqipëri është përmirësuar dhe shënon nivele relativisht të larta. Ndërsa përsa i përket dimensionit të marrëveshjes së qytetarisë, në Shqipëri nuk ka asnjë grup të rëndësishëm brenda saj, që mohon legjitimitetin e njësisë politike apo të kufijve të saj, ashtu sikundër nuk ka ndonjë problem lidhur me atë se kush e ka të drejtën e qytetarisë (duke përfshirë këtu edhe minoritetet, që iu garantohen të drejta të barabarta). Treguesit e këtyre dy dimensioneve të para të shtetshmërisë në Rusi dhe në Shqipëri, në bazë të të dhënave që janë marrë nga Bertelsmann Transformation Index, ilustrohen këtu në tabelën 5.

Tabela 5: Treguesit e dimensioneve të Monopolit mbi Mjetet e Dhunës dhe të Marrëveshjes së Qytetarisë të shtetshmërisë në Rusi dhe Shqipëri²⁷

Problemet më të mëdha lidhur me dobësinë strukturore të shtetshmërisë në Rusi dhe në Shqipëri, janë kryesisht në terma të kapaciteteve të ulta infrastrukturore dhe kapaciteteve të ulta të zbatimit të ligjit në mjediset e tyre. Këto kanë qënë dhe janë edhe dy dimensionet kryesore të shtetshmërisë, ose më saktë mungesa e ekzistencës së kushteve të përshtatshme të tyre argumentohet këtu, që më së shumti kanë kushtëzuar/ndikuar negativisht procesin e demokratizimit dhe të konsolidimit demokratik në këto dy vende postkomuniste. Dobësia relative e shtetit në Rusi dhe Shqipëri, qoftë për shkak të trashëgimive të së kaluarës apo për shkak të mungesës së traditave të mirëfillta dhe gjenuine të shtet-ndërtimit, ka qënë një ndër faktorët kryesorë që ka ndikuar cilësinë e demokracisë (apo të procesit të demokratizimit) në këto vende gjatë gjithë periudhës pas vitit 1991.

²⁷ Të dhënat janë marrë nga Bertelsmann Transformation Index (2010 dhe 2014) që vlerëson vendet në bazë të zhvillimit dhe proceseve transformuese të tyre. Dimensionin e parë të shtetshmërisë matet mbi masën në të cilën monopoli shtetëor i përdorimit të forcës mbulon gjithë territorin e vendit. Ndërsa, dimensionin e dytë matet mbi masën në të cilën të gjitha grupet e rëndësishme brenda shoqërisë bien dakord rreth qytetarisë dhe e pranojnë shtet-kombin (njësinë politike) si legjitime. Marrë nga https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2014/pdf/BTI_2014_Russia.pdf (për Rusinë) dhe https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2014/pdf/BTI_2014_Albania.pdf (për Shqipërinë).

Siç edhe e kemi përmendur më lart në këtë punim, demokratizimi kërkon para së gjithash një transformim të rolit dhe kapaciteteve të shtetit, në mënyrë që ato të jenë të afta t'i shërbejnë qeverisjes dhe regjimit të ri demokratik, si dhe të garantojnë me efektivitet të gjitha të drejtat e qytetarisë (civile dhe politike) demokratike. Në këtë kuptim, kapaciteti i shtetit i kuptuar në terma të efikasitetit administrativ të strukturave përbërëse të tij, të cilat vendosin me efikasitet ligjshmërinë dhe orientojnë vendimet e tyre në terma të mirës publike, janë thelbësorë për funksionimin e demokracisë dhe konsolidimin demokratik të një vendi. Në Rusinë dhe Shqipërinë e periudhës paskomuniste, nisur nga faktorë të ndryshëm (historikë, ideologjikë, kulturorë etj.) dhe kushte strukturore të ndryshme, shtetshmëria nuk ndodhej në kushte të favorshme për të kushtëzuar dhe garantuar me sukses procesin e demokratizimit në këto vende. Këtu, kur flasim për dobësinë relative të kapaciteteve të shtetit në Rusi dhe Shqipëri, nuk flasim për madhësinë apo peshën relative të aparatit burokratik shtetëror që ekziston në këto vende, por për mosefikasitetin e tyre në vendosjen dhe në zbatimin e ligjshmërisë përgjatë gjithë territorit të vendit, dhe për orientimin më tepër në veprimet e tyre drejt ndjekjes së interesave partikulariste, dhe jo në ndjekjen e rregullave universaliste dhe të orientuara drejt së mirës publike. Pra, thënë me fjalë të tjera, po flasim për struktura shtetërore ineffektive, për politizim (dhe në disa raste edhe privatizim nga ana e atyre që mbajnë pozicione shtetërore²⁸) dhe për kapje të aparatit shtetëror nga ana e elitave në pushtet, që e përdorin pushtetin shtetëror në favor të tyre përkundërt kundërshtarëve politikë.

Veçanërisht, vendet në të cilat nuk kanë pasur apo përjetuar një traditë të mirëfilltë shtet-ndërtimi të zhvilluar në mënyrë autonome dhe gjenuine përballë presioneve nga poshtë të shoqërive civile të tyre, siç kemi thënë është edhe rasti i Rusisë dhe Shqipërisë, autonomia dhe kapacitetet infrastrukturore të shtetit dhe ato të zbatimit të ligjit (në periudhën e tranzicionit) treguan se ishin tepër të vështira të ndërtoheshin dhe të funksiononin siç duhet përballë presioneve të ndryshme politike, duke ndikuar në këtë mënyrë edhe cilësinë e demokracisë atje. Në këto vende, pas rënies së regjimit komunist dhe nisjes së tranzicionit, bashkë me mekanizmat formalë (të sanksionuara formalisht) brenda strukturave shtetërore të tyre, pati edhe një lulëzim të mekanizmave joformalë (të jashtëligjshme) që e gërryen së brendshmi kapacitetetin e shtetit në mjediset e tyre, duke i bërë ato edhe ineffektive dhe joefiçente për garantimin e një sistemi

²⁸ Shih në faqet 77-80 të këtij punimi.

demokratik. Në këtë mënyrë, siç edhe Grzymala-Busse dhe Luong shprehen, eksperiencia post-komuniste tregon se *si* trashëgimitë (mekanizmat) formalë edhe ato joformalë veprojnë si kufizime të rëndësishme për ndërtimin e shtetit sepse ato përbëjnë burimet primare të mundshme për elitat që konkurrojnë për autoritetin [pushtetin] (Grzymala-Busse & Luong, 2002: 535). Në këtë kuptim, autonomia dhe kapaciteti i strukturave shtetërore kërcënohen nga ana e aktorëve (elitave) politike të cilat i uzurpulojnë ato (dhe që pushojnë së qënuri në një autonomi të ngulitur), i qeverisin në një formë pushteti/dominimi të privatizuar, në ndjekje të interesave të tyre të ngushta partikulariste. Këto mekanizma apo praktika joformale brenda strukturave shtetërore përfshijnë patronazhin, klientelizmin, korrupsionin, modelet e aksesit të privilegjuar në administratën dhe në burimet shtetërore, të cilat janë të endura brenda kornizës institucionale të shtetit, duke e dobësuar kapacitetin infrastrukturor të tij dhe duke e kërcënuar në mënyrë të drejtpërdrejtë procesin demokratik.

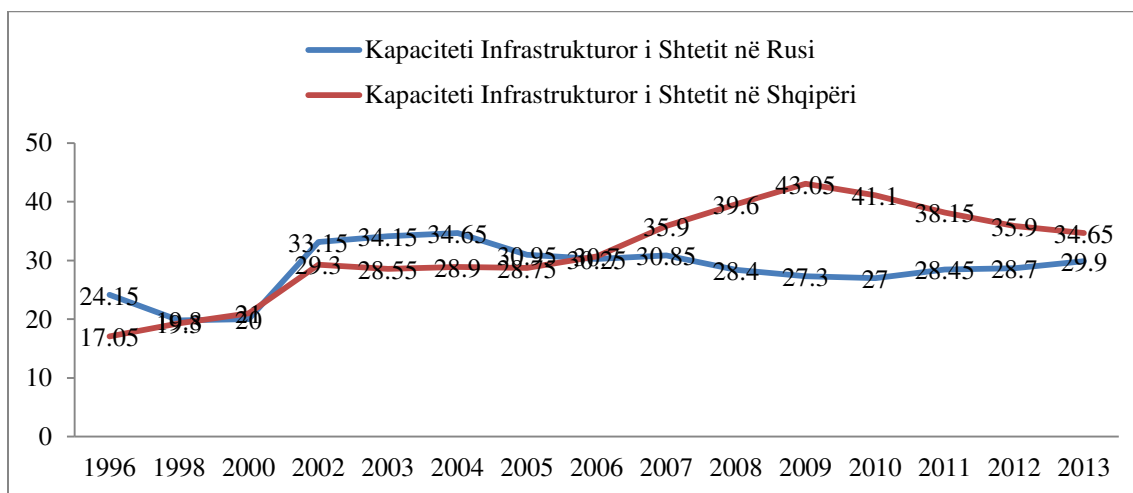
Kështu psh., nëse do t'i referoheshim zgjedhjeve të mbajtura në Rusi dhe në Shqipëri që nga koha e nisjes së tranzicionit të tyre në vitin 1991, ndershmëria dhe integriteti i tyre, si një ndër shtyllat (dimensionet) kryesore mbi të cilën mbështetet një sistem demokratik, pothuajse gjithmonë është cënuar nga patronazhi dhe përdorimi i “pushtetit të privatizuar” mbi strukturat shtetërore nga ana e elitave në pushtet, në favorin e tyre. Rasti i Rusisë (por edhe ai i Shqipërisë) e ilustron më së miri këtë, ku elitat politike kanë kolonizuar strukturat formale, duke i përdorur ato për të “plaçkitur” lirshëm pronën publike për të konsoliduar përfitimet e tyre politike dhe ekonomike, ndërkohë që mbështeten mbi rrjete informale (të sipërpërmendura) dhe lidhje personale si baza për politikën kombëtare (Grzymala-Busse & Luong, 2002: 545)²⁹. Në këtë rast, një cënim apo përdorim i tillë “i privatizuar” i strukturave shtetërore, çka tregon edhe kapacitetin e ulët infrastrukturor të shtetit dhe pushimin e tij së qënuri në një autonomi të ngulitur përballë presioneve politike, ka kërcënuar dhe kushtëzuar negativisht edhe procesin e demokratizimit të këtyre vendeve (Rusisë dhe Shqipërisë), të cilat për një kohë relativisht të gjatë tashmë që nga viti 1991, nuk kanë arritur aspak ta institucionalizojnë dhe konsolidojnë demokracinë në mjediset e tyre. Treguesit e kapacitetit infrastrukturor të shtetit në Rusi dhe në Shqipëri, që shënojnë

²⁹ Autorët i referohen edhe Shqipërisë (fq. 546) si një rast, ashtu sikundër edhe Rusisë, ku institucionet formale të shtetit nuk përdoren efektivisht, po ku pajtueshmëria popullore, në vend të tyre, bazohet tek lidhjet personale ose familjare me elitat politike, tek shpërndarja e burimeve nëpërmjet rrejtave të patronazhit, dhe/ose privilegjeve informale.

nivele të ulta, çka tregon edhe inefektivitetin, mosefiçencën apo edhe “kapjen” e shtetit nga ana e aktorëve politikë, ilustrohen në tabelën 6 më poshtë këtu.

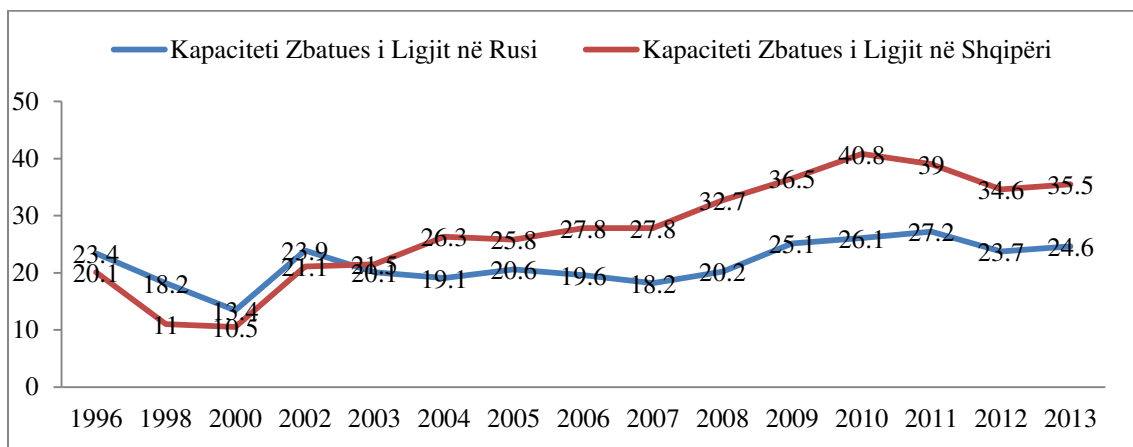
Po kështu, edhe përsa i përket kapacitetit zbatues të ligjit në Rusi dhe në Shqipëri, treguesit e këtij dimensionit të shtetshmërisë gjithashtu shënojnë nivele relativisht të ulta. Ky është gjithashtu një komponent tepër i rëndësishëm i shtetshmërisë, dhe që kushtëzon llojin apo cilësinë e demokracisë që shfaqet në një vend, pasi bën të mundur garantimin efektiv të të drejtave civile dhe politike të qytetarëve, si dhe garantimin e dimensionit të konstitucionalizmit liberal dhe të shtetit të së drejtës që demokracia presupozon. Treguesit e ulët të këtij dimensionit të shtetshmërisë në Rusi dhe në Shqipëri, tregojë gjithashtu inefikasitetin e agjencive apo strukturave shtetërore për të vepruar sipas dhe për të zbatuar ligjin, çka i vendos këto vende përballë pengesave ende të mëdha dhe serioze në rrugën e demokratizimit të tyre (shih Tabela 7 këtu).

Tabela 6: Treguesit e Kapacitetit Infrastruktural të shtetit në Rusi dhe Shqipëri³⁰

³⁰ Të dhënat për kapacitetin infrastrukturor të shtetit janë marrë nga integrimi i indikatorëve të efektivitetit qeverisës dhe kontrollit të korrupsionit në Worldwide Governance Indicators (2014), në raportet mbi Rusinë dhe Shqipërinë përgjatë viteve 1996-2013. Marrë nga <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#countryReports>

Tabela 7: Treguesit e Kapacitetit Zbatues të Ligjit në Rusi dhe Shqipëri³¹

5.2 Shoqëria Civile dhe Demokratizimi

Variabli i një shoqërie civile të gjallë dhe të dendur merret dhe analizohet këtu në terma të tri dimensioneve kyesore: atë të anëtarësisë në organizata të shoqërisë civile; të pjesëmarrjes në aktivitete të shoqërisë civile; dhe së fundi atë të niveleve kapitalit social që e karakterizon atë. Mbi bazën e ketyre dimensioneve dhe indikatorëve përkatës të tyre tregohet edhe prezenca e ekzistencës ose jo të një shoqërie civile të fortë dhe dinamike në rastet e Spanjës, Polonisë, Rusisë dhe Shqipërisë, çka siç argumentohet në këtë punim, është edhe një ndër faktorët kryesorë që ka kushtëzuar produktin e demokratizimit të këtyre vendeve.

Ndër këto raste të përmendura të demokratizimit, Spanja dhe Polonia kanë pasur edhe kushtet edhe më të përshtatshme strukturore në lidhje me ekzistencën dhe zhvillimin e një shoqërie civile të dendur dhe dinamike gjatë nisjes së tranzicionit të tyre, krahasuar me Rusinë dhe Shqipërinë. Presioni social i gjeneruar nga organizata të ndryshme të shoqërisë civile, së bashku me pritshmëritë për ndryshimin që nxitej nga mobiliteti popullor i frymëzuar prej tyre, ka qënë një

³¹ Të dhënat janë marrë nga indikatori i zbatueshmërisë së ligjit në Worldwide Governance Indicators (2014), në raportet mbi Rusinë dhe Shqipërinë përgjatë viteve 1996-2013. Marrë nga <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#countryReports>

ndër faktorët kyç për nisjen e tranzicioneve demokratike dhe më pas të konsolidimit relativisht të shpejtë dhe të suksesshmëm të demokracisë në Spanjë dhe Poloni. Ashtu siç edhe Monica Threlfall e ka argumentuar këtë, në rastin e Spanjës, organizatat e shoqërisë ishin agjentë politikë pro-aktivë të afta për të bashkë-ndërtuar produktin e marrëveshjes demokratike të Spanjës: aksionet publike nga organizata të shoqërisë civile kundra diktaturës ishin mjaftueshëm të forta për të prodhuar një dinamikë ndryshimi të ngjashëm me një raund tërheqjesh të forta midis kundërshtarëve... deri kur themelet kushtetuese të demokracisë së re të ndërtoheshin (Threlfall, 2008: 931).

Kushtet për zhvillimin e një shoqërie civile relativisht të fortë dhe të aftë për të kushtëzuar dinamikën e ndryshimit të tranzicionit dhe të konsolidimit demokratik në Spanjë, vinin nga një sërë rrethanash të favorshme. Së pari, keto kishin të bënin me vetë natyrën e regjimit të mëparshëm të tipit autoritarist të Frankos, i cili, megjithëse kishte vendosur ndalime të shumta për opozitën politike në vend, kishte lejuar edhe hapësira mendimi/veprimi të lire për zhvillimin e shoqërisë civile. Pjesë formalisht të zhvilluara të shoqërisë civile³² ekzistonin në Spanjë edhe përpara vdekjes së Frankos (Nëntor 1975), dhe që në fillim të viteve '1970 presioni social në rritje, nga sindikatat, nacionalistët rajonalë, studentët, njerëzit e zakonshëm dhe madje edhe nga Kisha Katolike, e kishin bërë detyrën e qeverisë (kur liberalizimi politik nuk kishte nisur ende) thuajse të pamundur (Linz & Stepan, 1996: 111; Grugel, 2002: 146 dhe 158). Së dyti, një faktor tjetër i rëndësishëm që ka kontribuar për zhvillimin dhe forcimin e shoqërisë në Spanjë kanë qënë edhe ritmet e shpejta të rritjes dhe zhvillimit ekonomik që Spanja kishte përjetuar që në vitet '1950-'1960. Zhvillimi ekonomik i këtyre viteve kishte sjellur prosperitet në pjesë të mirë të Spanjës, krijoi në klase të mesme gjithnjë e në rritje në qytetet kryesore të vendit, si dhe "gjeneroi një shoqëri më komplekse dhe të lirë në të cilën kishte protesta dhe greva të konsiderueshme nga ana e klasës punëtore, më parë mbi çështje ekonomike dhe më pas edhe për kërkesa solidariteti" (Linz & Stepan, 1996: 112). Së treti, një faktor tjetër i rëndësishëm që kontribuoi në drejtim të forcimit të shoqërisë civile në Spanjë, së bashku me zhvillimin ekonomik, ishte edhe një transformim kulturor që kishte nisur prej kohësh në shoqërinë spanjolle, dhe që mund të thuhet se i kishte përafruar së tepërmi vlerat dhe normat e shoqërisë

³² Sa për të përmendur disa, organizata profesionale, fetare, sporti dhe të tjera ekzistonin në Spanjë me të drejtën ligjore për të funksionuar në fund të viteve '1960, së bashku organizata të ndryshme klandestine politike që kishin filluar të përhapeshin dhe që vepronin fshehurazi në pjesë të ndryshme të vendit. Shih në Monica Threlfall (2008), *"Reassessing the Role of Civil Society Organizations in the Transition to Democracy in Spain"*, fq. 934.

spanjolle me ato të vendeve të tjera Perëndimore gjatë asaj kohe. Të gjithë këto përbënin kushte të favorshme mbi të cilat shoqëria civile në Spanjë u zhvillua dhe tregoi se ishte një aktore e fortë në kushtëzimin e produktit të demokratizimit gjatë periudhës së nisjes së tranzicionit, dhe më pas në konsolidimin e demokracisë atje.

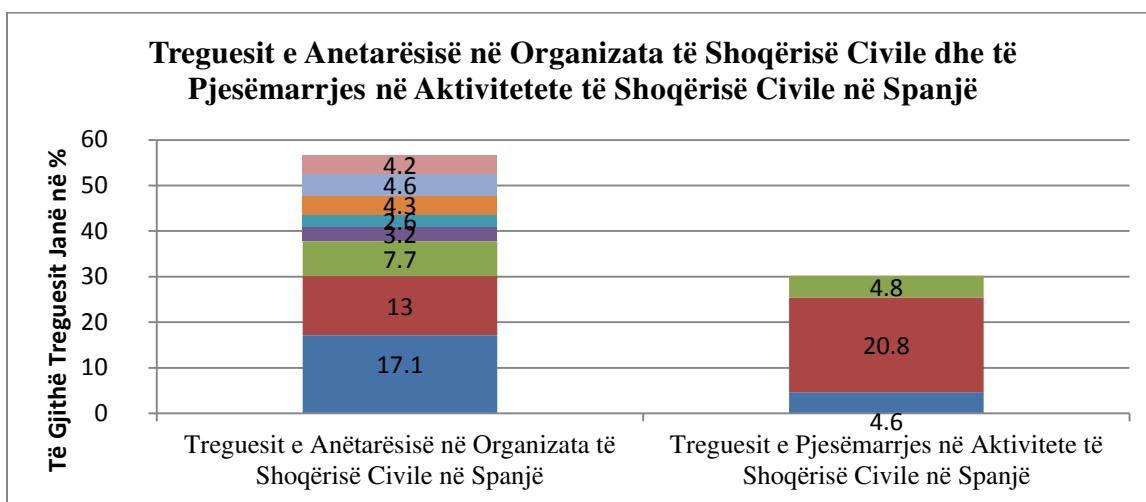
Anëtarësia dhe pjesëmarrja në organizatë të ndryshme të shoqërisë civile (sidomos, fillimisht në sindikatat e punëtorëve, dhe më pas edhe në lëvizjet popullore urbane) ishin në nivele relativisht të larta në Spanjë gjatë nisjes së tranzicionit, dhe nxitën të gjithë presionin social dhe politik të nevojshëm për vendosjen e demokracisë atje. Megjithëse, me shfaqjen dhe rritjen gjithnjë e më të madhe të numrit të organizatave të shoqërisë civile, ato përfaqësonin dhe identifikoheshin me prirje të ndryshme politike në vetvete – duke filluar që nga ato socialiste, social-demokrate, kristian-demokrate, reformiste, fetare, por edhe ato nacionaliste dhe separatiste – e veçanta e tyre ishte se ato pothuajse të gjitha ishin të përkushtuara thellësisht ndaj demokracisë (Threlfall, 2008: 934). Fuqia e organizatave popullore të një shoqërie civile të fortë dhe të diferencuar në Spanjë gjatë periudhës së tranzicionit e kanalizoi rrugën e demokracisë në Spanjë duke e ndihmuar atë të mos dilte “nga shinat” dhe të ecte përpara. Ashtu siç edhe Linz dhe Stepan e shprehin më së miri këtë: “në këtë kontekst të një presioni social të lartë për dhe pritshmëritë për ndryshim, liderët politikë të regjimit, veçanërisht Adolfo Suarez, nisi ligjin për reformën politike dhe ishte në detyrë kur zgjedhjet e para u mbajtën dhe kur Kushtetuta u hartua... Presioni popullor e mbajti tranzicionin (demokratik) të ecte përpara...” (Linz & Stepan, 1996: 111). Pra, liderët kryesorë politikë politikë në vend, u mbështetën tek bazat e vendosura tashmë të një shoqërie civile mjaftueshmërisht të fortë dhe që kushtëzoi ekuilibrat dhe tensionet e vendosjes së demokracisë në Spanjë.

Po kështu, edhe përsa i përket dimensionit të kapitalit social që e karakterizon një shoqëri civile të forte, treguesit e nivelit të kapitalit social janë relativisht të larta në rastin e organizatave të shoqërisë civile në Spanjë. Kapitali social, kemi argumentuar në këtë punim, është një dimension i rëndësishëm i organizimit social dhe forcës së shoqërisë civile, pasi i bën të mundur pjesëmarrësve të veprojnë së bashku, duke ndërmarrë veprime të koordinuara në mënyrë efektive për të ndjekur interesa të përbashkëta midis tyre. Një gjë të tillë shpreh edhe Monica Threlfall, kur analizon rastet e sindikatave të punëtorëve në Spanjë gjatë mesit të viteve '1970, dhe vëren se, nivelet e rrjetëzimit, besimit dhe bashkëpunimit social ndërmjet punëtorëve dhe komuniteteve

të tyre kanë qënë të larta në Spanjë, duke parë fuqinë e formës së këtyre organizatave të shoqërisë civile (Threlfall, 2008: 934). Një gjë të tillë vëren edhe Jean Grugel kur thekson se, impakti dhe fuqia e organizatave të tilla popullore gjatë tranzicionit, sugjeron edhe një nga nga arsyet se përse demokratizimi ka qënë më i suksesshëm [në Spanjë], veçanërisht në terma të përfshirjes, pjesëmarrjes dhe qytetarisë (Grugel, 2002: 164).

Në tentativë për ta operacionalizuar dhe për ta bërë të matshëm variablin e shoqërisë civile që ne marrim këtu në rastin e Spanjës (dhe në tri rastet e tjera të demokratizimit që ne analizojmë), ne i referomi këtu të dhënat të marra nga World Values Surveys për dimensionin e parë (të anëtarësisë në organizata të shoqërisë civile); dhe atij të dytë (pjesëmarrja në aktivitetet e shoqërisë civile); dhe nga gjetjet e renditjes së vendeve për Arritjen e Kapitalit Social për të matur dimensionin e tretë (atë të kapitalit social, shih më poshtë në këtë seksion në Tabelën nr. 9).

Tabela 8: Treguesit e Anëtarësisë në Organizata të Shoqërisë Civile dhe të Pjesëmarrjes në Aktivitete të Shoqërisë Civile në Spanjë³³.

³³ Treguesit e të dhënave për dimensionin e anëtarësisë në organizata të shoqërisë civile janë nxjerrë nga agregimi i % së anëtarësisë në këto organizata: Kisha & organizata fetare (v28); Klube sporti & argëtim (v29); Organizata Edukimi, kulturore ose artistike (v30); Sindikata (v31); Organizata Mjedisore (v33); Shoqata Profesionale (v34); Shoqata Bamiësie (v35); dhe Organizata të tjera Vullnetare (v36). Ndërsa treguesit e të dhënave për dimensionin e pjesëmarrjes në aktivitetet e shoqërisë civile janë nxjerrë nga agregimi i % së pjesëmarrjes në: Bojkote (v119); Demonstrata/Protesta të Ligjshme (v120); dhe në Greva jozyrtare (v121). Të dhënat janë marrë nga World Values Survey Wave 3 (1995-1999) në <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV3.jsp>

Polonia, gjithashtu si Spanja përfaqëon një rast, ndoshta më të veçantë dhe të dallueshëm në krahasim me ato të vendeve të tjera postkomuniste, ku ekzistonin kushte të përshtatshme strukturore për zhvillimin e një shoqërie civile të fortë dhe dinamike, çka ka qënë edhe një ndër faktorët kryesorë që ka kushtëzuar produktin e demokratizimit të saj. Ndoshta në Poloni, më shumë se cilido prej rasteve që ne marrim në analizë krahauese këtu, shoqëria civile, nëpërmjet presionit konstant të saj dhe incentivave të ndryshme që krijoi për elitat politike në vend të vepronin në mënyrë të përgjegjshme dhe brenda rregullave të lojës demokratike, ka luajtur rolin kryesor në shtyrjen përpara të procesit të tranzicionit dhe të konsolidimit demokratik. Kjo ka bërë edhe që disa autorë apo analistë të ndryshëm, duke iu referuar aspekteve dhe tipareve të sjelljes kolektive të shoqërisë polake të tilla si: menjëhershëmëria, spontaniteti, antiformalizmi etj., ta quajnë atë si një “shoqëri civile etike”, e cila padyshim ka qënë edhe një nga tiparet më të fuqishme dhe innovative të opozitës polake, dhe në fund, të vetë rrugës polake drejt tranzicionit demokratik³⁴.

Për të kuptuar kushtet e favorshme të zhvillimit të një shoqërie civile të tillë të vetë-organizuar dhe dinamike në Poloni në periudhën gjatë tranzicionit demokratik, duhet të kihet parasysh edhe trashëgimitë e ndryshme historike, politike dhe kulturore që i kanë formsuar ato. Së pari, duhet vënë në pah se shoqëria polake përpara instalimit të regjimit komunist të saj, kishte rrënjë të rëndësishme kulturore dhe kishte njohur tradita sociale dhe civike të organizimit, të cilat mund të thuhet se nuk u zhdukën asnjëherë edhe gjatë periudhës së sundimit komunist. Së dyti, vetë lloji i regjimit komunist që u instalua në Poloni gjatë periudhës pas Luftës II Botërore, siç edhe autorë të ndryshëm vënë në pah, ishte më tepër i një lloji autoritar se sa totalitar, dhe i cili mund të thuhet se nuk u pranua kurrë deri në fund nga shoqëria polake dhe nuk penetroi thellë në të, duke lejuar edhe një farë baze të pluralizmit dhe të autonomisë sociale jashtë kontrollit të tij. Kjo bëri që në Poloni, gjatë periudhës së sundimit komunist në fjalë, kufiri që ndante shtetin nga shoqëria mos të zhdukej plotësisht (ashtu siç ndodhi në vende të tjera totalitare komuniste), dhe lejoi kështu një shkallë pluralizimi dhe mobilizimi të shoqërisë në emër të saj (dhe jo në emër të shtetit apo regjimit). Pra, në rastin e Polonisë, kishte një diferencë thelbësore në sasisë e

³⁴ Tema e “shoqërisë civile etike” është zhvilluar fillimisht nga Piotr Ogorzinski në “*Four Faces of Civil Society*”. Cituar nga Juan J. Linz & Alfred Stepan (1996), “*Problem of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*”, fq. 247.

hapësirës së rezervuar për shoqërinë për t'u organizuar në mënyrë autonome (dhe të pavarur) nga shteti, në krahasim me vendet e tjera totalitare të E. Lindore (sidomos ato sovjetike) (Grzymala-Busse & Luong, 2002: 534 dhe 539). Për më tepër, ashtu siç edhe autorë të ndryshëm vënë në dukje, një numër jo i parëndësishëm i organizatave të shoqërisë civile të krijuara para periudhës komuniste mbijetuan edhe gjatë periudhës së sundimit të saj, dhe megjithëse të kontrolluara në mënyrë të ngushtë nga autoritetet, ato ishin të afta të mbronin traditat e tyre specifike dhe vazhduan të performonin shumë nga funksionet sociale të tyre tradicionale (Ekiert & Foa, 2011: 6). Trashëgimia e këtij modeli të sundimit komunist (më tepër të llojit autoritar), mbijetesa e një numri të madh organizatash të shoqërisë civile së bashku me traditat dhe funksionet e tyre (ndër më të rëndësishmet për t'u përmendur këtu, është Kisha Katolike Polake që shërbeu si një bazë e rëndësishme morale dhe ideologjike për shoqërinë polake për t'i rezistuar përfshirjes totale dhe synimeve totalitare të regjimeve komunist), si dhe shkalla relativisht autonome e organizimit dhe mobilizimit që shoqëria polake gëzonte edhe gjatë kësaj periudhe në fjalë, ishin faktorë të rëndësishëm për të kuptuar transformimin e mëpasshëm të natyrës dhe rolit të shoqërisë civile në procesin e demokratizimit në Poloni në fund të viteve '1980.

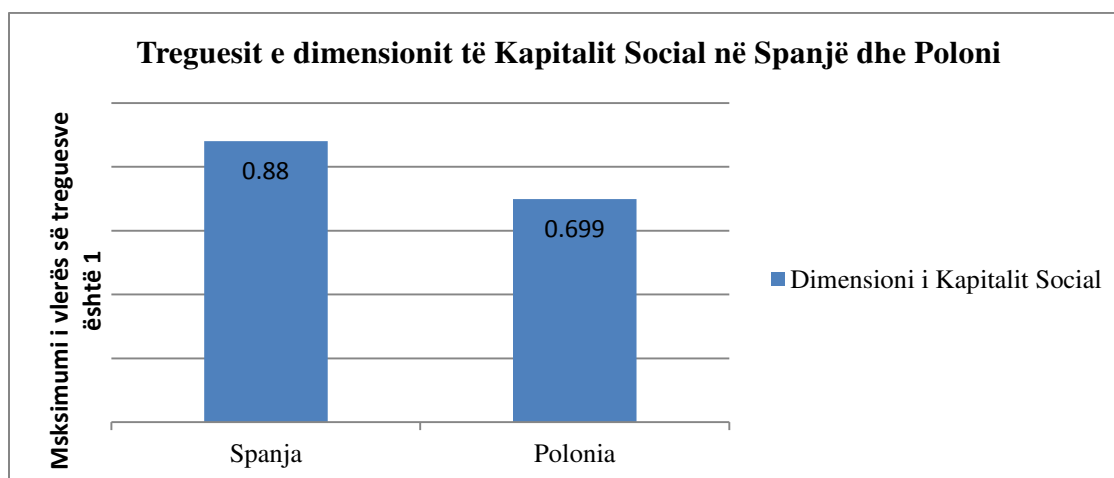
Demokratizimi në Poloni, më shumë se në cilin do vend tjetër të botës post-komuniste, ishte një produkt i forcave të brendshme dhe i një shoqërie civile të mirë-organizuar dhe dinamike që siguroi të gjithë presionin e nevojshëm për elitat politike në vend për të shtyrë përpara procesin e ndryshimeve demokratike. Jean Grugel e vëren këtë kur shprehet se: demokratizimi në Poloni, ndryshe nga disa tranzicione të tjera post-komuniste, ishte kulminim i një procesi të një opozite sociale të mbështetur përgjatë gjithë vendit gjatë viteve '1980 (Grugel, 2002: 199). Ndoshta, organizata që ka ndihmuar më shumë në këtë drejtim të organizimit dhe mobilizimit të një opozite sociale kundra regjimit komunist në Poloni ka qënë Solidarnosi, e cila numëronte ndër rradhët e saj në vitet '1980 rreth 10 milionë anëtarë. Megjithëse e regjistruar si një sindikatë, roli i saj që në fillimet e veta ishte shumë më tepër se mbrojtja e të drejtave të punëtore, dhe filloi të adresonte pretendime të ndryshme politike ndaj regjimit: për vetë-vendosje, për liri dhe për të drejtat civile (Grugel, 2002: 200). Gjithmonë e më shumë përballë një opozite (shoqërie) civile të vetë-organizuar dhe autonome nga shteti, partia dhe qeveria komuniste që në drejtohej nga Gjenerali Jaruzelski e humbën de facto pushtetin e tyre, dhe në Poloni në 1989 nisën transformimet demokratike, që në një hark kohor relativisht të shkurtër, çuan në një konsolidim të suksesshëm të demokracisë.

Roli dhe presioni konstant i shoqërisë civile polake në procesin e demokratizimit, nuk ishin vetëm gjatë periudhës së nisjes së tranzicionit, por mbetën si të tillë edhe gjatë fazës së konsolidimit të demokracisë në Poloni. Me numrin e lartë të protestave të shënuara (me 1476 aktivitete protestash të regjistruara në harkun kohor prej viteve 1989-1993), Ekiert dhe Kubik vërejnë në studimin e tyre mbi demokracitë e reja, se Polonia ka qënë shteti (me shoqërinë civile) më kontestues gjatë fazës së konsolidimit të demokracisë së saj (Ekiert & Kubik, 1998: 555). Ky aktivitet i lartë kontestues dhe protestash të organizuara nga organizata të mirë-vendosura të shoqërisë civile në Poloni përfshinte si sindikatat, grupet e interesit, ashtu edhe lëvizjet sociale. Pjesëmarrja e qytetarëve polakë në aksionin kolektiv të përbashkët tregon gjallërinë e organizimeve sociale dhe presionin konstant të gjeneruar nga shoqëria civile në procesin e konsolidimit demokratik të Polonisë. Siç edhe Ekiert dhe Kubik kanë evidentuar, Polonia ka pasur magnitudën më të lartë të protestave, demonstratave dhe grevave në fazën e konsolidimit demokratik të saj, dhe polakët ishin pothuajse njëlloj të prirur si për të bërë greva, ashtu edhe për të demonstruar (Ekiert & Kubik, 1998: 576). Po kështu, përsa i përket densitetit të organizatave civike dhe anëtarësisë në këto organizata, që është një dimension i rëndësishëm që ne marrim për të analizuar forcën e shoqërisë civile, në Poloni shënon nivele të larta. Ne i referohemi këtu rezultateve të studimit të kryer nga Ekiert dhe Foa, i cili nxjerr në pah numrin e lartë të organizatave të shoqërisë civile të regjistruara (rreth 100.000 deri në vitin 2002), numrin relativisht të pjesëmarrjes në to dhe shpërndarjen e tyre në të gjithë territorin, duke mos u kufizuar vetëm në qendrat kryesore urbane (Ekiert & Foa, 2011: 24-30). Shkalla e lartë e ekzistencës së këtyre organizatave, së bashku me pjesëmarrjen e lartë dhe strukturën e balancuar sektoriale të zhvillimit të këtyre grupeve që përfaqësonin çështje sociale të ndryshme, tregon funksionimin efektiv dhe gjallërinë e shoqërisë civile në Poloni dhe lidhjen e qytetarëve me shtetin në një mënyrë të tillë të përgjegjshme, nën kushtet e llogaridhënies të së cilës demokracitë funksionojnë më së miri.

Po kështu, një dëshmi tjetër e forcës dhe gjallërisë së shoqërisë civile në Poloni janë edhe nivelet relativisht të larta të kapitalit social të saj. Kapitali social, siç kemi argumentuar në këtë punim, është një dimension i rëndësishëm i jetës organizacionale të një shoqërie, pasi i bën të mundur pasi i bën të mundur pjesëmarrësve të veprojnë së bashku në mënyrë më efektive për të ndjekur interesa të përbashkëta. Aty ku nivelet e kapitalit social të një shoqërie civile janë nivele relativisht të larta, ekzistojnë brenda organizatave të ndryshme të saj marrëdhënie të barabarta

dhe horizontale midis anëtarëve të tyre, të cilat gjenerojnë edhe besimin, bashkëpunimin, si dhe ndjenjën e përgjegjshmërisë së përbashkët për të arritur synime të përbashkëta. Dhe në rastin e shoqërisë polake, siç edhe Linz dhe Stepan kanë evidentuar, një diferencë thelbësore midis Polonisë dhe vendeve të tjera komuniste të E. Lindore, ishin “marrëdhëniet jashtëzakonisht horizontale të shoqërisë civile brenda saj” (Linz & Stepan, 1996: 262). Ky është një tipar karakterizues i shoqërisë polake, dhe ndoshta rrënjët e saj janë tek një traditë që polakët e kanë pasur që në kohë më përpara për t’u organizuar e për të vepruar në mënyrë të përbashkët për të arritur synimet për liri. Për të matur dimensionin e kapitalit social në rastin e shoqërisë civile polake, ne i referohemi këtu treguesit të vendeve për Arritjen e Kapitalit Social, dhe shohim se në rastin e Polonisë, krahasimisht në nivele më të ulta se ai i shoqërisë civile në Spanjë, ai shënon përsëri nivele relativisht të larta. Kjo është një dëshmi për ekzistencën e një jete civike që e karakterizon shoqërinë civile polake, veçanërisht në terma të përfshirjes dhe angazhimit civil të saj.

Tabela 9: Treguesit e dimensionit të Kapitalit Social në Spanjë dhe Poloni³⁵.

Rusia dhe Shqipëria, ndryshe nga rastet e sipërpërmendura të Spanjës dhe Polonisë, përbëjnë dy vende ku shoqëria civile përballët me dobësi strukturore në mjediset e tyre, dhe mbetet e

³⁵ Të dhënat janë marrë nga Ronald Lattin & Stephen Young (2005), “Country Ranking: Social Capital Achievement”, fq. 3-4.

pazhvilluar dhe pafuqishme për të ndikuar pozitivisht proceset e demokratizimit të këtyre vendeve pas nisjes së tranzicionit të tyre. Zhvillimi i një shoqërie civile të tillë në Rusi dhe Shqipëri, është ndikuar së tepërmi edhe nga modelet e ndryshme të zhvillimit të historik, politik dhe kulturor të tyre, të cilat kanë bërë që traditat e organizimit social të përbashkët dhe të angazhimit civil në këto vende të mbeten të vagullta. Nivelet e ulta të anëtarësisë dhe pjesëmarrjes në organizata të gjalla të shoqërisë civile kanë sjellë edhe një dobësi/mungesë relative të presionit gjenuin të gjeneruar nga poshtë për të shtyrë përpara procesin e demokratizimit në Rusinë dhe Shqipërinë e pas vitit 1991, si dhe kanë kushtëzuar edhe cilësinë e demokracisë (hibride, gjysëm-autoritare) që është shfaqur në këto vende. Barrierat në zhvillimin e një shoqërie civile të trashëguara nga sistemi i mëparshëm politik i tyre, si dhe kushtet strukturore jo të përshtatshme për të nxitur organizimin social dhe angazhimin civil të qytetarëve në Rusinë dhe Shqipërinë post-komuniste, e bënë më të lehtë për elitat politike në këto vende ta devijonin reformën dhe procesin e konsolidimit demokratik, të kishin nivele të ulta llogaridhënie dhe të garantonin se do të kishin më pak kufizime drejt një kontolli më autoritar të tyre.

Për të kuptuar kushtet e zhvillimit të një shoqërie civile relativisht të dobët dhe të pafuqishme për të kushtëzuar proceset e demokratizimit në Rusinë dhe Shqipërinë postkomuniste, duhet të theksohen një sërë rrethanash dhe faktorësh. Së pari, dhe ndoshta më kyesori, është trashëgimia e një regjimi komunist totalitar shtypës dhe penetruës në pothuaj çdo aspekt të jetës sociale dhe asaj njerëzore, në të dyja vendet. Impakti i trashëgimisë së regjimeve të mëparshme totalitare mbi sferën e jetës asosacionale, në rastet e Rusisë dhe Shqipërisë ndoshta ka qënë më i fortë se kudo tjetër ndër vendet e E. Lindore, për vetë faktin e ashpërsisë dhe brutalitetit të tyre që vazhduan për një kohë të gjatë. Mbi 70 vite diktaturë shtypëse dhe totalitare në Rusi (në ish Bashkimin Sovjetik) dhe rreth 46 vite në Shqipërinë komuniste, e kombinuar me një ekonomi totalisht të socializuar (dhe kolektivizuar) dhe të shtypjes së çfarëdo lloj forme të pluralizmit apo aktivizmit social jashtë kontrollit të partisë-shtet, praktikisht, siç edhe Linz dhe Stepan vërejnë, e kishin modeluar jetën e qytetarëve-subjekte (Linz & Stepan, 1996: 377) në këto vende. Ndryshe nga ç'ndodhi në rastin e Polonisë, ku regjimi komunist u imponua por nuk u pranua kurrë deri në fund nga shoqëria polake (duke theksuar këtu edhe ndarjen dhe marrëdhënien antagoniste që shpesh ekzistonte midis shtetit dhe shoqërisë në Poloni), në rastet e Rusisë dhe Shqipërisë komuniste, regjimi arriti të depërtonte dhe të kontrollonte në çdo aspekt të jetës sociale (madje, edhe asaj private), dhe të modelonte edhe besimet e qytetarëve nëpërmjet formave të ndryshme

të propagandës, edukimit, organizimit të aktiviteteve të ndryshme të përbashkëta, mbikqyrjes, frikës, terrorit etj. Rezultati këtu, ishte fshirja e dallimit efektiv në ndarjen midis shtetit (regjimit) dhe shoqërisë, dhe pothuajse zhdukja e hapësirës së kësaj të fundit për t'u organizuar apo mobilizuar në mënyrë autonome dhe të pavarur nga shteti (Grzymala-Busse & Luong, 2002: 534 dhe 539). Cilado lloj forme e pluralizmit social ishte e ndaluar, dhe mobilizimi i shoqërisë në organizata të masave (rripa të transmetimit të partisë-shtet) bëhëj në mënyrë të detyruar dhe nëpërmjet bindjes së qytetarëve-subjekte. Në Rusi dhe Shqipëri, regjimet totalitare me trashëgiminë e tyre të një shtypjeje më të madhe, të minimimit të çfarëdo lloj forme të pluralizmit social dhe të ç'rrenjosjes së formave të hershme të organizimit social (autonome dhe të pavarur), e bëri më të vështirë për shoqëritë post-tranzicionale të tyre të formonin dhe mbështesnin organizatat sociale (Bernhard & Karakoc, 2007: 560) të shoqërisë civile. Trashëgimia e sundimit (relativisht të gjatë) komunist, la pasoja të rëndësishme negative mbi sferën e jetës asosacionale të këtyre dy vendeve, në periudhën e tranzicionit demokratik të tyre.

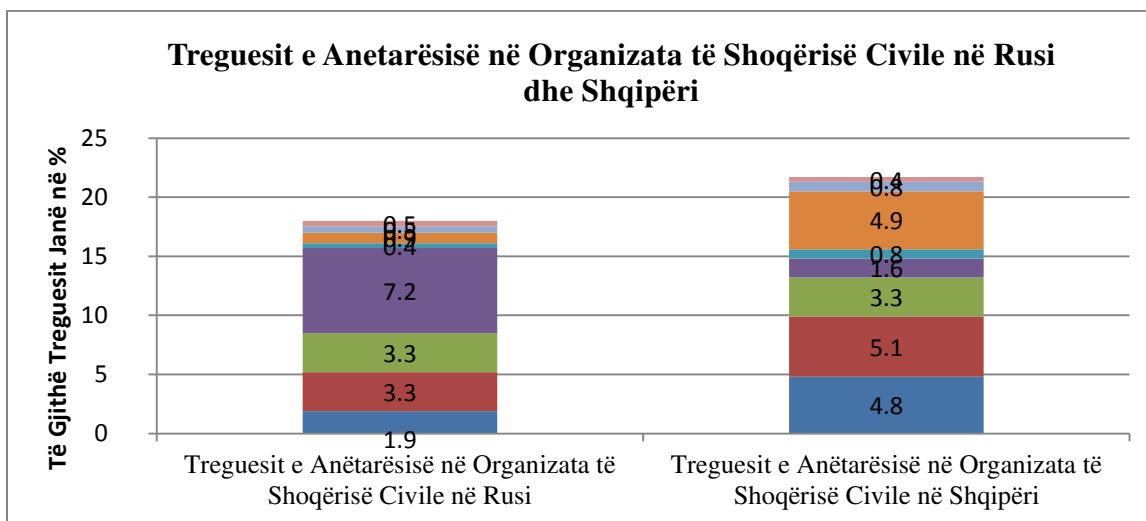
Po kështu, një faktor tjetër që ka ndikuar në dobësinë relative të shoqërive civile ruse dhe shqiptare në mjediset e tyre, ka qënë edhe një mungesë e traditave të mëparshme sociale dhe civike të organizimit të shoqërive të tyre, që është kushtëzuar edhe nga trajektoret e ndryshme historike dhe kulturore të zhvillimit të tyre. Kështu psh. shoqëria ruse nuk ka njohur ndonjë traditë të organizimit social dhe civik apo të pluralizmit social përpara instalimit të sundimit komunist në mjedisin e saj (që në vitin 1917); ndërsa Shqipëria ka njohur vetëm një periudhë fare të shkurtër liberalizmi politik dhe social në fillim të viteve '1920 (kur mirëfilltazi themelohet edhe shteti shqiptar modern dhe funksionon në normalitet me institucionet e tij), por që mund të thuhet se nuk la ndonjë gjurmë të rëndësishme në memorjen kolektive të shoqërisë shqiptare në vitet që pasuan. Në mungesë të traditave të tilla sociale dhe autonome të organizimit të shoqërive ruse dhe shqiptare, regjimet diktatoriale komuniste që u instaluan më pas në mjediset e tyre e patën relativisht më të lehtë të depërtonin dhe të rrënjosheshin pa hasur ndonjë rezistencë të rëndësishme nga ndonjë opozitë e mobilizuar, si dhe të zhduknin efektivisht kufirin që ekzistonte midis regjimit dhe shoqërive të tyre. Në rastin e Polonisë, që kish njohur më parë tradita sociale dhe civike të organizimit, ato u rikuperuan dhe u ringjallën në periudhën para dhe gjatë nisjes së tranzicionit demokratik; ndërsa në vende si Rusia dhe Shqipëria kishte pak ose aspak tradita civike të organizimit për t'u rikuperuar, ndaj dhe shoqëritë civile të tyre mbeten ende të dobta

dhe të pafuqishme për të kushtëzuar proceset e konsolidimit demokratik dhe cilësinë e demokracisë që ekziston në këto vende.

Këto trashëgimi të rëndësishme sociale nga periudha e mëparshme e regjimit totalitar komunist, por edhe nga mungesa e traditave të mëparshme të organizimit social dhe civik, patën edhe pasojat e tyre në (mos)zhvillimin e shoqërive civile dhe jetës asosacionale në periudhën e tranzicionit demokratik në Rusi dhe Shqipëri, dhe në barrierat me të cilat ato u përballën në luajtjen e një roli kushtëzues në proceset demokratike të këtyre vendeve. Kështu, disa pasoja të përbashkëta të kësaj trashëgimie sociale në të dyja vendet ishin: kultura e mosbesimit në organizatat e reja që u krijuan dhe në qëllimet e tyre; refuzimi për të marrë pjesë në to (të lidhura me trashëgiminë e mosbesimit dhe të pjesëmarrjes së detyruar në organizatat e mëparshme komuniste), kooptimi; apatia; atomizimi social që nxjerr në pah edhe boshllëkun e kapitalit social të tyre dhe “mungesën e një kulture të një aktiviteti kolektiv të lirë” (Diamond, 1997: 64). Po kështu, një pasojë tjetër e kësaj trashëgimie sociale dhe kulturore të këtyre vendeve postkomuniste, është edhe vazhdimësia e rrjeteve të miqësisë në shoqëritë e tyre, ku shumica e njerëzve (ndryshe nga ç’ndodh në shoqëritë perëndimore - ku organizatat vullnetare janë bërë një pjesë e rëndësishme e kulturës sociale dhe politike, dhe ku njerëzit bashkohen në to për të takuar njerëz të rinj dhe për të zgjeruar horizontet e tyre nëpërmjet aktiviteteve publike) në to vazhdojnë të investojnë në rrethet e tyre private, dhe nuk ndjejnë nevojën, dhe as dëshirën, për t’u anëtarësuar dhe për të marrë pjesë organizata të shoqërisë civile (Howard, 2002: 163).

Kështu, nëse i referohemi atij i jemi referuar si dimensionit i parë i një shoqërie civile të gjallë dhe dinamike – anëtarësisë në organizata të shoqërisë civile – shohim se ai shënon nivele relativisht të ulta pjesëmarrjeje të qytetarëve rusë dhe shqiptarë në periudhën pas nisjes së tranzicionit demokratik së tyre. Dobësia e përgjithshme dhe mungesa e gjallërisë së organizatave të shoqërisë civile në Rusi dhe Shqipëri, manifestohet edhe nga treguesit e të dhënave të mëposhtme të marra nga World Values Surveys, ku po të krahasohen me po të njëjtin tregues në rastin e Spanjës (shih Tabelën 8 më lart, Treguesi i Anëtarësisë në Organizata të Shoqërisë Civile), ato shënojnë nivele pothuajse 3-4 herë më të ulta.

Tabela 10: Treguesit e Anëtarësisë në Organizata të Shoqërisë Civile në Rusi dhe Shqipëri³⁶

Apatinë dhe mosbesimin e përgjithshëm ndaj organizatave të shoqërisë civile, qytetarët rusë dhe shqiptarë e shprehin edhe lidhur me pjesëmarrjen në aktivitete dhe në qëllimet e tyre. Kështu, megjithëse në fazat fillestare të tranzicionit (vitet 1991-1992), në të dyja vendet, pati një nivel relativisht të lartë mobilizimi popullor kundra elitave të regjimit të vjetër dhe në favor të reformës dhe ndryshimeve demokratike, me kalimin e kohës pjesëmarrja në aktivitetet e shoqërisë civile (të tilla si protesta, demonstrate, greva etj.) nga ana e qytetarëve rusë dhe shqiptarë filloi të venitej dhe “nivele më të ulta të aktivitetit të shoqërive civile posttranzicionale” (Bernhard & Karakoc, 2007: 562) të tyre u shënuan. Marrëdhënia e qytetarëve rusë dhe shqiptarë përballë shtetit të tyre vijoj të mbetej relativisht pasive, dhe një transformim i rolit të organizatave të shoqërisë civile dhe jetës asosacionale në përgjithësi në kushtëzimin e proceseve demokratike në këto vende, mund të thuhet se nuk ndodhi. Mungesa/dobësia relative e presionit gjenuin të gjeneruar nga poshtë, nga organizata dhe aksione kolektive të shoqërisë civile, ka qënë një tipar i shoqërisë ruse dhe shqiptare, dhe është një ndër faktorët kryesorë që e ka penguar shtyrjen përpara të procesit të konsolidimit demokratik në këto vende, duke e bërë kështu më të lehtë për elitat e tyre politike të kishin nivele të ulta llogaridhënie dhe më pak kufizime drejt një

³⁶ Treguesit e të dhënave për dimensionin e anëtarësisë në organizata të shoqërisë civile janë nxjerrë nga agregrimi i % së anëtarësisë në këto organizata: Kisha & organizata fetare (v28); Klube sporti & argëtim (v29); Organizata Edukimi, kulturore ose artistike (v30); Sindikata (v31); Organizata Mjedisi (v33), Shoqata Profesionale (v34); Shoqata Bamirësie (v35); dhe Organizata të tjera Vullnetare (v36). Të dhënat janë marrë nga World Values Survey Wave 3 (1995-1999) në <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV3.jsp>

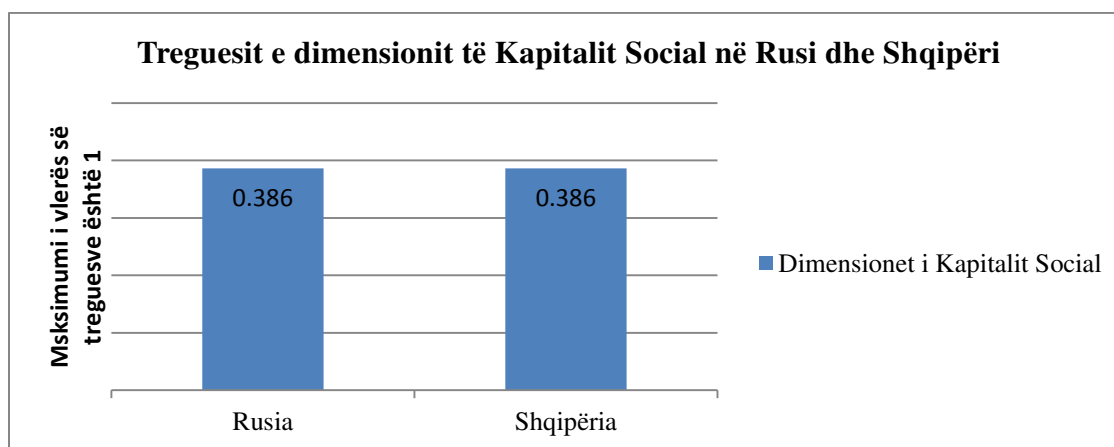
kontolli më autoritar të tyre. Shoqëria civile në Rusi dhe Shqipëri mund të thuhet se ka qënë e paaftë të balanconte efektivisht tensionin në marrëdhënien shtet (llogaridhënes) – shoqëri, gjatë periudhës së tranzicionit demokratik të tyre, duke kushtëzuar kështu edhe cilësinë e demokracisë hibride dhe gjysëm-autoritare që është shfaqur në këto vende gjatë kësaj periudhe.

Një tjetër tipar dallues i shoqërisë civile ruse dhe asaj shqiptare në periudhën pas nisjes së tranzicionit demokratik të tyre, janë edhe nivelet relativisht të ulta të kapitalit social që i karakterizon ato. Nivele relativisht të larta dhe të përhapura të mosbesimit, apatisë dhe jetës së vagullt asosacionale dhe civike në këto shoqëri janë pasojë edhe e një kapitali social të dobët të shoqërive civile të tyre, e cila siç e kemi theksuar më lart në këtë punim, derivon shumë nga karakteri specifik i saj edhe nga struktura më e thellë socio-ekonomike, nga shpërndarja e interesave, normave dhe vlerave sociale dhe burimeve të pushtetit të vetë shoqërisë ku ajo vepron (White, 2003: 21)³⁷. Në këtë mënyrë, trashëgimitë e ndryshme sociale dhe historike, nivelet e ulta të zhvillimit dhe të miqënisë ekonomike, dominimi i vlerave të mbijetesës përkundrejt atyre të vetë-shrehjes ndër masat e qytetarëve të tyre, kanë bërë që shoqëritë civile në Rusi dhe Shqipëri të kenë nivele të dobëta të kapitalit social dhe të karakterizohen nga një sens i ulët i gjallërisë dhe mbrojtjes së interesit publik. Ashtu siç edhe Ekiert dhe Foa kanë theksuar, “vlerat dhe preferencat (e atyre që marrin pjesë në shoqërinë civile) mund të përcaktojnë nëse shoqëria civile zhvillohet përgjatë linjave normative ose atyre klienteliste, që do të thotë, nëse organizatat e shoqërisë civile ekzistojnë për të mbrojtur të drejtat e qytetarëve, për të punuar për të mirën publike dhe për të avancuar shtetin e së drejtës dhe procesin demokratik, ose thjesht si një mjet për të nxjerrë përfitime materiale për liderët dhe anëtarët e tyre nga shteti ose administrata lokale” (Ekiert & Foa, 2011: 31). Kjo e fundit, duket se karakterizon më së miri edhe zhvillimin e organizatave të shoqërisë civile në Rusi dhe Shqipëri në periudhën e tranzicionit të tyre, të cilat me nivele të dobta kapitalit social, kanë reflektuar edhe një shkallë të lartë klientelizmi, korrupsioni, kooptimi, dhe kanë qënë larg gjenerimit të besimit, bashkëpunimit, angazhimit civik për të arritur synime të përbashkëta ndër rradhët e anëtarëve të tyre. Kështu, nëse i referohemi matjes së këtij dimensionit të shoqërisë civile në rastin e Rusisë dhe të Shqipërisë, shohim se treguesit e kapitalit social ndër këto dy vende janë më shumë se dy

³⁷ Shih në faqen 92 të këtij punimi.

hërë më të ulta se treguesit e kapitalit social të shoqërive civile në Spanjë dhe Poloni (krahasimi me Tabelën 9 më lart këtu).

Tabela 11: Treguesit e dimensionit të Kapitalit Social në Rusi dhe Shqipëri³⁸.

Nivelet e ulta të kapitalit social në Rusi dhe Shqipëri, kanë ndikuar në mbajtjen larg dhe në mosangazhimin e qytetarëve rusë dhe shqiptarë në sferën publike, si dhe në mos zhvillimin e shoqërive civile në këto mjedise mbi baza normative dhe në funksion të mirës publike. Kjo ka bërë që shoqëria civile në Rusi dhe Shqipëri në periudhën e tranzicionit, ndryshe nga rastet e shoqërive civile në Spanjë dhe Poloni, të jetë e dobët dhe pafuqishme për të luajtur rolin kushtëzues në funksion të suksesit të demokratizimit (konsolidimit demokratik) të këtyre vendeve.

5.3 Vlerat e Vetë-shprehjes dhe Demokratizimi

Variabli i tretë dhe i fundit që ne marrim në këtë punim, për të shpjeguar kushtëzimin e suksesit të demokratizimit në mjedise të caktuara, janë edhe vlerat edhe vlerat e vetë-shprehjes. Siç kemi

³⁸ Të dhënat janë marrë nga Ronald Lattin & Stephen Young (2005), "Country Ranking: Social Capital Achievement", fq. 3-4.

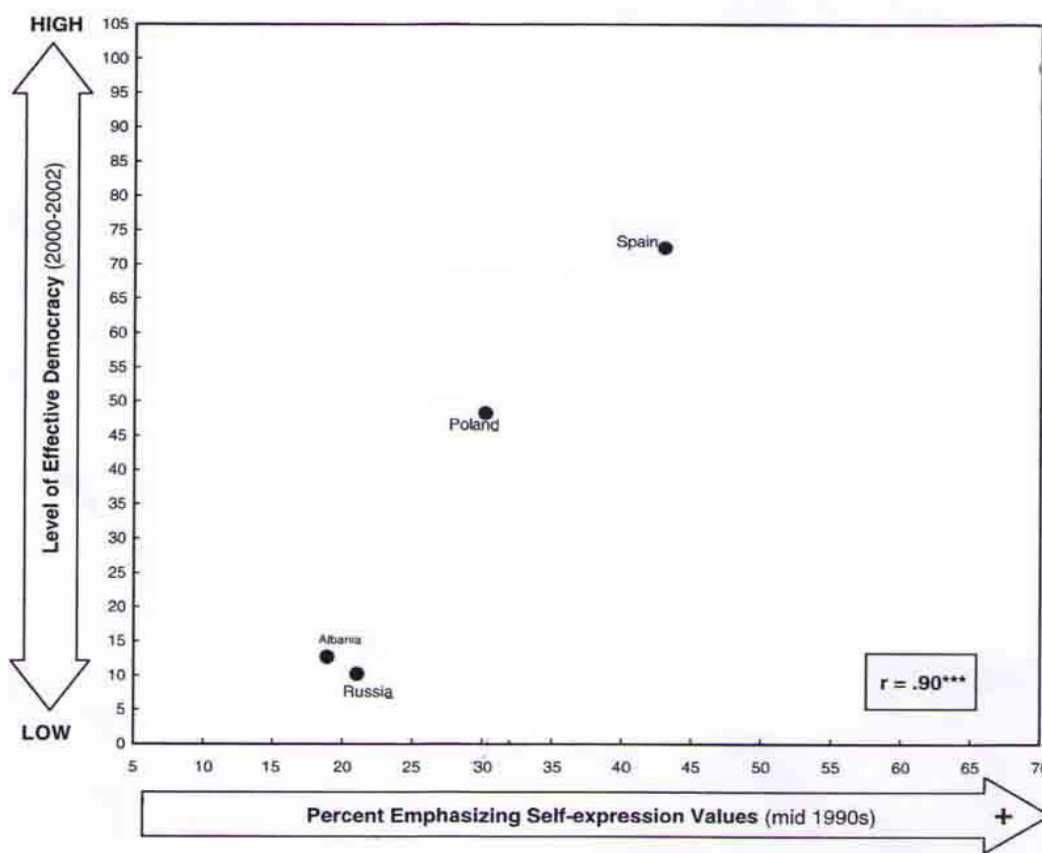
theksuar edhe më lart këtu (Kap. 4.3), vlerat e vetë-shprehjes janë një sindromë e qëndrimit të masave që përbëjnë një variabël të vetëm themelor, dhe janë prezente në kulturën politike të një vendi për aq kohë sa publiku i tyre thekson lirinë dhe pjesëmarrjen, vetë-shprehjen publike, tolerancën e diversitetit, besimin ndërpersonal dhe kënaqësinë në jetë (Inglehart & Welzel, 2003: 64). Këto janë përbërësit e vlerave të vetë-shprehjes që këtu merren si të integruar me njëra-tjetrën pikërisht për faktin se ato përbëjnë një sindromë koherente, të qëndrueshme (por jo të pandryshueshme) dhe një dimension të vetëm qëndrimesh që karakterizon në shkallë të ndryshme kulturën politike të një vendi, që në shoqëri të ndryshme manifestohet në nivele të larta, dhe në disa shoqëri të tjera në nivele më të ulta. Ne këtu argumentojmë se, sa më shumë të jenë të theksuara dhe të reflektuara vlerat e vetë-shprehjes ndër rradhët e anëtarëve të një shoqërie (përkundërt vlerave të kundërta me to, ato të mbijetesës), aq më e madhe do të jetë efekti kushtëzues i tyre mbi suksesin e konsolidimit të demokracisë dhe performancës pozitive të demokracisë në mjediset e tyre.

Dhe në rastin e Spanjës, si një ndër katër rastet studimore krahasuese që ne marrim në analizë këtu, demokratizimi ka qënë i suksesshëm dhe demokracia arriti të konsolidohej në një periudhë kohe relativisht të shkurtër pas nisjes së tranzicionit, edhe si pasojë e një konteksti (strukturor) kulturor të favorshëm në shoqarinë spanjolle, që prej kohësh kishte nisur të transformohej. Një transformim i tillë i vlerave, besimeve dhe qëndrimeve ndër rradhët e shoqërisë spanjolle kishte mbi dy dekada që kishte nisur përpara nisjes së tranzicionit, dhe ishte rezultat edhe një zhvillimi socio-ekonomik dhe niveleve të larta të rritjes ekonomike që Spanja kishte përjetuar që nga vitet '1950-'1960 të saj, së bashku me një proces hapjeje ndaj Perëndimit, që kohë më përpara se Franko të vdiste dhe regjimi i tij autoritar të përmbysej. Këto janë edhe faktorët që i dhanë jetë transformimeve kulturore dhe vendosën theksin në rritje mbi emancipimin human dhe vlerat e vetë-shprehjes ndër rradhët e shoqërisë spanjolle në mesin e vitetve '1970 (kohë kur nis edhe tranzicioni demokratik në Spanjë), dhe që provuam se ishin një forcë kushtëzuese e rëndësishme për suksesin e demokratizmit në Spanjë. Ky kontekst i favorshëm kulturor në Spanjë, me theksin gjithnjë e në rritje të masave ndaj vlerave të vetë-shprehjes, gjeneroi edhe presionin e nevojshëm social dhe “formësoi/kanalizoi aksionin kolektiv të përbashkët në drejtim të produktit demokratik dhe mbështetjes së demokracisë efektive” (Inglehart & Welzel, 1997: 212), duke e shtyrë përpara

procesin e tranzicionit në Spanjë edhe gjatë kohës kur ai u përball me vështirësi dhe rreziqe të ndryshme në rrugën e tij (kujtoni, shfaqjen e dhunës dhe akteve terroriste nga ana e grupit bask ETA, grushtin e shtetit të vitit 1981 etj.). Rëndësinë e këtij konteksti të favorshëm kulturor të qëndrimeve dhe vlerave në shoqërinë spanjolle për demokracinë, e shpreh edhe Victor Perez Diaz kur vëren se: “gjatë kohës së mesit të viteve ’1970, institucionet ekonomike, sociale dhe kulturore të Spanjës ishin tashmë shumë afër atyre të E. Perëndimore, dhe besimet kulturore, orientimet dhe qëndrimet normative që shkonin me funksionimin e këtyre institucioneve, ishin gjithashtu të afërta me ato europiane. Kjo është një nga arsyet se përse ndryshimi politik drejt demokracisë (në Spanjë) ndodhi dhe funksionoi në mënyrë kaq të shpejtë” (Cituar në Linz & Stepan, 1996: 112).

Theksi në rritje ndaj vlerave të vetë-shprehjes ndër masat e qytetarëve në Spanjë kishin krijuar mjedisin e përshtatshëm dhe influencuan/mundësuan vendosjen e institucioneve demokratike që ishin në harmoni me këto vlera. Kjo sepse, forcat emancipuese në Spanjë që reflektonin këto vlera vetë-shprehjeje ishin tepër më të prirur për të protestuar në favor të vendosjes dhe institucionalizimit të demokracisë, të bashkoheshin në protesta dhe greva solidariteti për çështje të caktura dhe jo vetëm për çështje ekonomike (kjo, ndër rradhët e qytetarëve të thjeshtë, por edhe ato të klasës punëtore në Spanjë (Linz & Stepan, 1996: 112), dhe mos të pranonin sjellje të caktuara të papranueshme të elitave etj. Po t’i referohemi matjeve, në një studim empirik në emër të kulturës politike të kryer nga Inglehart dhe Welzel, të nivelit të vlerave të vetë-shprehjes ndër rradhët e shoqërisë spanjolle në nivel kombëtar, shohim se ato janë të reflektuara në nivele mjaft të larta dhe përbëjnë një nga forcat kryesore kushtëzuese të suksesit të demokratizimit në Spanjë. Kështu, në tabelën e paraqitur më poshtë këtu (Tabela 12), nivelet e vlerave të vetë-shprehjes (që merren si të integruara në një dimension të vetëm dhe që reflektojnë një theks të fortë nga ana e popullsisë së një vendi mbi këto sjellje dhe qëndrime: lirinë dhe pjesëmarrjen, vetë-shprehjen publike, tolerancën e diversitetit, besimin ndërpersonal dhe kënaqësinë në jetë), ndër rradhët e shoqërisë spanjolle shënojnë rreth 45% e popullsisë në nivel kombëtar. Nivele të tilla të vlerave të vetë-shprehjes janë të larta, sipas asaj që argumentohet në këtë punim, për të kushtëzuar mundësinë e suksesit të demokratizimit dhe mirë-funksionimin e një sistemi demokratik në një vend të caktuar.

Tabela 12: Nivelet e vlerave të vetë-shprehjes (të integruara në një dimension të vetëm) në Spanjë, Poloni, Rusi dhe Shqipëri³⁹.

³⁹ Tabela është marrë dhe është modifikuar (duke përjashtuar shtetet e tjera nga paraqitja e tyre në tabelë) nga Ronald Inglehart & Christian Welzel (1997), *“Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence”*, fq. 155. Në anën e majtë (lart) të tabelës, janë nivelet e demokracisë efektive të vendeve, ndërsa shigjeta në të djathtë (poshtë), tregon edhe nivelet e vlerave të vetë-shprehjes që reflektohen nga shoqëritë e tyre. Të dhënat për matjen e përbërësve të vlerave të vetë-shprehjes, ashtu siç paraqiten edhe në kuadrin metodologjik të këtij punimi, merren pikërisht nga disa nga indikatorët e bankës së të dhënave të World Values Surveys, përkatësisht: për tolerancën e diversitetit (v58) dhe (v60); për vetë-shprehjen publike (v118); për lirinë dhe pjesëmarrjen (v106-v107); për besimin ndërpersonal (v27); dhe për kënaqësinë në jetë (v65). Të dhënat janë marrë nga matjet e kryera nga World Values Surveys, në mesin e viteve '1990, për këto përbërës të vlerave të vetë-shprehjes në këto vende (Spanjë, Poloni, Rusi dhe Shqipëri).

Duhet theksuar një mangësi e këtij punimi që vjen si rezultat i mungesës së të dhënave mbi treguesit e nivelit të vlerave të vetë-shprehjes në Spanjë gjatë nisjes së tranzicionit të saj (në vitet 1976-1977). Siç kemi argumentuar në këtë punim, vlerat e vetë-shprehjes kanë një impakt kushtëzues mbi suksesin e mëpasshëm të demokracisë dhe mirë-funksionimit të saj, dhe për ta treguar këtë, në rastin e Spanjës (që e nis tranzicionin e saj më përpara vendeve të tjera të marra në analizë këtu) ato duheshin matur që gjatë nisjes së tranzicionit të saj, dhe jo në mesin e viteve '1990 siç paraqiten këtu. Të dhëna të tilla për matjen e vlerave të vetë-shprehjes për shoqërinë spanjolle në mesin e viteve '1970 mungojnë në bankën e të dhënave të World Values Surveys. Megjithatë, një justifikim (një argument në mbrojtje) që mund të jepet për paraqitjen gjithsesi të të dhënave për vlerat e vetë-shprehjes në mesin e viteve '1990 në Spanjë, është se këto përbëjnë dimensione të faktorëve strukturorë të një shoqërie, dhe si të tilla ato nuk shënojnë luhatje të mëdha në nivelet e tyre brenda periudhave të shkurtra kohe. Si të tilla, ne e marrim të mirëqënë këtu ekzistencën e niveleve të larta të vlerave të vetë-shprehjes ndër rradhët e shoqërisë spanjolle, edhe në mesin e viteve '1970.

Polonia, gjithashtu, përbën një vend në të cilin vlerat e vetë-shprehjes ndër masat e popullsisë së saj kanë qënë të përhapura në nivele të kënaqshme në mesin e viteve '1990. Nivele të tilla të vlerave të vetë-shprehjes të reflektura ndër masat e popullsisë në Poloni janë mjaftueshmërisht të larta, duke pasur parasysh edhe kontekstin e kohës (kur këto vlera maten, mesi i viteve '1990) ku shoqëria polake sapo kishte dalë nga një periudhë relativisht e gjatë e sundimit komunist në mjedisin e saj, dhe faktit se këto vlera kërkojnë një kohë më të ngadaltë të pësojnë rritje të menjëheshme në nivele të larta të tyre. Kështu, edhe pse përhapja e këtyre vlerave në rastin e shoqërisë polake, në këtë kohë, shënon nivele më të ulta (në nivel 31% të popullsisë) po të krahasohen me ato të shoqërisë spanjolle (që i reflekton në masën 45% të popullsisë së saj vlerat e vetë-shprehjes), ato përsëri ishin të reflektuara në nivele të kënaqshme për ta kanalizuar veprimin kolektiv në drejtim të ndryshimeve dhe produktit demokratik në Poloni.

Një kontekst i tillë kulturor i favorshëm për vendosjen e demokracisë në Poloni, ka ardhur edhe nga fakti se ky ishte një vend që kishte njohur tradita kulturore civike të mëparshme, dhe në rastin e shoqërisë polake, megjithë periudhën relativisht të gjatë të një sundimi autoritar komunist (që duhet theksuar se, nuk u pranua kurrë deri në fund dhe arriti të depërtonte thellë në shoqërinë polake), ato ishin më të thjeshta të rigjeneroheshin dhe të rigjenin shprehje të segmente të mëdha të popullsisë polake. Kushtet kulturore (strukturore) në Poloni dhe në disa vende të tjera të E. Qëndrore (të cilët arritën edhe ato të kishin demokratizime të suksesshme në mjediset e tyre), ishin të përshtatshme për të kushtëzuar suksesin e vendosjes dhe mirë-funksionimit të institucioneve demokratike. Ashtu siç edhe Huntington shprehej në një ese të famshme të tij në vitin 1984, kohë në të cilën Lufta e Ftohtë vijonte ende dhe regjimet komuniste në E. Qëndrore dhe Lindore ishin ende të forta në mjediset e tyre, për keto vende: “në terma të traditave kulturore, zhvillimit ekonomik dhe strukturës sociale, Çekosllovakia do të ishin me siguri demokraci sot (dhe me shumë mundësi edhe Hungaria dhe Polonia) nëse nuk do të ishte për veton thelbësore të prezencës sovjetike (që i mbështeste dhe mbronte këto regjime)... Një herë që ky faktor pengues u vanit, diferencat në orientimet e vlerave midis vendeve, që u dukën të parëndësishme për dekada, papritur luajtën një rol vendimtar në tranzicionet drejt demokracisë (Cituar në Inglehart & Welzel, 1997: 216).

Dhe në rastin e vendeve të botës postkomuniste, përmbysjet e diktaturave dhe ndryshimet e regjimit u bënë në një hark periudhe kohe të njëjtë (midis viteve 1989-1991) për shumicën dërrmuese të tyre. Megjithatë, ajo që bëri diferencën midis produkteve të ndryshme të demokratizimit (në disa vende si Polonia, Republika Çeke, Sllovenia etj., arriti të ishte i suksesshëm dhe të konsolidohej, ndërsa në vende të tjera si Shqipëria, Rusia apo vende të tjera të ish bllokut sovjetik, të zhvilloheshin regjime hibride apo autoritare të rinovuara që kombinojnë tipare si të demokracisë dhe të autokracisë, duke mos shkuar aspak drejt konsolidimit të regjimit demokratik në mjediset e tyre), ishte pikërisht përhapja e vlerave të vetë-shprehjes në shkallë të ndryshme në shoqëritë e tyre, një faktor i rëndësishëm që kushtëzoi trajektoret e zhvillimit të regjimeve të tyre politike. Në ato shoqëri ku theksi ndaj vlerave të vetë-shprehjes është më i lartë dhe më i përhapur ndër masat e qytetarëve të tyre, mobilizimi demokratik dhe kanalizimi i aksioneve kolektive në drejtim të produktit të demokracisë efektive është më i mundur. I tillë është edhe rasti i Polonisë që merret në analizë këtu, ku kushtet e përshtatshme të brendshme me forcat sociale të saj që reflektonin në nivele relativisht të larta vlerat e vetë-shprehjes, bënë që Polonia të lëvizte shpejt drejt demokracisë së konsoliduar dhe efektive (Inglehart & Welzel, 1997: 201-211). Megjithëse, në krahasim me rastin e shoqërisë spanjolle që evidentuam më lart këtu, këto vlera të vetë-shprehjes janë krahasimisht në nivele më të ulta të reflektuara në shoqërinë polake, ato përsëri mbeten në nivele të kënaqshme për të përbërë shkakun burimor dhe për të kushtëzuar suksesin e demokratizimit në Poloni. Për më tepër, ashtu siç edhe Inglehart dhe Welzel kanë evidentuar në studimin e tyre krahasues dhe në paraqitjet empirike të vlerave të vetë-shprehjes të matura në shoqëri të ndryshme (dhe lidhjen e tyre me demokratizimet e suksesshme apo demokratizimet e mangëta, me probleme): shumica e shoqërive nën autoritarizëm të vazhdueshëm shënojnë midis 14% dhe 25% në vlerat e tyre të vetë-shprehjes, ndërsa shumica e shoqërive me demokratizime të përfunduara shënojnë midis 29% dhe 38% të vlerave të vetë-shprehjes (Inglehart & Welzel, 1997: 223) të reflektuara ndër masat e qytetarëve të tyre.

Në kategorinë e parë (të shoqërive) bien edhe dy rastet e tjera të demokratizimit që merren në analizë këtu, Rusia dhe Shqipëria, të cilën ende në ditët e sotme janë vende me demokraci ambigue (regjime hibride) që funksionojnë me mangësi të mëdha në mjediset e tyre, ku normat

dhe parimet bazë të sistemit demokratik thyhen në mënyrë të vazhdueshme. Ende 25 vite pas përmbyesjes së diktaturave, tranzicionet e regjimit në Rusi dhe Shqipëri nuk kanë prodhuar aspak demokraci të konsoliduar dhe efektive në mjediset e tyre. Nivelet e ulta të vlerave të vetë-shprehjes (përballë vlerave në nivele të larta të mbijetesës dhe atyre materialiste) të reflektuara ndër rradhët e anëtarëve shoqërive ruse dhe shqiptare, kanë qënë dhe janë një faktor i rëndësishëm pengues për arritjen e demokratizimeve të suksesshem (të konsoliduara) në këto mjedise. Ashtu siç edhe Ronald Inglehart dhe Christian Welzel shprehen në lidhje me këtë: “që nga koha e ndryshimit dramatik drejt demokracisë në 1991, njerëzit në shumicën e shoqërive (postkomuniste) nuk janë bërë më besues, më tolerant, më të lumtur, apo më postmaterialistë... Rusia dhe grupi tjetër i vendeve lindore ish-komuniste (Shqipëria, Armenia, Azerbajzhani, Bjellorusia, Bosnje-Hercegovina, Bullgaria, Gjeorgjia, Maqedonia, Moldavia... etj.) shënojnë nivele të ulta të vlerave të vetë-shprehjes” (Inglehart & Welzel, 1997: 159). Ashtu siç edhe Tabela 12, e shfaqur më lart këtu, tregon, nivelet e vlerave të vetë-shprehjes të reflektuara dhe të matura për shoqërinë ruse në mesin e viteve '1990, janë nga rreth 22% e popullsisë së saj; ndërsa për Shqipërinë, vlerat e vetë-shprehjes reflektohen akoma në nivele më të ulta, nga vetëm rreth 18-19% e popullsisë së përgjithshme për të njëjtën periudhë kohe. Nivele të tilla të vlerave të vetë-shprehjes, në këto shoqëri, mbeten të dobta dhe të papërfillshme për të kushtëzuar mirë-funksionimin e normave institucionale të demokracisë në këto mjedise, duke i bërë shpesh ato të paefektshme, madje edhe të instrumentalizohen nga ana e elitave (në pushtet), kundrejt kundërshtarëve të tyre në garën politike.

Këtu duhet theksuar se, kushtet e ndryshme të zhvillimit historik, ato të strukturës sociale dhe të zhvillimit ekonomik gjatë nisjes së tranzicionit në Rusi dhe Shqipëri, nuk kanë qënë tepër të përshtashme për t'i dhënë jetë ndryshimeve të këtyre komponentëve kulturorë (të vlerave të vetë-shprehjes) që theksohen këtu. Ashtu siç edhe Linz dhe Stepan kanë vënë në dukje, shoqëria ruse (nën ish BS) kishte marrë formë gjatë pothuajse 70 viteve të komunizmit, me një ekonomi totalisht të socializuar, dhe një regjim që kishte modeluar jetët e qytetarëve-subjekte të saj (Linz & Stepan, 1996: 376). Në Shqipëri, një regjim i tillë totalitar kishte zgjatur pothuajse 47 vite, dhe me modelin e saj të penetrimit thuajse të gjithanshëm të marrëdhënieve shtet-shoqëri, nuk kishte lënë më pak pasoja negative në formësimin e shoqërisë shqiptare dhe të vlerave të saj. Një trashëgimi e tillë, kishte lënë kufizime sociale të rëndësishme mbi zgjedhjen dhe autonome njerëzore në shoqërinë ruse dhe shqiptare, çka reflekton edhe tendencën e anëtarëve të tyre për të

theksuar më së pari vlerat e mbijetesës (materialiste) përkundrejt atyre të vetë-shprehjes që janë të favorshme për demokracinë. Po kështu, edhe kushtet e zhvillimit ekonomik në këto dy vende, në Rusi dhe Shqipëri, gjatë dhe pas nisjes së tranzicionit të tyre, nuk ishin në nivele të tilla të larta (duhet pasur parasysh edhe periudha relativisht e shkurtër deri në mesin e viteve '90, kohë në të cilën maten vlerat e vetë-shprehjes këtu të reflektuara ndër anëtarët e këtyre shoqërive) sa për t'u përkthyer në mirëqënie të qytetarëve të tyre dhe për të jetësuar vlerat emancipuese ndër to, duke reduktuar kështu edhe kufizimet sociale mbi zgjedhjet dhe autonominë e tyre.

Rezultati i këtyre kushteve të ndryshme të zhvillimit historik, social dhe ekonomik janë edhe diferencat e komponentëve kulturorë, që në rastin e shoqrisë ruse dhe shqiptare në periudhën pas tranzicionit, shfaqin të reflektuara në nivele të ulta vlerat e vetë-shprehjes ndër masat e qytetarëve të tyre. Dhe këtu argumentohet se, këto nivele të dobta të vlerave të vetë-shprehjes, të reflektuara ndër masat e qytetarëve rusë dhe shqiptarë në periudhën e tranzicionit, janë një ndër faktorët kryesorë kushtëzues që lidhen me funksionimin difektoz të demokracisë në Rusi dhe Shqipëri, dhe me sjelljen e elitave të tyre shpesh jo konform normave demokratike. Ashtu siç edhe Inglehart dhe Welzel kanë vënë në dukje, “nivele të dobta të vlerave të vetë-shprehjes përfshijnë vlera të forta (të larta) të mbijetesës, të cilët udhëheqin njerëzit të kërkojnë mbrojtje në grupe të ngushta dhe të krijojnë lidhje të sigurt, duke kultivuar favoritizmin për siguri përkundrejt rreziqeve të jetës. Favoritizmi siguron terrenin pjellor për korrupsionin. Korrupsioni vjen e bëhet sjellja standarde që njerëzit presin nga elitat në një kulturë mbijetese” (Inglehart & Welzel, 1997: 208). Në një mjedis të tillë, ku kultura e masave nuk promovon lirinë, vetë-shprehjen, besimin ndërpersonal dhe virtyte të tjera civike, por është më e lidhur me favoritizmin, korrupsionin, dominimin e interesave personale (vlerat e mbijetesës), aty edhe presioni social i gjeneruar do të jetë më i paktë për të garantuar integritetin dhe sjelljen e elitave konform normave dhe rregullave të lojës demokratike. Siç është parë shpesh përgjatë këtyre 25 viteve të tranzicioneve të tyre me funksionimin difektoz të demokracisë në Rusi dhe Shqipëri, nivelet e llogaridhënies politike, ndër rradhët e politikanëve rusë dhe shqiptarë, kanë qënë të ulta, si dhe sjelljet autoritare apo korruptive të tyre të elitave të tyre, në më të shumtën e rasteve nuk kanë përbërë skandale dhe janë kaluar shpesh pa kurrfarë kosto politike. Në Rusi, siç edhe Robinson vëren, natyra e pushtetit ka mbetur në thelb e njëjtë, tepër e personalizuar, me shoqërinë që vazhdon të mbetet subjekt i autoritetit politik dhe institucionet demokratike, si

zgjedhjet, nuk janë efektive (Robinson, 2008: 78). Shteti i së drejtës gjithashtu, si një ndër dimensionet jetësore të demokracisë si sistem politik, në Rusi dhe Shqipëri gjatë gjithë kësaj periudhe ka funksionuar me defiçite të mëdha dhe serioze, me qytetarët e këtyre vendeve që kanë qënë pasivë dhe të paaftë për t'u bashkuar dhe për të ushtruar presion ndaj elitave të tyre për t'iu përmbajtur parimeve dhe normave të tij.

Në këtë kontekst, siç argumentohet këtu, edhe hendeku midis institucioneve formale demokratike (më tepër të imituara në rastin e Rusisë⁴⁰, dhe që funksionojnë me probleme në rastin e Shqipërisë) dhe mirë-funksionimit të një demokracie efektive është shumë më tepër i vështirë për t'u mbyllur në mjediset e tyre, pasi dhe kostot e elitave për të qëndruar në pushtet edhe përkundrejt shkeljeve dhe dhunimeve të normave dhe rregullave të lojës demokratike, nuk janë të larta përballë një kulture të masave që i toleron ato. Sigurisht, siç kemi theksuar edhe më lart në këtë punim (faqe 99), dhe për nga vetë përkufizimi dhe funksionimi i demokracisë liberale moderne, elitat politike janë edhe përgjegjësit kryesorë për krijimin dhe mënyrën e funksionimit të institucioneve demokratike të një vendi. Megjithatë, vendimet dhe veprimet e tyre nuk mund të kuptohen jashtë kontekstit të forcave sociale të cilët i ndikojnë dhe i kushtëzojnë ato. Nivelet e dobta të vlerave të vetë-shprehjes (siç tregohen edhe nga Tabela 12 më lart këtu) të reflektuara ndër rradhët e qytetarëve rusë dhe shqiptarë, nuk kanë arritur të gjenerojnë forca sociale emancipuese të tilla që të kushtëzojnë/ndikojnë sjelljen e elitave të tyre në favor të demokracisë dhe funksionimit efektiv të saj në këto mjedise. Në mungesë të forcave sociale të tilla të cilat vendosin theks primar mbi emancipimin njerëzor dhe vlerat e vetë-shprehjes, veprimi kolektiv i përbashkët dhe presioni i nevojshëm që do të kushtëzonte sjelljen e elitave në favor të arritjes së produktit demokratik dhe bërjes së saj më efektive, duket se janë të vështirë të arrihen. Demokracia liberale ka pak të ngjarë të konsolidohet dhe të veprojë efektivisht nëse ekziston në një kulturë të dominuara nga vlerat e mbijetesës, të cilat e nënshtrojnë lirinë njerëzore ndaj konformitetit social dhe autoritetit shtetëror (Inglehart & Welzel, 1997: 158).

Një përfundim i tillë, duket se qëndron në rastet e demokratizimit të Rusisë dhe Shqipërisë që merren në analizë këtu. Nivelet e dobta të vlerave të shprehjes, që përfshijnë nivele të larta të vlerave të mbijetesës të reflektuara ndër rradhët e shoqërive ruse dhe asaj shqiptare, nuk kanë çuar aspak në produktin e konsolidimit demokratik në Rusi dhe Shqipëri, edhe 25 vite pasi ato

⁴⁰ Shih për më tepër në Lilia Shevtsova (2006), *"Imitation Russia"*.

nisën tranzicionet e tyre. Dhe siç edhe Inglehart dhe Welzel, dy studiues të njohur të kulturës politike, kanë evidentuar, nuk është koinçidencë se tranzicionet kanë ndaluar ose janë kthyer mbrapsht pikërisht në ato vende me nivelet me të dobta të vlerave të vetë-shprehjes (Inglehart & Welzel, 1997: 186) të reflektuara në shoqëritë e tyre. Rastet e shoqërisë ruse dhe shqiptare përbëjnë shembuj të tillë, ku, vlerat e vetë-shprehjes reflektohen në nivele të dobta ndër masat e qytetarëve të tyre, dhe ku demokratizimi (tranzicionet e tyre) kanë rezultuar jo të suksesshme dhe që funksionojnë ende në ditët e sotme me defiqite serioze në mjediset e tyre.

Kapitulli VI: Konkluzione dhe Refleksione

Përmbysjet e diktaturave autoritare që përfshinë vende të ndryshme të botës përgjatë çerekut të fundit të shekullit të njëzetë (gjatë të ashtuquajturës vala e tretë e demokratizimit), kanë treguar se transformimi i regjimit të tyre drejt vendosjes së një demokracie liberale të konsoliduar dhe mirëfunksionuese nuk ka qënë aspak një proces automatik dhe teleologjik në vetvete. Përkundrajt euforisë dhe pritshmërive fillestare për triumfin dhe instalimin e sistemeve politike demokratike dhe gjenuine në vendet që u përfshinë në valën e tretë, eksperimentet bashkëkohore të demokratizimit të këtyre vendeve kanë rezultuar në një diversitet regjimesh politike që variojnë së tepërmi: në disa prej tyre demokratizimi ka arritur të jetë i suksesshëm dhe demokracia ka rritur të konsolidohet dhe të funksionojë në mënyrë gjenuine; ndërsa në një pjesë të mirë (shumicën) të rasteve, produkti i ndryshimit të regjimit nuk ka çuar në demokratizime të suksesshme, por në lulëzimin dhe zhvillimin e një sërë regjimesh hibride (që kombinojnë forma si të demokracisë, dhe të autokracisë) apo edhe ato autoritare të rinovuara në mjediset e tyre. Këto regjime përmbajnë në vetvete zhvillimin e formave dhe të institucioneve të ndryshme që e përbëjnë një sistem demokratik, por funksionimi i tyre është difektoz dhe me mangësi të mëdha, duke u shoqëruar shpesh me thyerje të normave dhe rregullave të lojës demokratike. Regjime të tilla, kanë treguar tashmë se janë të qëndrueshme (funksionojnë prej gati tri dekadash në disa vende), dhe mund të funksionojnë si demokraci me probleme edhe në periudha afat-gjata. Raste të tilla kuptohen këtu, si raste jo të suksesshme demokratizimi, pasi tranzicionet e regjimit në këto vende, ende në ditët e sotme në shumë prej syresh, nuk kanë çuar aspak drejt produktit të konsolidimit të demokracisë liberale në mjediset e tyre.

Kuptimi i kushteve dhe faktorëve që bëjnë të mundur suksesin e konsolidimit demokratik në një vend të caktuar, ka përbërë edhe busullën kryesore orientuese të këtij punimi. Synimi kryesor këtu ka qënë kontribuimi në ndërtimin e një kuadri teorik (të ridimensionuar) të mbështetur mbi tri variabla të pavarur për të shpjeguar suksesin ose jo të demokratizimeve që nisën gjatë periudhës së valës së tretë. Këto variabla të pavarur, ose kushtet dhe faktorët që ne i referohemi këtu si kushtëzuese për një demokratizim të suksesshëm ose arritjen e një demokracie të konsoliduar, janë përkatësisht: *ekzistenca e një shteti efektiv*, *një shoqërie civile të gjallë dhe të dendur*, dhe të niveleve të larta të *vlerave të vetë-shprehjes* të reflektuara ndër masat e qytetarëve

të një shoqërie. Një kuadër i tillë teorik që ofrohet këtu, duhet të kuptohet si një qasje strukturaliste për shpjegimin e produktit të demokratizimit, pasi dhe vetë tri variablat e pavarur që ne marrim këtu, përbëjnë në vetvete kushte dhe faktorë strukturorë (të karakterizuara nga impersonaliteti dhe jokontingjenca) të vendeve dhe shoqërive të caktuara. Efekti strukturor i ndikimit të tri variablave të pavarur të këtij punimi (shteti efektiv, shoqëri civile e gjallë dhe e dendur dhe ekzistencës së vlerave të vetë-shprehjes) merret si kushtëzues për arritjen e suksesit të konsolidimit të një regjimi demokratik. Pra, kjo do të thotë se në rast se këto faktorë nuk ekzistojnë në kushtet e duhura apo nuk ndryshojnë në vendet që kryen tranzicione regjimi gjatë periudhës së valës së tretë, atëherë kjo kushtëzon apo zvogëlon edhe shanset për arritjen e konsolidimit të demokracisë në mjediset e tyre.

Përkundrajt optimizmit shpesh naiv të paraqitur nga qasjet vullnetariste (ndoshta së pari, nga qasja e tranzitologjisë e shtjelluar në këtë punim në Kap. 2.3), të cilat e shohin demokracinë si një produkt të veprimeve, strategjive dhe zgjedhjeve të elitave politike, qasja teorike e ofruar këtu, rikthen vëmendjen në rolin vendimtar që kanë kushtet strukturore dhe kulturore të një shoqërie në kushtëzimin e proceseve të demokratizimit të tyre. Janë pikërisht këto kushte strukturore që reflektohen në nivele të ndryshme midis vendeve, ato që shpjegojnë se përse produktet e eksperimenteve bashkëkohore të demokratizimit në ditët e sotme variojnë së tepërmi midis tyre: në disa vende demokratizimi ka arritur të jetë i suksesshëm dhe sistemet demokratike kanë arritur të konsolidohen (si psh. në Spanjë, Poloni, Republikën Çeke, Portugali, Slloveni etj.); dhe në disa raste të tjera demokratizimi nuk ka rritur të jetë i suksesshëm, duke mbetur për një kohë të gjatë tanimë (gati prej tri dekadash në disa prej tyre) i pjesshëm, i paqartë dhe zhgënjyes (raste të tilla përbëjnë Rusia dhe Shqipëria që ne kemi marrë në analizë këtu, por edhe në shumë vende të tjera të bllokut ish sovjetik, në Amerikën Latine dhe regjimeve në Afrikën sub-sahariane që më tepër i përafrohen regjimeve autoritare të rinovuara).

Demokracia (dhe lloji apo cilësia e demokracisë që shfaqet në një mjedis të caktuar) është një reflektim institucional i forcave dhe kushteve strukturore dhe kulturore në të cilën një shoqëri ndodhet, dhe jo rezultat i vendimeve (ujdive, marrëveshjeve) të elitave apo thjesht të inxhinierimit institucional. Ashtu siç edhe Inglehart dhe Welzel e kanë vendosur këtë: “demokracia, dhe veçanërisht demokracia efektive, është një fenomen social tepër i rrenjosur për

të qënë thjesht një produkt i zgjedhjes së elitave të ndriçuara (të iluminuara) dhe marrëveshjeve të zgjuara institucionale. Demokracia nuk është thjesht një çështje e konsensusit të elitave apo të racionalitetit institucional” (Inglehart & Welzel, 1997: 158). Sigurisht, të kesh liderë prodemokratë të tillë si Adolfo Suarez, Vaclav Havel, Arpad Goncz etj., e ndihmon apo e lehtëson procesin drejt vendosjes së një sistemi demokratik, por perspektiva e demokracive të konsoliduara dhe mirë-funksionuese në një mjedis të caktuar nuk mund të kuptohet thjesht si pasojë e rolit të elitave jashtë rrethanave dhe kushteve sociale, kulturore ku ata veprojnë. Siç edhe Linz dhe Stepan, në veprën e tyre të famshme mbi tranzicionin dhe konsolidimin demokratik, kanë theksuar: “Vala e tretë ka prodhuar tashmë disa rryma të rrezikshme, jo vetëm në botën e Europës post-komuniste... Institucionet demokratike duhet jo vetëm të krijohen, por edhe të gdhënden, ushqehen dhe zhvillohen” (Linz & Stepan, 1996: 457). Dhe zhvillimi dhe mirë-funksionimi i institucioneve të tilla ka treguar, në shumë vende të valës së tretë, se nuk çështje vetëm e zgjedhjeve të zgjuara apo marrëveshjeve të elitave. Për më tepër, që edhe vendimet apo veprimet e elitave në një mjedis të caktuar nuk mund të kuptohen jashtë kontekstit të forcave sociale të cilat i ndikojnë dhe kushtëzojnë sjelljen e tyre.

Nëse demokracia do të zërë vend në një vend të caktuar varet më së pari nga kushtet strukturore të brendshme që janë mbështetëse dhe kushtëzuese në mirë-funksionimin dhe efektivitetin e institucioneve të saj. Përkatësisht këto kushte dhe faktorë janë: një *shtet funksional dhe efektiv*, me kapacitet infrastrukturor dhe struktura institucionale legjitime të afta për të sanksionuar ligjshmërinë përgjatë territorit dhe për të garantuar me efikasitet të drejtat dhe liritë civile dhe politike të qytetarëve, duke i orientuar veprimet e tyre në terma të të mirës publike. Shteti me kapacitete të larta infrastrukturore dhe zbatuese të ligjit është thelbësor për funksionimin e një sistemi demokratik, pasi vetëm nëpërmjet tij mund të garantohet institucionalizimi i plotë i së të drejtave zgjedhore, politike, si dhe dimensionit të shtetit të së drejtës dhe llogaridhënies horizontale të demokracisë. Mungesa e agjencive shtetërore efektive, me kapacitetet të nënzhvilluar infrastrukturor të tyre, apo e kontrollit që këto agjenci duhet të ushtrojnë në veprimet e tyre në përformimin e roleve publike duke ndjekur rregulla universaliste dhe të orientura drejt së mirës publike, i minon rregullat e lojës së demokracisë, duke i dhënë shpesh atyre që janë në pushtet një avantazh mbi sfiduesit e tyre në opozitë. Fenomeni i “kapjes së

shtetit”, dominimi i praktikave informale brenda strukturave shtetërore, apo përdorimit të administratës publike si burim patronazhi në favor të ndjekjes së qëllimeve partikulariste (psh. për avantazh elektoral) nga ana e atyre që janë në pushtet, e minon në vetvete legjitimitetin e këtyre institucioneve, duke penguar kështu edhe standardizimin dhe depersonalizimin në ndjekjen e rregullave dhe praktikave të lojës, që një sistem demokratik presupozon.

Kushti apo faktori i dytë strukturor që është kushtëzues për perspektivat e konsolidimit demokratik të një vendi është edhe një *shoqëri civile e gjallë dhe e dendur*. Një demokratizim i suksesshëm kërkon një shoqëri civile aktive, me anëtarësi dhe pjesëmarrje të qytetarëve në organizatat dhe aktivitetet kolektive (kontestuese) të saj, shërben si një kundërbalancë dhe duke limituar dhe kontrolluar pushtetin shtetëror, duke kryer funksione të rëndësishme jetike opozitare, dhe prej këtu duke i bërë institucionet politike demokratike të jenë më efektive. Siç edhe Diamond e ka theksuar këtë, pas nisjes së tranzicionit, kjo përfshin kontrollin, monitorimin dhe kufizimin e ushtrimit të pushtetit nga ana e shteteve demokratike, dhe duke i bërë ato llogaridhënës ndaj ligjit dhe pritshmërive të publikut për qeverisje të përgjegjshme (Diamond, 1997: 36). Lëvizjet dhe përpjekjet sociale e lehtësojnë konsolidimin demokratik sepse ato çojnë në reformën e shtetit, në shtrirjen e qytetarisë dhe në rrënjosjen e të drejtave, duke e kufizuar dhe e legjitimuar pushtetin e shtetit brenda kornizës së shtetit të së drejtës, që demokracia presupozon. Pa një rol kontrollues të tillë të ushtruar nga një shoqëri civile e gjallë dhe aktive, sistemet e reja demokratike (siç edhe kanë treguar) janë të rrezikuara përballa abuzimeve të ndryshme nga ana e politikanvë të tyre, shkeljeve të parimeve të shtetit të së drejtës, korrupsionit politik etj. Bronislaw Geremek, një prej liderëve të shoqërisë civile polake, e ka perifrazuar më së miri këtë ide kur thotë: “Nuk ka rrezik më të madh për demokracinë se sa indiferenca dhe pasiviteti nga ana e qytetarëve” (Cituar në Diamond, 1997: 41).

Ato që përbëjnë variablin apo kushtin e tretë strukturor (por jo më pak të rëndësishëm) në kushtëzimin e produktit të suksesshëm të demokratizimit janë edhe vlerat e vetë-shprehjes. Funksionimi efektiv i institucioneve demokratike varet mbi orientimet e rrënjosura ndër rradhët e anëtarëve të një shoqërie të përbëra nga vlerat e vetë-shprehjes (theksi primar mbi lirinë, vetë-shprehjen, pjesëmarrjen, dhe virtyte të tjera civike), pasi këto vlera janë në thelb të qënësishme për garantimin e të gjitha liritë civile dhe politike që e përbëjnë sistemin demokratik. Vlerat e vetë-shprehjes të reflektura ndër masat e qytetarëve të një shoqërie janë ato që prodhojnë edhe

forcën sociale (emancipuese) që gjeneron presion demokratik efektiv, detyron elitat të sillen në një mënyrë të caktuar, të jenë më të përgjegjshëm dhe llogaridhënës duke e forcuar dhe e bërë demokracinë më efektive. Në ato shoqëri ku theksi ndaj vlerave të vetë-shprehjes është më i lartë dhe më i përhapur ndër masat e qytetarëve të tyre, mobilizimi demokratik dhe kanalizimi i aksioneve kolektive në drejtim të produktit të demokracisë efektive në mjediset e tyre është më i mundur. Ndësa në ato shoqëri ku vlerat e vetë-shprehjes reflektohen në nivele të dobta përkundrejt niveleve të larta të vlerave të mbijetesës, të cilat e nënshtrojnë lirinë njerëzore ndaj konformitetit social dhe autoritetit shtetëror, atëherë edhe gjenerimi i forcave sociale emancipuese do të jetë fare i pakët ose inekzistent në favor të konsolidimit dhe mirë-funksionimit të institucioneve të demokracisë. Funksionimi i institucioneve të tilla në mjedise të caktuara ku predominojnë vlerat e mbijetesës, mund të vazhdojë (siç edhe ka treguar në shumë vende, për një kohë të gjatë tanimë) në mënyra difektoze, pa hasur kundërshti serioze ose presion që të mund të gjenerohej nga poshtë për llogaridhënie dhe funksionim eficient të tyre. Rastet e Rusisë dhe Shqipërisë që ne morëm në analizë krahasuese këty (Kap. V), por edhe ato të shumë vendeve të tjera të valës së tretë, të cilat i nisën tranzicionet e tyre mëse çerek shekulli më parë dhe nuk kanë arritur ende t'i konsolidojnë “demokracitë” që funksionojnë me defiqite serioze në mjediset e tyre, e tregojnë më së miri këtë.

Qasja teorike e ofruar në këtë punim, e kuptuar si një qasje strukturaliste pasi edhe mbështetet mbi tri faktorë apo kushte strukturore të brendshme të cilat merren si kushtëzuese për arritjen e suksesit të konsolidimit demokratik në vendet e valës së tretë, nuk duhet të shihet në terma të fatalizmit që perspektivat strukturaliste shpesh e ofrojnë, por më tepër në terma realiste. Demokratizimi nuk ka arritur të jetë një sipërmarrje e suksesshme në shumicën e vendeve që i nisën tranzicionet e tyre gjatë periudhës së valës së tretë, me “demokracitë” e tyre të reja që nuk kanë shkuar aspak drejt konsolidimit dhe mirë-funksionimit të tyre, dhe gjasat që kjo të ndodhë në terma afat-shkurtër apo afat-mesëm në mjediset e tyre, mbeten ende të zymta pavarësisht gamës së presioneve të ndryshme që vijnë nga faktori ndërkombëtar apo promovuesit e jashtëm. Demokracia në këto mjedise, siç ka treguar prej edhe mëse çerek shekulli tanimë, ka gjasa që të vazhdojë të mbetet e pjesshme, e paqartë, të funksionojë me probleme dhe defiqite serioze. Kjo të paktën, siç argumentohet këtu, nëse nuk ndryshojnë apo zhvillohen në kushtet e duhura një

shtet efektiv me kapacitete të larta infrastrukturore dhe zbatuese të ligjit, një shoqëri civile e gjallë dhe e dendur dhe një theksim në rritje i vlerave të vetë-shprehjes ndër masat e anëtarëve të një shoqërie. Një demokratizim i suksesshëm është një rezultat dhe një reflektim i këtyre kushteve, të cilat e kushtëzojnë arritjen e konsolidimit demokratik në një mjedis të caktuar.

Referenca

Burime Parësore

Bernhard, Michael & Ekrem Karakoc (2007), “*Civil Society and the Legacies of Dictatorship*”. World Politics, Vol. 59, No. 4, fq. 539-567.

Bertelsmann Transformation Index (2010 dhe 2014), “*Albania Country Report*”. Marrë nga https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2010/pdf/BTI_2010_Albania.pdf dhe https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2014/pdf/BTI_2014_Albania.pdf [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Bertelsmann Transformation Index (2010 dhe 2014), “*Poland Country Report*”. Marrë nga https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2010/pdf/BTI_2010_Poland.pdf dhe https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2014/pdf/BTI_2014_Poland.pdf [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Bertelsmann Transformation Index (2010 dhe 2014), “*Russia Country Report*”. Marrë nga https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2010/pdf/BTI_2010_Russia.pdf dhe https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2014/pdf/BTI_2014_Russia.pdf [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Diamond, Larry (1997), “*Civil Society and the Development of Democracy*”. Estudio, Working Paper, fq. 1-72. Marrë nga http://www.plataformademocratica.org/Publicacoes/13664_Cached.pdf [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Ekiert, Grzegorz & Jan Kubik (1998), “*Contentious Politics in New Democracies: East Germany, Hungary, Poland, and Slovakia, 1989-93*”. *World Politics*, Vol. 50, No. 4, fq. 547-581.

Ekiert, Grzegorz & Roberto Foa (2011), “*Civil Society Weakness in Post-Communist Europe: A Preliminary Assessment*”. Collegio Carlo Alberto. Marrë nga <http://www.carloalberto.org/assets/working-papers/no.198.pdf> [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Grugel, Jean (2002), “*Democratization: A Critical Introduction*”. London: Palgrave.

Howard, Marc Morje (2002), “*The Weakness of Postcommunist Civil Society*”, *Journal of Democracy*, Vol. 13. No. 1, fq. 157- 169.

Ilyin, Mikhail & Tatiana Khavenson & Elena Meleshkina & Denis Stukal & Elena Zharikova (2012), “*Factors of Post-Socialist Stateness*”. Higher School of Economics Research Paper, fq. 2-44. Marrë nga https://www.researchgate.net/publication/256014894_Factors_of_Post-Socialist_Stateness [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Inglehart, Ronald & Welzel, Christian (1997), “*Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*”. Cambridge: Cambridge University Press.

Inglehart, Ronald & Christian Welzel (2003), “*Political Culture and Democracy: Analyzing Cross- Level Linkages*”. *Comparative Politics*, Vol. 36, No. 1, fq. 61-79.

Lattin, Ronald & Stephen Young (2005), “*Country Ranking: Social Capital Achievement*”. Marrë nga http://www.cauxroundtable.org/view_file.cfm?fileid=43 [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

World Values Survey, “*World Values Survey Wave 3 (1995-1998)*”. Marrë nga <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV3.jsp> [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Worldwide Governance Indicators (2014), “*Country Data Report for Albania, 1996-2013*”. Marrë nga <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#countryReports> [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Worldwide Governance Indicators (2014), “*Country Data Report for Poland, 1996-2013*”. Marrë nga <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#countryReports> [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Worldwide Governance Indicators (2014), “*Country Data Report for Russian Federation, 1996-2013*”. Marrë nga <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#countryReports> [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Worldwide Governance Indicators (2014), “*Country Data Report for Spain, 1996-2013*”. Marrë nga <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#countryReports> [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Burime Dytësore

Almond, Gabriel A. & Sidney Verba (1963), “*The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*”. Princeton: Princeton University Press.

Altman, David & Anibal Perez-Linan (2002), “*Assessing the Quality of Democracy: Freedom, Competitiveness and Participation in Eighteen Latin American Countries*”. Democratization, Vol. 9, No. 2, fq. 85-100.

Ambrosio, Thomas (2014), “*Beyond the Transition Paradigm: A Research Agenda for Authoritarian Consolidation*”. Demokratizatsiya, Vol. 22, Issue 3, fq. 471-494.

Andersen, David & Jorgen Moller & Svend-Erik Skaaning (2014), “*The State-Democracy Nexus: Conceptual Distinctions, Theoretical Perspectives and Comparative Approaches*”. Democratization, Vol. 21, Iss. 7, fq. 1203-1220.

Berman, Sheri (2009), “*Civil Society and Political Institutionalization*”. American Behavioral Scientist, Vol. 40, No. 5 fq. 562-574.

Bernhagen, Patrick (2009), “*Measuring Democracy and Democratization*”. Në C. W. Haerpfer et al. (edt.) (2009), “*Democratization*”. Oxford University Press, fq. 24-40.

Betham, David (1997) “*Market Forces and Democratic Polity*”. Democratization, Vol. 4, No. 1, fq.76-93.

Blokker, Paul (2005), “*Post-Communist Modernization, Transition Studies and Diversity in Europe*”. Stockholm: World Congress of the International Institute of Sociology. Marrë nga http://www.swedishcollegium.se/IIS2005/total_webb/tot_html/papers/postcommunist_modernization.pdf [parë për herë të fundit me 7 Dhjetor 2015].

Boix, Carles & Daniel N. Possner (1996), “*Making Social Capital Work: A Review of Robert Putnam's Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*”. The Weatherhead Center for International Affairs. Marrë nga <http://wcfia.harvard.edu/files/wcfia/files/96-04.pdf> [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Bratton, Michael & Eric C. C. Chang (2006), “*State Building and Democratization in Sub-Saharan Africa: Forwards, Backwards or Together?*”. Comparative Political Studies, Vol. 39, No. 9, fq. 1059-1083.

Bunce, Valerie (1991), “*Should Transitologists be Grounded*”. Slavic Review, Vol. 54, No. 1, fq. 111-127.

Capoccia, Giovanni & Daniel Ziblatt (2010), “*The Historical Turn in Democratization Studies: A new Research Agenda for Europe and Beyond*”. Comparative Democratization, Vol. 8, No. 3, fq. 15-19.

Carothers, Thomas (2002), “*The End of the Transition Paradigm*”. Journal of Democracy, Vol. 13, No. 1, fq. 5-21.

Clarke, P.B. & J. Foweraker (2001), “*Encyclopedia of Democratic Thought*”. London: Routledge.

Collier, David & Steven Levitsky (1997), “*Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research*”. World Politics, Vol. 49, No. 3, fq. 430-451.

Croissant, Aurel & Wolfgang Merkel (2004), “*Introduction: Democratization in the Early Twenty-First Century*”. Democratization, Vol. 11, No. 5, fq. 1-9.

- Dahl, Robert A. (1982), *“Dilemmas of Pluralist Democracy”*. Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (2005), *“Poliarkia”*. Tiranë: Shtëpia Botuese Pegi. (Botimi origjinal i veprës është viti 1971).
- Della Porta, Donatella & Michael Keating (2008), *“Approaches and Methodologies in the Social Sciences”*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Di Palma, Giuseppe (1990), *“To Craft Democracies An Essay on Democratic Transitions”*. University of California Press.
- Diamond, Larry (1994), *“Toward Democratic Consolidation”*. Journal of Democracy, Vol. 5, No. 3, fq. 4-17.
- Diamond, Larry dhe të tjerë (editorë) (1997), *“Consolidating the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives”*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Diamond, Larry (1998), *“Political Culture and Democratic Consolidation”*. Madrid: Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones.
- Diamond, Larry (1999), *“Developing Democracy: Toward Consolidation”*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Diamond, Larry (2002). *“Elections Without Democracy: Thinking About Hybrid Regimes”*. Journal of Democracy, Vol. 13, No. 2, fq. 21-35.
- Diamond Larry, *“The State of Democratization at the Beginning of the 21st Century”*, The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. Marrë nga http://blogs.shu.edu/diplomacy/files/archives/04_diamond.pdf [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].
- Diamond, Larry & Juan J. Linz & Seymour Martin Lipset (1990), *“Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy”*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publisher.
- Diamond, Larry & Fukuyama, Francis & Horowitz, Donald L. dhe Plattner, Marc F. (2014), *“Reconsidering the “Transition Paradigm”*. Journal of Democracy. Vol. 25, No. 1, fq. 86-93.

Doorenspleet, Renske (2004), "*The Structural Context of Recent Transitions to Democracy*", European Journal of Political Research, Vol 43, Issue 3, fq. 309-335.

Eckstein, Harry (1966), "*A Theory of Stable Democracy*". Princeton, New Jersey: Princeton University.

Ekiert, Grzegorz & Jan Kubik & Milada Anna Vachudova (2007), "*Democracy in the Post-Communist World: An Unending Quest*". East European Politics in Societies, Vol. 21, No. 1, fq. 7-30.

Elklit, Jorgen & Palle Svensonn (1997), "*What Makes Election Free and Fair?*". Journal of Democracy, Vol. 8, No. 3, fq. 32-46.

Encarnacion, Omar G. (2002), "*Review: Beyond Transitions: The Politics of Democratic Consolidation*". Comparative Politics, Vol. 32, No. 4, fq. 487.

Fishman, Robert M. (1990), "*Review: Rethinking State and Regime: Southern Europe's Transition to Democracy*". World Politics, Vol. 42, No. 3, fq. 422-440.

Fuchs, Dieter & Edeltraud Roller, "*Cultural Conditions of Transition to Liberal Democracies in Central and Eastern Europe*". Në Samuel H. Barnes & János Simon (1998), "*The Postcommunist Citizen*". Budapest: Central European University Press.

Fukuyama, Francis (1992), "*The End of History and the Last Man*". New York: Free Press.

Geddes, Barbara (1999), "*What Do We Know About Democratization After Twenty Years?*". Annual Review of Political Science 2, fq. 115-144.

Gelman, Vladimir (2004), "*The Unrule of Law in the Making: The Politics of Informal Institution Building in Russia*". Europe-Asia Studies, Vol. 56, No. 7, fq. 1021-1040.

Geertz, Clifford (1973), "*The Politics of Meaning*". Në "*The Interpretation of Cultures: Selected Essays by Clifford Geertz*". New York: Basic Books, Inc. fq. 311-326.

Grzymala-Busse, Anna & Pauline Jones Luong (2002), "*Reconceptualizing the State: Lessons from Post-Communism*". Politics & Society, Vol. 30, No. 4, fq. 529-554.

Huntington, Samuel, “*Vala e Tretë – Demokratizimi në Fund të Shekullit të Njëzetë*”. Tiranë: Instituti i Studimeve Ndërkombëtare (2011). (Botimi origjinal i veprës është viti 1991, ndaj në tekst është referuar ky vit).

Inglehart, Ronald (1988), “*The Renaissance of Political Culture*”. American Political Science Review, Vol 82, Iss. 4, fq. 1203-1230.

Jackman, Robert W. & Ross A. Miller (1996), “*A Renaissance of Political Culture?*”. American Journal of Political Science, Vol. 40, No. 3, fq. 632-659.

Jackman, Robert W. & Ross A. Miller (1998), “*Social Capital and Politics*”. Annual Review of Political Science, Vol. 1, fq. 47-73.

Kajsiu, Blendi (2007), “*Demokratizim pa Politikë: Baza Konceptuale e Qasjes Ndërkombëtare në Shqipëri*”. Tiranë: Revista Polis, Nr. 4, fq. 23-38.

Karl, Terry Lynn (2005), “*From Democracy to Democratization and Back: Before Transitions from Authoritarian Rule*”. Stanford: Center on Democracy, Development and The Rule of Law, No. 45.

Karl, Terry Lynn Karl & Philippe C. Schmitter (1991), “*Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe*”. International Social Sciences Journal, Vol. 43, No. 128, fq. 269-284.

Kitschelt, Herbert (1992), “*Political Regime Change: Structure and Process-Driven Explanations?*”. The American Political Science Review, Vol. 86, No. 4, fq. 1028-1034.

Korhonen, Juho Topias (2012), “*Construing Transitology: A Contribution to the Critique of the Political Economy of Post-Socialist Transition*”. Helsinki University, fq. 22-58. Marrë nga <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/30026/Gradu.pdf?sequence=2> [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Letki, Natalia & Geoffrey Evans (2005), “*Endogenizing Social Trust: Democratization in East-Central Europe*”. British Journal of Political Science, Vol. 35, Issue 3, fq. 515-529.

Levitsky, Steven & Lucan A. Way (2002), *"The Rise of Competitive Authoritarianism"*. Journal of Democracy, Vol. 13. No. 2, fq. 51-65.

Linde, Jonas & Joakin Ekman (2011), *"Patterns of Stability and Performance in Post-Communist Hybrid Regimes"*. Marrë nga https://www.researchgate.net/publication/264788987_Patterns_of_Stability_and_Performance_in_Post-Communist_Hybrid_Regimes [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Linz, Juan J. (1990), *"Transitions to Democracy"*. The Washington Quarterly, Vol. 13 , Iss. 3, fq. 143-164.

Linz, Juan J. & Alfred Stepan (1996), *"Problem of Democratic Transition and Consolidation"*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Lipset, Seymour (1959), *"Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Development"*. The American Political Science Review, Vol. 53, No. 1, fq. 69-105.

Lipset, Seymour Martin (1960), *"Political Man: The Social Bases of Politics"*. New York: Doubleday.

Lipset, Seymour Martin (1994), *"The Social Requisites of Democracy Revisited: 1993 Presidential Address"*. American Sociological Review, Vol. 59, No. 1, fq. 1-22.

Mahdabi, Mojtaba (2008), *"Rethinking Structure and Agency in Democratization: Iranian Lessons"*. International Journal of Criminology and Sociological Theory, Vol. 1, No. 2, fq. 142-160.

Mahoney, James & Dietrich Rueschemeyer (2003), *"Comparative Historical Analysis in the Social Sciences"*. Cambridge: Cambridge University Press, fq. 3-14. Marrë nga <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/2002024453.pdf> [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].

Mahoney, James & Richard Snyder (1999), *"Rethinking Agency and Structure in the Study of Regime Change"*. Studies in Comparative International Development, Vol. 34, No. 3-32.

- Mainwaring, Scott (e të tjerë) (1992), *“Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective”*. University of Notre Dame Press.
- Mansfield, Edward. D & Jack I. Snyder (2007), *“The Sequencing “Fallacy”*. Journal of Democracy, Vol. 18, No.3, fq. 5-10.
- Mazduca, Sebastian & Gerardo L. Munck (2014), *“State or Democracy First? Alternative Perspectives on the State-Democracy Nexus”*. Democratization, Vol. 21, No. 7, fq. 1221-1243.
- McFaul, Michael (2002), *“The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship – Noncooperative Transitions in the Postcommunist World”*. World Politics, Vol. 54, No. 2, fq. 212-254.
- Melville, Andrei (1999), *“Russia in the 1990s: Democratization, Postcommunism or Something Else?”*. Democratization, Vol. 7, No. 2 fq. 165-187.
- Merkel, Wolfgang (2004), *“Embedded and Defective Democracies”*. Democratization, Vol. 11, No. 5, fq. 33-58.
- Merkel, Wolfgang (2008), *“Plausible Theory, Unexpected Results: The Rapid Democratic Consolidation in Central and Eastern Europe”*. Internationale Politik and Gesellschaft Online: International Politics and Society, No. 2. Marrë nga https://www.wzb.eu/www2000/zkd/dsl/pdf/03_a_merkel_gb.pdf [parë për herë të fundit më 21 Gusht 2016].
- Merkel, Wolfgang & Aurel Croissant (2004), *“Conclusion: Good and Defective Democracies”*. Democratization, Vol. 11, No. 5, fq. 199-213.
- Mohamedou, Mohammad-Mahmoud Ould & Timothy D. Sisk (2013), *“Brinking Back Transitology: Democratisation in the 21st Century”*. Geneva: The Geneva Centre for Security Policy.
- Montobbio, Manuel (edt.) (2009), *“Tranzicione në Pasqyrë: Një Përqasje e Krahatur e Proceseve të Transformimit Demokratik të Spanjës dhe Shqipërisë”*. Madrid: Agencia Espanola de Cooperaciom Internacional para el Desarrollo.

Morlino, Leonardo (2002), *“What is a “Good” Democracy? Theory and Empirical Analysis”*. Paper delivered at the Conference on “The European Union, Nations State, and the Quality of Democracy. Lessons from Southern Europe”, University of California, Berkeley, fq 1- 44. Marrë nga http://ies.berkeley.edu/research/files/CP02/CP02-What_is_Good_Democracy.pdf

Nettl, J. P. (1968), *“The State As a Conceptual Variable”*. World Politics, Vol. 20, fq. 559-592.

O'Donnell, Guillermo & Philippe Schmitter (1986), *“Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies”*. Baltimore: John Hopkins University Press.

O'Donnell, Guillermo (1993), *“On the State, Democratization and Some Conceptual Problems: A Latin America View with Glances at Some Postcommunist Countries”*. Kellogg Institute, Working Paper, fq. 1-26.

O'Donnell, Guillermo (1994), *“Delegative Democracy”*. Journal of Democracy, Vol. 5, No. 1, fq. 55-69.

O'Donnell, Guillermo (1996), *“Illusions About Consolidations”*. Journal of Democracy, Vol. 7, fq. 34-51.

O'Donnell, Guillermo (2001), *“Democratic Theory and Comperative Politics”*. Studies in Comparative International Development, Vol. 36, No. 1, fq. 5-36.

O'Donnell, Guillermo (2004), *“Why the Rule of Law Matters”*. Journal Of Democracy, Vol. 15, No. 4, fq. 32-46.

Ottaway, Marina (2003), *“Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism”*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.

Paxton, Pamela (2002), *“Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship”*. American Sociological Review, Vol. 67, No. 2, fq. 254-277.

Pridham, Geoffrey (2003), *“Democratization in Central and Eastern Europe: A Comparative Perspective”*. Në Stephen White & Judy Batt & Paul G. Lewis (eds.) (2003), *“Developments in Central and East European Politics 3”*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, fq. 269-89.

Przeworski, Adam & Limongi, Fernando Limongi (1997), “*Modernization: Theories and Facts*”. World Politics, Vol. 49, No. 2, fq. 155-183.

Putnam, Robert (1993), “*Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*”. Princeton University Press.

Robinson, Neil (2008), “*Russia – Lost in Transition. The Yeltsin and Putin Legacies*”. Demokratiya Vol. 13, fq. 71-89. Marrë nga https://www.dissentmagazine.org/wp-content/files_mf/1390339110d13Robinson.pdf

Rose, Richard & Doh Chull Shin (2001), “*Democratization Backwards: The Problem of Third-Wave Democracies*”. British Journal of Political Science, Vol. 31, No. 2, fq. 331-354.

Rostow, Walter (1960), “*The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*”. Cambridge: Cambridge University Press.

Rueschemeyer, Dietrich & Evelyne Huber & John D. Stephens (1992a), “*Capitalist Development and Democracy*”. Chicago: University of Chicago Press.

Rueschemeyer, Dietrich & Evelyne Huber Stephens & John D. Stephens (1992b), “*Capitalist Development and Democracy*”. Contemporary Sociology, Vol. 72, No. 3, fq. 243-248.

Rueschemeyer, Dietrich (2010), “*On the State and Prospects of Comperative Democratization Research*”. Comperative Democratization, Vol. 8, No. 3, fq. 3-7.

Rustow, Dankwart (1970), “*Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*”. Comperative Politics, Vol. 2, No. 3, fq. 337-363.

Schedler, Andrea (1998), “*What is Democratic Consolidation*”. Journal of Democracy, Vol. 9, No. 2, fq. 91-107.

Schedler, Andrea (2002), “*The Menu of Manipulation*”. Journal of Democracy, Vol. 13, No. 2, fq. 36-50.

Schneider, Ben Ross (1995), “*Democratic Consolidations: Some Broad Comparisons and Sweeping Arguments*”. The Latin American Studies Association, Vol. 30, No.2, fq. 215-234.

Schneider, Carten Q. (2007), *“Liberalization, Transition and Consolidation: Measuring the Components of Democratization”*. Democratization, Vol. 11, No. 5, fq. 59-90.

Schmitter, Philippe C. & Terry Lynn Karl (1991), *“What Democracy Is... and Is Not”*. Journal of Democracy, Vol. 2, No. 3, fq. 75-88.

Schmitter, Philippe C. & Terry Lynn Karl, (1994), *“The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go?”*. Slavic Review, Vol. 53, No. 1, fq. 173-185.

Seligson, Mitchell A. (2002), *“The Renaissance of Political Culture or the Renaissance of the Ecological Fallacy?”*. Comperative Politics, Vol. 34, No. 3, fq. 273-292.

Shevtsova, Lilia (2006), *“Imitation Russia”*. The American Interest, Vol. 2, No. 2

Shevtsova, Lilia (2010), *“What’s the Matter with Russia?”*. Journal of Democracy, Vol. 21, No. 1, fq. 152-159.

Shin, Doh Chull (1994), *“On the Third Wave of Democratization: A Synthesis and Evaluation of Recent Theory and Research”*. World Politics, Vol. 47, No. 1, fq.135-170.

Skocpol, Theda (1985), *“Bringing the State Back In: Strategies of Analysin in Current Agenda”*, Cambridge University Press, fq 3-38.

Threlfall, Monica (2008), *“Reassessing the Role of Civil Society Organizations in the Transition to Democracy in Spain”*. Democratization, Vol. 15, Issue. 5, fq. 930-951.

Wierda, Howard J. (2001), *“Southern Europe, Eastern Europe and Comperative Politics: ‘Transitology’ and the Need for New Theory”*. Sage Publications, East European Politics and Societies, Vol. 15, No. 4, fq. 485-501.

Welsh, Helga A. (1994), *“Political Transition Processes in Central and Eastern Europe”*. Comperative Politics, Vol. 26, No. 4, fq. 379-394.

Wiedel, Janine R. (2003), *“Clans, Cliques and Captured States: Rethinking ‘Transition’ in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union”*. Journal of International Development, Vol. 15, fq. 427-440.

White, Gordon (2003), *“Civil Society, Democratization and Development: Clearing the Analytical Ground”*. Nw Peter Burnell & Peter Calvert (2004), *“Civil Society in Democratization”*. London: Frank Cass and Company Limited, fq. 7-20.

Whitehead, Lawrence (2002), *“Democratization: Theory and Experience”*. Oxford: Oxford University.

Wucherpennig, Julian & Deustch, Franziska (2009), *“Modernization and Democracy: Theories and Evidence Revisited”*. Living Reviews on Democracy, Vol. 1. Marrë nga http://www.cis.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/cis-dam/CIS_DAM_2015/WorkingPapers/Living_Reviews_Democracy/Wucherpennig%20Deutsch.pdf [parë për herë të fundit me 7 Dhjetor 2015].

Zakaria, Fareed (1997), *“The Rise of Illiberal Democracy”*. Foreign Affairs, Vol. 76, No. 6, fq. 22-43.